

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Uppsatser

Henning Olsen: "Hvornår gik de sidst til et politisk møde?"

Patrik Hall: Jacob Wilde – den glömde svenske statsteoretikern

Översikter

Lennart Lundquist: Om att introducera statsvetenskapen

Patrik Hall – Kristian Sjøvik: Statsvetenskaplig metodologi i arbete: en "utvärdering"

Viveka Ramstedt-Silén: Tag med medborgaren – släng ut minoriteten!

Jan Nyström: Befolkningsramar som styrmedel i ortspolitik

Erik Åsard: The 1996 U.S. Presidential Election: Return of the "Comeback Kid"

Litteraturgranskningar

Mikael Axberg: Rättvisa och demokrati. Omprioriteringar i sjukvården.

Anm av Kristina Boréus

Karl Magnus Johansson: Transnational Party Alliances. Anm av Lauri Kärvonon

Vicki Johansson: Vem gör vad, när och var? Anm av Hanne Nexø Jensen

Paul Ramsden: Learning to Teach in Higher Education. Anm av Anna Maria Blomgren

Abstracts

INNEHÅLL

Uppsatser

- Henning Olsen*: "Hvornår gik de sidst til et politisk møde?" 257
Patrik Hall: Jacob Wilde – den glömde svenske statsteoretikern 275

Översikter

- Lennart Lundquist*: Om att introducera statsvetenskapen 297
Patrik Hall – *Kristian Sjøvik*: Statsvetenskaplig metodologi i arbete:
en "utvärdering" 304
Viveka Ramstedt-Silén: Tag med medborgaren – släng ut minoriteten! 318
Jan Nyström: Befolkningsramar som styrmedel i ortspolitiken 334
Erik Åsard: The 1996 U.S. Presidential Election: Return of the "Comeback
Kid" 349

Litteraturgranskningar

- Mikael Axberg*: Rättvisa och demokrati. Omprioriteringar i sjukvården.
Anm av *Kristina Boréus* 363
Karl Magnus Johansson: Transnational Party Alliances.
Anm av *Lauri Karvonen* 368
Vicki Johansson: Vem gör vad, när och var? Anm av *Hanne Nexø Jensen* 371
Paul Ramsden: Learning to Teach in Higher Education.
Anm av *Anna Maria Blomgren* 378

- Abstracts** 382

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Utgiven av Fahlbeckska Stiftelsen
med stöd av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet.

Redaktionssekreterare: Lennart Lundquist
(ansvarig utgivare)

Bitr. redaktionssekreterare: Anders Sannerstedt
Redaktionsutskott: Lennart Lundquist, Anders
Sannerstedt och Lars-Göran Stenelo
Teknisk redaktör: Bengt Lundell

Tidskriftens ombud
Göteborg: Mikael Gilljam
Stockholm: Rune Premfors
Umeå: Gullan Gidlund
Uppsala: Jörgen Hermansson

Eftertryck av tidskriftens innehåll utan
angivande av källan förbjödes.

ISSN 0039-0747

Tryck: Studentlitteratur, Lund 1998

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.
Prenumerationspris 1998 230 kr.
Pris för enstaka nummer 65 kr.

Studenter erhåller abonnemang till nedsatt pris
efter hänvändelse till vederbörande lärare.

Prenumeration sker genom insättning av avgiften
på postgiro 27 95 65-6 med angivande av namn
och adress eller skriftligen till tidskriftens exp.
Adress: Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52,
221 00 Lund.

Telefon: 046-222 9776 (Lundquist), 222 8939
(Sannerstedt), 222 8946 (exp), telefax 222 4006.
e-post: Statsvetenskaplig.Tidskrift@svet.lu.se.

"Hvornår gik De sidst til et politisk møde?"

Sprogforståelse og måleproblemer i danske politologiske og sociologiske surveyundersøgelser

Henning Olsen

Artiklen indeholder resultater fra et dansk grundforskningsprojekt om sprogforståelse og hukommelse som årsag til måleproblemer i danske politologiske og sociologiske surveyundersøgelser. Analyseresultaterne forventes offentliggjort i 1998 som en afhandling i tre bind. Forud for projektets gennemførelse er der gennemført en forundersøgelse (Olsen, 1995). Projektet har tre faser: Første fase omfatter tekstanalyse af spørgeskemaer fra ca. 50 nyere danske samfundsvidenskabelige surveys. Tekstanalysens forforståelse er lingvistiske og kognitionsteoretiske begreber. Anden fase omfatter semantisk-kognitive interview med 32 informanter bosiddende i syv områder i Danmark samt analyse af de udskrevne interview. De kvalitative analyser efterfølges i tredje fase af en postspørgeskemabaseret split sample-analyse af 2.000 voksne danskeres sprogsensitivitet.

Problemstillinger og metoder

Surveymetoden – stikprøvebaserede spørgeskemaundersøgelser – er et forskningsmæssigt værktøj, der anvendes på mange samfundsmæssige niveauer og områder både i og uden for det videnskabelige samfund. I det videnskabelige samfund er ikke mindst politologer og sociologer brugere af metoden. Surveymetoden bruges fx ved gennemførelse af undersøgelser af levevilkår og politisk-organisatoriske aktiviteter (fx vælgeradfærd). Metoden anvendes tillige ved afdækning af politiske og andre holdninger (se fx: Olsen, 1995).

I surveyundersøgelser er respondenterne medie for tilvirkning af empiri. Tilvirkningen kræver, at respondenterne løser semantisk-kognitive opgaver (se fx: Hastie et al., 1980; Willis et al., 1991). De stimuli, respondenterne udsættes for, er sproglige. Én forudsætning for tilvirkning af empiri er derfor respondenterne forståelse af spørgsmål. Forståelse er en betingelse for, at respondenterne kan rekonstruere af surveyforskeren ønskede informationer om faktualiteter, holdninger eller kombinationer heraf.¹

På hvilke måder og i hvilket omfang er respondenterne sprogforståelse kilder til måleproblemer² i danske politologiske og sociologiske surveyundersøgel-

ser? Dette er artiklens tema. Ved surveyundersøgelser forstås videnskabelig stikprøve- og spørgeskemabaseret forskning fx af den type, der gennemføres ved universitets- og sektorforskningsinstitutter (fx Institut for Statskundskab og Sociologisk Institut ved Københavns Universitet) (om surveymetoden, se fx: Olsen, 1995). Artiklen har følgende problemstillinger:

- *Bevirker respondenter forståelse af enkeltord i spørgsmål måleproblemer?*
- *Bevirker respondenter forståelse af spørgsmålshelheder måleproblemer?*
- *Hvad er virkningen af moderate spørgsmålsændringer på afgivne svar?*
- *Er nogle respondenter mere sensitive end andre over for spørgsmålsændringer?*

Det empiriske grundlag for analysen af de to første problemstillinger er kvalitative interview med 32 voksne informanter. Informanterne – bosiddende i syv forskellige områder i Danmark – er dækkende for et mangesidigt ikke-patologisk normalområde. Ud over at maksimere informanternes geografiske og urbaniseringsmæssige spredning i Danmark er informanterne markant forskellige, hvad alder og social baggrund angår, og der er lige mange mænd og kvinder. Til brug ved gennemførelsen af de 32 interview er der udviklet en spørgeskema-prototype med tekstanalyse af omkring 50 danske spørgeskemaer som ledetråd. Alle spørgsmål hidrører fra gennemførte danske surveyundersøgelser.

Hvert kvalitativt interview har to faser, der er optaget på bånd og udskrevet in ekstenso (cirka 1.000 sider). I den første interviewfase med gængs survey-interviewing besvarer informanten spørgsmålene i det prototypiske spørgeskema, mens anden fase er laboratorielignende. I denne fase er metoden retrospektive tænke højt-interview, hvor informanten gør rede for, hvorledes pågældende forstod spørgsmål og rekonstruerede informationer (om laboratorie-interview, se fx: Jobe & Mingay, 1991; Jobe & Mingay, 1989; Lessler, 1987; Lessler et al., 1989; Lessler & Sirken, 1985; Willis et al., 1991). Tænke højt-interviewene understøttes af informantens parafrasering af spørgsmål, af sproglige vink (*verbal probes*) og af oplevelse af svarsikkerhed (*confidence ratings*). Endelig omfatter laboratoriefasen informanternes genbesvarelse af de fleste spørgsmål i det prototypiske spørgeskema.

Det empiriske grundlag for analysen af de to sidste problemstillinger er et af Socialforskningsinstituttet i 1996 gennemført *split sample*-eksperiment, hvor omtrent 2.000 respondenter har besvaret to versioner af et spørgeskema (om *split sample*-eksperimenter, se fx: Bradburn & Sudman, 1989; Converse & Presser, 1986; Fienberg & Tanur, 1989; Groves, 1989; Hippler & Schwarz, 1986; Tourangeau & Rasinski, 1988). Eksperimentet har voksne danskere som population. Populationen er danske statsborgere i alderen 20-79 år, født og bosiddende i Danmark. Der er fra populationen udtrukket to stikprøver omfattende 1.514 henholdsvis 1.512 personer.

Med sigte på principielt fravær af interviewereffekter er eksperimentet gennemført ved anvendelse af postspørgeskemaer. Med afsæt i det prototypiske spørgeskema er der udarbejdet to versioner af samme spørgeskema. Med få

undtagelser indeholder version A spørgsmål, der er identiske med spørgsmålene i det prototypiske spørgeskema. Også version B tager afsæt i det prototypiske spørgeskema, men ved tilvirkningen er erfaringerne fra den kvalitative fase inddraget. B-spørgsmålene er ændret på én eller flere måder: Substitution af enkeltord, grammatisk-semantiske spørgsmålsændringer, ændring af svar-kategorier, tilføjelse af *probes* samt ændringer af spørgsmålsrækkefølge.

Der indkom foråret 1996 besvarelser fra i alt 1.921 respondenter (63 pct). Opnåelsesprocenten er lidt højere i A- end i B-stikprøven. Det relativt store bortfald er ikke truende for eksperimentet, da overensstemmelse mellem A- og B-respondenterne er vigtigere end repræsentativitet i relation til populationen. Repræsentativitetsanalysen bekræfter, at de to datasæt er brugbare ved gennemførelse af eksperimentets analyser.

Ordforståelse og måleproblemer

Den analytiske ledetråd angående *semantiske felter*³ – enkeltords betydningsvidde – er: Jo videre et ords semantiske felt er, desto større formodes risikoen for måleproblemer at være. Der sondres mellem små, moderate, omfangsrige og meget omfangsrige semantiske felter. Analysen er en symptomal afdækning af enkeltords semantiske felter via informanternes egne udsagn (se tilsvarende fx hos: Fowler, 1993; Jobe & Mingay, 1989; Lessler, 1987; Lessler et al., 1989; Willis et al., 1991).

Informanternes forståelse af 50 substantiver er kortlagt, og forståelsesvariationerne er grundlag for substantivernes semantiske rangordning (se: *oversigt 1*). Nogle substantiver har små semantiske felter. Eksempelvis véd alle 32 informanter, hvad *farve-tv*, *opvaskemaskine*, *tandlæge* og *telefon* er. I andre tilfælde forstås substantiver på flere, men højst tre forskellige måder. Sådanne substantiver har moderate semantiske felter, fx *civilstand*, *kollega*, *parforhold* og *værelse*. Undertiden forstås substantiver på mange forskellige måder og har dermed omfangsrige semantiske felter, fx *erhvervsuddannelse*, *ligestilling*, *koncert*, *motion* og *ven*. Endelig findes der substantiver, som alle informanter forstår på forskellig måde. Den slags substantiver har meget omfangsrige semantiske felter, fx *ansvarsfølelse*, *selvstændighed*, *demokrati* og *politik*.

Oversigt 1. 50 substantivers empirisk afledte semantiske felter.

Lille felt	Biograf, dødsfald, farve-tv, folketingsvalg, lejlighed/hus, opvaskemaskine, (fars) stilling, sygehus, tandlæge, telefon, tv-kanal, tøjvask, video, år(stal).
Moderat felt	Arbejdstid, barnebarn, civilstand, faggruppe, familie, folkebibliotek, gang (som antal), have, helbredstilstand, hovedbeskæftigelse, kollega, middagsmad, parforhold, skolegang, skoleuddannelse, underordnede, værelse.
Omfangsrigt felt	Arbejde, erhvervsuddannelse, initiativ, karrieremulighed, ligestilling, koncert, motion, teater, uddannelse, underskriftindsamling, ven.
Meget omfangsrigt felt	Ansvarsfølelse, demokrati, politik, samfundsøkonomi, selvstændighed, tillid, tolerance.

Den semantiske rangordning begrundes formodningen om, at respondenteres substantivforståelse bevirker måleproblemer i surveyundersøgelser: Brug af substantiver med moderate, omfangsrige eller meget omfangsrige semantiske felter kan udløse svarvariationer, som udelukkende afspejler forståelsesforskelle. Iagttagelsen svarer til, hvad international grundforskning har påpeget (se fx: Belson, 1991; Fowler, 1992; Groves, 1989; Hippler et al., 1987; Schuman & Presser, 1981).

Overensstemmende med international grundforskning befæster projektet, at navnlig substantivers semantiske felter i *holdningsspørgsmål* udløser måleproblemer (se fx: Olsen, 1995). Det kan fx skyldes, at der ved formulering af holdningsspørgsmål ofte anvendes substantiver med omfangsrige semantiske felter. Når der fokuseres på spørgsmål, hvori de 50 semantisk rangordnede substantiver indgår, gøres der oftere brug af substantiver med omfangsrige/meget omfangsrige semantiske felter ved formulering af holdningsspørgsmål. Den hyppigere anvendelse af substantiver med omfangsrige semantiske felter i holdningsspørgsmål er således én årsag til mangelfulde målinger.

Også ord fra andre ordklasser har semantiske felter, der udløser mangelfulde målinger: De 32 laboratorieinterview muliggør afdækning af enkelte verbers, adjektivers og adverbiers semantiske felter (se: *oversigt 2*). Nogle verber har mindre semantiske felter end andre. Fx *volder føde, bo* og *tale* aldrig forståelsesproblemer blandt informanterne (små semantiske felter), hvorimod *bestemme, påvirke* og *sikre* har flere semantiske udfaldsrum (moderate semantiske felter). Der findes også verber med omfangsrige semantiske felter, fx *motionere* og *værdsætte*. Endelig har også adjektiver og adverbier semantiske felter: Eksempelvis har *egen, frisk, hårdt* og *regelmæssigt* moderate semantiske felter. Andre adjektiver/adverbier har omfangsrige semantiske felter, fx *interesseret, koncentreret* og *stresset*. Også adverbier af typen *ofte, sommetider* og *sjældent* har omfangsrige semantiske felter.

Såfremt måleproblemer skyldes vidden af ords semantiske felter, skal det gælde, at spørgsmål indeholdende ord med omfangsrige semantiske felter, oftere end spørgsmål med små eller moderate felter udløser ændrede svar fra survey- til laboratoriefase. I alt 72 ord er rangordnet semantisk. Hvert ord findes i ét eller flere af spørgsmålene i det prototypiske spørgeskema. De spørgsmål, hvori ordene findes, er kategoriseret efter forekomst af ord med videst semantisk felt. Analysen befæster, at vidden af ords semantiske felter påvirker

Oversigt 2. Empirisk afledte ikke-substantiviske semantiske felter.

Lille felt	Bo (verb.), føde (verb.), nuværende (adj.), tale (verb.).
Moderat felt	Aldrig (adv.), bestemme (verb.), brutto (adv.), egen (adj.), frisk (adj.), hårdt (adj. ell. adv.), påvirke (verb.), regelmæssig(t) (adj. ell. adv.), sikre (verb.).
Omfangsrigt felt	Interesseret (adj. ell. adv.), koncentreret (adj. ell. adv.), motionere (verb.), ofte (adv.), sjældent(t) (adj. ell. adv.), sommetider (adv.), stresset (adj.), værdsætte (verb.).
Meget omfangsrigt felt	Normal(t) (adj. ell. adv.)

Oversigt 3. Sammenhængen mellem ords semantiske felter og forskellen mellem survey- og laboratoriesvar.

Spørgsmål indeholdende 72 semantisk rangordnede ord maksimalt med	Antal relevante spørgsmål	Andel informanter med uoverensstemmende svar pr. spørgsmål
Små felter	17 spørgsmål	Én tiendedel Variationsbredde: 0-17
Moderate felter	30 spørgsmål	Én sjettedel Variationsbredde: 0-17
Omfangsrige felter	25 spørgsmål	Én femtedel Variationsbredde: 1-24
Meget omfangsrige felter	10 spørgsmål	Én fjerdedel Variationsbredde: 5-14

målingers nøjagtighed: Jo videre semantisk felt, desto oftere afgiver informanterne ændrede svar i laboratoriefasen. Det er desuden befæstet, at risikoen for mangelfulde målinger grundet ords semantiske felter er særlig stor, når holdninger afdækkes (se: *oversigt 3*).

Artiklens erkendelsesteoretiske sigte er forståelse af de semantiske rangordninger. Problemstillingen er, hvorvidt normative kriterier for rangordning af substantiver kan bidrage til forståelse af den empiriske rangordning, der baseres på informanternes svar. Den normative rangordning peger på seks bestemmende parametre, hvoraf den første er *ekstension/intension*⁴ (ords reference versus ords betydning): Ikke alle rangordnede substantiver har ekstension. Såfremt ekstension ikke er bestemmende for substantivers semantiske felter, bør substantiver med ekstension være tilfældigt fordelt i det semantiske hierarki. Det er de ikke. Blandt substantiver med små semantiske felter har de fleste ekstension, fx *farve-tv*, *hus* og *telefon*. Færre substantiver med moderate semantiske felter har reference, fx *barnebarn* og *værelse*. Endnu færre substantiver med omfangsrige semantiske felter har ekstension (fx *teater* og *koncert*), og ingen substantiver med meget omfangsrige semantiske felter har det. Fx er *demokrati* og *politik* abstrakte begreber uden reference. Det er hermed befæstet, at ekstension alt andet lige reducerer semantiske felters vidde.

Tillige *ekstensionens art* – referencens beskaffenhed – spiller en rolle for semantiske felters vidde. De fleste substantiver med små semantiske felter refererer til genstande eller personer, der kan berøres, omslutes eller på anden måde sanses, fx *farve-tv*, *opvaskemaskine* og *video-afspiller*. Af den slags substantiver kan respondenter ubesværet danne præcise mentale forestillingsbilleder (se fx: Finnemann & Stjernfelt, 1992; Zinkernagel, 1988). Færre substantiver med moderate semantiske felter har forestillingskvalitet, fx *barnebarn* og *kollega*, og ingen substantiver med meget omfangsrige semantiske felter har det.

Principielt kan alle ord have både *denotation* og *konnotation*⁵. Ingen surveyforsker kan hindre sprogbrugere i til ord at knytte associative bibetydninger

bestemt af socialt-kulturelle og/eller private forhold. Men konnotativ forståelse er mere nærliggende i nogle tilfælde end i andre. Når substantiver som fx *demokrati*, *karrieremulighed*, *ligestilling* og *tolerance* har større semantiske felter end *farve-tv*, *tøjvask* og *tv-kanal*, skyldes det blandt andet, at de sidstnævnte substantiver har mindre konnotationspotentialer.

Nogle lingvister gør gældende, at alle ord er åbne eller skjulte *homonymer*⁶ (se fx: Luria, 1984). Afdækningen af semantiske felter peger imidlertid på, at der muligvis findes ord uden semantiske felter, fx *år*(stal). Hvad åbne homonymer angår, tilhører meget få af de 50 rangordnede substantiver denne kategori, fx *lejlighed* og *stilling*. Da danske forskere åbenbart sjældent gør brug af åbne homonymer i surveysspørgsmål, bidrager sondringen mellem skjulte og åbne homonymer ikke til forståelse af den empiriske rangordning. Det gør derimod parameteren *substantivlængde*. Efter optælling af antal bogstaver i hvert af de 50 substantiver afdækkes en sammenhæng mellem semantiske felter og ordlængde: Substantiverne med små semantiske felter har i gennemsnit otte bogstaver, substantiverne med moderate felter ti bogstaver og substantiverne med (meget) omfangsrige felter elleve bogstaver. Det er således empirisk befæstet, at substantivlængde er medbestemmende for vidden af substantivers semantiske felter. En tilsvarende sammenhæng gælder for rangordnede verber, adjektiver og adverbier (se tilsvarende fx hos: Cassirer, 1977).

Den sidste parameter er *substantivfrekvens*. Maegaard & Ruus (1986) har opgjort hyppigheden af ord i danske aviser, ugeblade og fagblade. Opgørelsen kan anvendes til belysning af parameteren substantivfrekvens: I gennemsnit bruges substantiver med små semantiske felter meget oftere i aviser, ugeblade og fagblade end substantiver med meget omfangsrige semantiske felter. Dette befæster, at substantivers og andre ords hyppighed i det danske sprog er bestemmende for vidden af semantiske felter.

Ingen af de seks parametre bestemmer dog éntydigt semantiske felters vidde: Selv hvis surveyforskere ved formulering af spørgsmål gør brug af substantiver med ekstension, anvender ord med sparsomt konnotationspotentialer, ekskluderer åbne homonymer og gør brug af korte, frekvente ord, kan forskeren ikke være sikker på, at respondenter forstår ordene på samme måde.

Spørgsmålsforståelse og måleproblemer

Når respondenter udfylder *tomme pladser*⁷ med afsæt i spørgsmålshelheden, konstruerer respondenterne helhedens betydning. Udfyldelse af tomme pladser er respondentens *reception* – modtagelse – af spørgsmålet. Spørgsmålet tildes en specifik betydning, der kan afvige fra betydninger, som andre respondenter tildeler grammatisk ens spørgsmål. Hvis respondenter ikke udfylder tomme pladser på samme måde, er virkningen mangelfulde målinger: Jo flere tomme pladser, respondenter udfylder, desto større antages risikoen for måleproblemer at være.

Empirisk receptionsanalyse afdækker faktisk reception (se fx: Mikkelsen, 1989; Steffensen, 1991). Det empiriske grundlag er informanternes egne ud-

Oversigt 4. Sammenhængen mellem tomme pladser og spørgsmål i det prototypiske spørgeskema (antal spørgsmål).

Spørgsmålstype:	Ingen pladser	Få pladser	Mange pladser	Usædvanligt mange pladser	I alt
Faktualitet	17	27	19	-	63
Holdning	-	6	13	9	28
Kombination	-	11	15	-	26
I alt	17	44	47	9	117

sagn, og der sondres mellem ingen, få, mange og usædvanligt mange tomme pladser. Rangordningen omfatter to tredjedele af spørgsmålene i det prototypiske spørgeskema (se: *oversigt 4*). Sigtet er ikke kun empirisk receptionsanalyse, men tillige afdækning af parametre, der er bestemmende for faktisk reception.

Enkelte spørgsmål har *ingen tomme pladser*. Det er udelukkende faktuelle spørgsmål, fx: "Hvilket år er De født?". De 32 laboratorieinterview peger på, at reception fremkalder mere end ét forståelsesudfald i næsten alle tilfælde. Mange spørgsmål har dog kun *få tomme pladser*. Det drejer sig navnlig om faktuelle spørgsmål og kombinationsspørgsmål (dvs. mix af faktualiteter og holdninger) samt tillige om nogle få holdningsspørgsmål. Blandt faktuelle spørgsmål kan fx nævnes: "Hvor længe har De alt i alt levet i parforhold?".

Faktisk reception overskrider ofte tre tolkningsudfald, idet adskillige spørgsmål har mange *tomme pladser*. Blandt faktuelle spørgsmål kan nævnes: "Hvor mange gange har De inden for det sidste år været til koncert?". Et holdningseksempel er: "Hvordan vurderer De i almindelighed Deres muligheder for at påvirke sundhedsvæsenets behandling af Dem selv eller Deres nære pårørende?". Endelig er der en lille gruppe af spørgsmål med *usædvanligt mange tomme pladser*. Gruppen omfatter udelukkende holdningsspørgsmål, fx: "Er De i det store og hele tilfreds, nogenlunde tilfreds, ikke særlig tilfreds eller utilfreds med den måde demokratiet fungerer på i Danmark?".

Den receptionelle rangordning befæster, at spørgsmål sjældent er uden tomme pladser: Tomme pladser varierer og er kun undtagelsesvist fraværende. Surveyspørgsmål overlader således betydningskonstruktion til respondenter. Som ved analysen af semantiske felter peger receptionsanalysen på, at respondenteres udfyldelse af tomme pladser fremkalder måleproblemer. Mangelfulde målinger fremkommer ved, at receptionsforskelle bevirker svarforskelle, der ikke afspejler reale forskelle. Det hævdes ofte, at forskere får svar, som forskere spørger (se fx: Anderson, 1985). Analysen peger imidlertid på, at denne kliché bør kasseres: I næsten alle tilfælde muliggør surveyspørgsmål adskillige receptioner.

Når faktuelle spørgsmål ofte har få eller ingen tomme pladser, skyldes det, at de har ekstern reference, idet de fx henviser til objekter, episoder e.l. Eksterne referencer reducerer antallet af mulige receptionelle udfaldsrum, men fjerner dem ikke nødvendigvis. Det er antagelsen, at især reception af holdningsspørgsmål bevirker måleproblemer. Det viser sig da også, at holdningsspørgs-

Oversigt 5. Sammenhængen mellem tomme pladser og survey- og laboratorieresvar.

	Ingen/få pladser	Mange pladser	Usædvanligt mange pladser	Andel informanter med uoverensstemmende svar pr. spørgsmål
Faktuelle spørgsmål	Én femtedel (33 spm.)	Én tredjedel (17 spm.)	(0 spm.)	Én fjerdedel (50 spm.)
Holdnings-spørgsmål	Én tiendedel (6 spm.)	Én femtedel (13 spm.)	Én tredjedel (7 spm.)	Én femtedel (26 spm.)
Kombinations-spørgsmål	< Én tiendedel (10 spm.)	Én tiendedel (14 spm.)	(0 spm.)	Én tiendedel (24 spm.)
Alle relevante spørgsmål	Én sjettedel (49 spm.)	Én fjerdedel (44 spm.)	Én tredjedel (7 spm.)	Én femtedel (100 spm.)

mål hyppigere end andre spørgsmål har mange eller usædvanligt mange tomme pladser. Det skyldes blandt andet, at holdningsspørgsmål sjældent har én-tydig reference.

Såfremt udfyldelse af tomme pladser påvirker målinger i negativ retning, skal en sammenhæng mellem reception og svarforskelle survey- og laboratoriefasen imellem kunne bekræftes. Spørgsmål med mange tomme pladser skal oftere end spørgsmål med få pladser bevirke uens svar. Analysen viser, at udfyldelse af tomme pladser påvirker målinger i betydeligt omfang: Jo flere tomme pladser, respondenten skal udfylde, desto større er sandsynligheden — uanset spørgsmålstype — for mangelfulde målinger (se: *oversigt 5*). Det er også bekræftet, at navnlig reception af holdningsspørgsmål er en markant kilde til måleproblemer.

Er forskellige receptioner af samme spørgsmål et surveymetoden, iboende grundvilkår, som surveyforskere må tage ad notam, eller er der parametre, som er bestemmende for udfyldelse af tomme pladser? Om end artiklen ikke giver endelige løsninger på sprogforståelsesproblemet og deraf følgende måleproblemer, bekræfter analysen, at receptionel mangfoldighed ikke er et metoden iboende grundvilkår. Der peges på tre bestemmende parametre: enkeltords semantiske felter, spørgsmålslængde og svarkategorier.

Vidden af ords *semantiske felter* er bestemmende for spørgsmålsreception: Den receptionelle rangordning er gennemført uafhængigt af den semantiske rangordning af enkeltord. Når de to rangordninger sammenholdes, er der en markant sammenhæng mellem dem. Spørgsmål med ingen eller få tomme pladser indeholder overvejende ord med små eller moderate semantiske felter, mens spørgsmål med mange eller usædvanligt mange tomme pladser ofte omfatter ord med omfangsrige semantiske felter. Ord med stor betydningsvidde

Oversigt 6. Sammenhængen mellem tomme pladser og antal ord.

	Genemsnitligt antal ord	Variationsbredde (antal ord)
Ingen pladser	8	5-15
Få pladser	12	5-25
Mange pladser	20	9-44
Usædvanligt mange pladser	28	24-32

bevirker dog under visse betingelser få tomme pladser, men almindeligvis er det ikke tilfældet.

Med hensyn til *spørgsmålslængde* befastes en sammenhæng mellem reception og antal ord (se: *oversigt 6*): Når antallet af ord øges, tiltager mængden af receptionelle udfald. Fx gør spørgsmål med usædvanligt mange tomme pladser i gennemsnit brug af omkring tre gange så mange ord som spørgsmål uden tomme pladser. Sammenhængen svækkes dog, når variationsbredden inddrages. Der findes ordrige spørgsmål med få tomme pladser og omvendt ordfattige spørgsmål med mange tomme pladser. Tomme pladser har således ikke éntydig sammenhæng med antallet af ord (se tilsvarende fx hos: Andrews, 1984; Bradburn & Sudman, 1979; Kalton & Schuman, 1982).

Såfremt *svarkategorier* reducerer mængden af receptionelle udfaldsrum, bidrager de til færre måleproblemer. Svarkategorier reducerer dog sjældent antallet af tomme pladser. Det er oftest faktuelle spørgsmål, der har receptionsreducerende svarkategorier. Der er ikke blandt holdnings- eller kombinationsspørgsmål ét eksempel på svarkategorier med receptionsreducerende virkninger. Det er der derimod, hvad enkelte faktuelle spørgsmål angår. Når informanterne fx spørges om *civilstand* og associerer til beskæftigelsesmæssig stilling, fjernes dén reception, når svarkategorierne oplyses.

For næsten alle spørgsmål falsificeres det, at svarkategorier reducerer antallet af mulige receptioner. Det gælder fx spørgsmål med ja/nej-kategorier. I mange holdningsspørgsmål er svarmulighederne gradbøjede og reducerer ikke antallet af tomme pladser. Sådanne kategorier kan være *helt enig*, *delvis enig* etc. Nogle svarkategorier er adverbialt gradbøjede, fx *ofte*, *sommetider* og *sjældent*. Sådanne kategorier er ikke receptionsreducerende. Ganske vist finder mange informanter kategorierne svaradækvate, men kategorierne reducerer ikke antallet af tomme pladser. Der er ingen spor af, at kvantificerende adverbier bidrager til reduktion af tomme pladser.

Når svarkategorier er receptionsneutrale, tilbyder de ikke præciserende semantiske informationer. Svarkategorier har ofte i sig selv mange tomme pladser. I almindelighed har svarkategorier således ikke reducerende effekt på antallet af receptionsudfald. Hverken ja/nej-kategorier eller gradbøjede kategorier mindsker antallet af tomme pladser. Det samme gælder adverbialle svarkategorier. Hvis kategorier skal reducere mængden af tomme pladser, må kategorierne bibringe ny semantisk information, der indsnævrer det receptionelle udfaldsrum.

Sprogsensitivitetens udbredelse blandt danskere

Split sample-eksperimentet er grundlaget for analysen af de to sidste problemstillinger. Med fokus på spørgeskemaet som sprogligt måleinstrument undersøges *voksne danskeres sprogsensitivitet*⁸ (se tilsvarende fx hos: Bradburn & Sudman, 1989; Converse & Presser, 1986; Fienberg & Tanur, 1989; Hippler & Schwarz, 1986; Tourangeau & Rasinski, 1988). Analyserne baseres på svar fra 1.921 respondenter, hvoraf halvdelen har besvaret spørgsmålene i A-versionen. I begge spørgeskemaer er der 102 spørgsmål, der virker som *eksperimentelle variabler*. Enkelte spørgsmål er identiske (køn, alder, skoleuddannelse, erhvervsuddannelse og aktuel hovedbeskæftigelse). Oplysninger herom – tillige med oplysninger om geografisk placering og urbaniseringsgrad – fungerer som *baggrundsvariabler*. En betingelse for, at de syv variabler kan virke som baggrundsvariabler, er, at de empiriske fordelingsudfald er ens de to netostikprøver imellem. Det er ved statistiske test befæstet, at de empirisk-kategorielle udfald er overensstemmende.

Hvis voksne danske respondenter er sprogsensitive, skal svar og svarfordelinger være virkninger af moderate sproglige ændringer af spørgsmål. Spørgsmålsændringerne er som nævnt gennemført ved at erstatte ét ord med et andet, ved semantisk-grammatiske spørgsmålsændringer, ved ændringer af svar kategorier, ved tilføjelse af præciserende sproglige vink (*probes*) og/eller ved ændringer af konteksten. De nævnte 102 variabler er afsat for afdækning af sprogsensitivitetens omfang. Når en til en teststørrelse svarende P-værdi er 0,05 eller derunder, er der *generel svarforskel* mellem A- og B-versionen (om P-værdier, se fx: Wonnacott & Wonnacott, 1990). Ved generel svarforskel forstås, at randfordelinger, gennemsnit (*m*) eller medianer (*md*) er signifikant forskellige.

I overensstemmelse med analysen af de 32 laboratorieinterview peger *split sample*-eksperimentet på, at svar på surveyspørgsmål er *særdeles sprogsensitive* i alle befolkningsgrupper. Spørgsmålene fremkalder markant hyppigere forskellige end ensartede svar og svarfordelinger. Det gælder navnlig episodiske spørgsmål (hændelser i tid og rum) og holdningsspørgsmål, men uoverensstemmelser forekommer også ofte ved besvarelse af generelle faktiskt-semantiske spørgsmål og kombinationsspørgsmål. Analysen befæster, at sprogsensitivitet ofte bevirker markante måleproblemer (se: *oversigt 7*).

Hvis der sondres mellem *markante generelle* ($P = 0,005$) og *andre generelle* ($P = 0,01-0,05$) svarforskelle, er sprogsensitivitetens virkninger mindre dramatiske, men fremdeles betydelige. Omtrent halvdelen af spørgsmålene fremkalder markant forskellige svar, mens hvert fjerde spørgsmål udløser ikke-markante svarforskelle (se: *oversigt 8*).

Hvis generelle svarforskelle mellem A- og B-versionen er statistisk signifikante uden at være empirisk markante, er der risiko for, at sprogsensitiviteten overestimeres. På den anden side kan generelle forskelle tilsløre specifikke forskelle i undergrupper, fx blandt kvinder eller arbejdere. Den potentielle overestimering af sprogsensitiviteten handler om, hvorvidt forskelle mellem

Oversigt 7. Svarforskel mellem A- og B-version. Procentuel fordeling af spørgsmål.

	Generel svarforskel	Ingen generel svarforskel	I alt	Antal spørgsmål
Episodiske spørgsmål	83	17	100	24
Faktuelt-semantiske spørgsmål	54	46	100	24
Holdnings-spørgsmål	81	19	100	36
Kombinations-spørgsmål	61	39	100	18
I alt	71	29	100	102

Oversigtsnote: *Ratio scale*-variabler omfatter svarforskelle vedrørende kategorielle fordelinger, gennemsnit og medianer (chi-test, t-test og md-test).

fordelinger henholdsvis gennemsnit – signifikante forskelle til trods – er så beskedne, at de ikke ændrer tendenser på afgørende måde.

Opgjort på denne måde er svar på holdningsspørgsmål mest sprogsensitive, mens svar på episodiske spørgsmål er mindst sensitive. Den moderate andel markante svarforskelle blandt episodiske spørgsmål beror på, at de fleste spørgsmål er forholdstalsvariabler (*ratio scale*), der muliggør test af forskelle mellem gennemsnit og mellem medianer. Med en fordring om, at alle tre til forholdstalsvariabler knyttede P-værdier (chi-test, t-test og md-test) er under 0,005, er det vanskeligere for episodiske end for andre spørgsmål at fremkalde markante statistiske forskelle. Hvis denne fordring ophæves og der alene fokuseres på P-værdier knyttet til chi-test af fordelinger, er svar på holdnings-spørgsmål og episodiske spørgsmål fremdeles de mest sprogsensitive.

Oversigt 8. Grader af svarforskel mellem A- og B-version (P-værdier). Procentuel fordeling af spørgsmål.

	Markant generel forskel	Generel forskel	Ingen forskel	I alt	Antal spørgsmål
Episodiske spørgsmål	25	58	17	100	24
Faktuelt-semantiske spørgsmål	42	13	46	101	24
Holdnings-spørgsmål	61	19	19	99	36
Kombinations-spørgsmål	50	11	39	100	18
I alt	46	25	28	99	102

Oversigtsnote: *Markant generel svarforskel*: Alle relevante P-værdier (chi-test, t-test og md-test) er 0,00 eller derunder. *Generel svarforskel*: Mindst én relevant P-værdi er større end 0,00.

Analysen ovenfor er imidlertid ikke dækkende for sprogsensitivitetens samlede omfang. Eftersom én tredjedel af de spørgsmål, der udløser signifikante svarforskelle A- og B-versionen imellem, fremkalder ikke-markante forskelle, overestimeres sprogsensitiviteten tilsyneladende. Men der er en modvirkende faktor, hvis effekt er sprogsensitivitetens samlede *underestimering*. Den modvirkende faktor er *specifikke svarforskelle* i undergrupper med hensyn til køn, alder, skole- og erhvervsuddannelse, aktuel hovedbeskæftigelse, geografisk placering og urbaniseringsgrad. Fraværende generel svarforskel kan skjule forekomst af svarforskelle, når fokus er på undergrupper.

Ved *specifik svarforskel i undergrupper* forstås spørgsmål, der – fravær af generel svarforskel til trods – udløser signifikant forskellige svar i undergrupper A- og B-versionen imellem. De 102 eksperimentelle variabler er chi-testet for svaroverensstemmelse i 33 undergrupper med hensyn til køn, alder, skole- og erhvervsuddannelse, aktuel hovedbeskæftigelse, geografisk placering og urbanisering. Hermed befæstes den med besvarelse af surveysspørgsmål *markante sprogsensitivitet* yderligere: Med fire undtagelser udløser alle eksperimentelle spørgsmål generelt eller specifikt forskellige svarfordelinger (se: *oversigt 9*).

Herefter inddrages baggrundsvariableme med sigte på at indkredse danske, der er mere sensitive for sproglige ændringer end andre: Analysen befæster, at sprogsensitivitet er et udbredt fænomen uanset respondenters køn, alder, uddannelse, aktuelle hovedbeskæftigelse, geografiske placering eller urbaniseringsgrad. Det viser sig dog samtidig, at kvinder i højere grad end mænd er sensitive for moderate ændringer og præciseringer af spørgsmål. Kvindernes større sprogsensitivitet angår navnlig besvarelse af holdningsspørgsmål, her-

Oversigt 9. Generel og specifik svarforskel mellem A- og B-version. Procentuel fordeling af spørgsmål.

	Generel forskel	Specifik forskel	Ingen forskel	I alt	Antal spørgsmål
Episodiske spørgsmål	83	17	-	100	24
Faktuelt-semantiske spørgsmål	54	38	8	100	24
Holdningsspørgsmål	81	17	3	101	36
Kombinations-spørgsmål	61	33	6	100	18
I alt	71	26	4	101	102

Oversigtsnote: *Generel svarforskel* angår fordelingsuoverensstemmelse, dvs. m og md eksklusive. *Specifik svarforskel* omfatter statistisk signifikant uoverensstemmelse i én eller flere undergrupper med hensyn til baggrundsvariableme køn, alder, skole- og erhvervsuddannelse, hovedbeskæftigelse, geografisk placering og/eller urbanisering (5 pct. signifikansniveau).

under spørgsmål om omsorg over for mennesker og naturen, fx sundhedsvæsen, hjælp til dårligt stillede, forureningsproblemer og naturfredning.

I overensstemmelse med andre forskningsresultater er højtuddannede ikke mindre sprogsensitive end andre danskere – snarere tværtimod (se tilsvarende fx hos: Larsen & Hermann, 1977). Der afdækkes heller ikke signifikante sensitivetsforskelle med hensyn til beskæftigelsesmæssig stilling. Endelig peges der på forskelle i sprogsensitivitet med hensyn til danskeres geografiske placering. Den afdækkede mangfoldighed begrundes en formodning om, at nord- og vestjyder er mere sensitive over for sproglige ændringer end andre danskere.

Sammenfattende er voksne danske respondenters svar på spørgsmål i surveyundersøgelser *markant sprogsensitive*. Sammenhængen mellem moderate ændringer af spørgsmål, sprogsensitivitet og besvarelse af spørgsmål er så altomfattende og kompleks, at målinger i danske politologiske og andre samfundsvidenskabelige surveyundersøgelser kun undtagelsesvist kan hævdes *ikke* at være mangelfulde. Navnlig målinger af holdninger og af episodiske faktaliteter bevirker markante måleproblemer. Surveyemetodens basale skrøbelighed er således *split sample*-eksperimentets grundlæggende opdagelse.

Fortolkninger af sprogsensitivitet

Fem parametre – substitution af enkelte ord, grammatisk-semantiske spørgsmålsændringer, ændringer af svar kategorier og af *probes* samt kontekstuelle ændringer – forklarer de fundne svarforskelle. Undertiden er blot én parameter forklarende, men oftest kombinationer heraf (se tilsvarende fx hos: Tanur, 1987; Tanur, 1982). De semantiske ændringer i B-versionen sigter mod påvirkning af enkeltords semantiske felter og tomme pladser i spørgsmål.

De med spørgestandardisering forbundne måleproblemer tydeliggøres med fokus på *semantiske felter*. Ord, der indgår i spørgsmål, har større eller mindre semantiske felter, men når ét eller få ord ændres, forklares eller eksemplificeres og fremkalder signifikant forskellige svar, illustrerer det et basalt survey-metodologisk måleproblem. I overensstemmelse med international grundforskning fremkalder ligeledes små ændringer af danske spørgsmål – navnlig af episodiske spørgsmål og af holdningsspørgsmål – signifikante svarforskelle (se fx: Alwin, 1991; Belson, 1968; Belson, 1981; Hippler et al., 1987; Kalton & Schuman, 1982; Schwarz et al., 1991).

Forskellige svar beror på, at substantiver og verber – ligesom ord hidrørende fra andre ordklasser – ikke forstås på samme måde af forskellige respondenter. Ord kan have moderate semantiske felter, men har ofte omfangsrige. Fra episodiske spørgsmål, der udløser markante generelle svarforskelle, kan fx nævnes *demonstration*, *koncert* og *teater*. Når ordene forklares i B-versionen i efterfølgende *probes*, opnås markante svarforskelle. Eksempler fra faktisk-semantiske spørgsmål er *arbejde*, *normal*, *politik*, *skolegang* og *uddannelse*. Fra holdningsspørgsmål kan *afhjælpe/løse*, *formindske/begrænse*, *tilladeforbyde* og *udbygge/forbedre* nævnes. Kvantificerende adverbier – fx *ofte* og

Oversigt 10. Skønlitterære læsevaner sammenholdt med antal læste bøger inden for de sidste 12 måneder (B-version).

	Gennemsnit	Median	Nedre kvartil	Øvre kvartil	Mindste antal	Største antal
Læser ofte	31	20	10	31	0	450
Mænd	31	20	12	30	4	450
Kvinder	31	20	10	36	0	325
Læser af og til	8	6	3	10	0	150
Mænd	7	5	4	10	0	40
Kvinder	8	6	3	10	0	150
Læser sjældent	3	2	1	4	0	49
Mænd	3	2	1	4	0	49
Kvinder	2	3	1	4	0	18

sjældent – giver anledning til særlige måleproblemer. Problemet skyldes, at kvantifikatorerne har omfangsrige semantiske felter og derfor forstås forskelligt. Der er fx betragtelige sammenfald mellem forståelsen af *ofte* og *sjældent* (se: *oversigt 10*).

Med hensyn til sammenhængen mellem konnotationer og måleproblemer er det fra USA kendte *tillade/forbyde*-eksperiment illustrativt (se fx: Hippler & Schwarz, 1986; Schuman & Presser, 1977; Schuman & Presser, 1981). Da færre respondenter vil forbyde end ikke-tillade racediskriminerende foreninger, er der ikke semantisk komplementaritet de to verber imellem (se: *oversigt 11*). Fremhæves skal tillige *graviditetsafbrydelse* versus *fosterfordrivelse*. Nogle – navnlig unge – respondenter associerer negativt til fosterfordrivelse, der fremkalder mere kritiske holdninger til fri abort. Endelig tydeliggør også *udbygge* versus *forbedre* sammenhængen mellem konnotationer og empiriske målinger.

Såfremt substitution af enkeltord ikke er mulig, kommer ordforklaringer eller -eksemplificeringer på tale. De kan gennemføres ved korrektion af selve spørgsmålet eller ved en kompletterende probe, hvis sigte er præcisering eller reduktion af ordets semantiske felt. Grundet semantiske felter udløser *probe*-præciseringer hyppigt uoverensstemmende svar, fx når *hårdt*, *initiativ*, *koncentreret*, *koncert*, *politik*, *påskønne*, *skolegang* og *teater* forklares eller eksemplificeres.

Som nævnt er enkeltords semantiske felter bestemmende for antallet af *tomme pladser* i surveysspørgsmål, men tillige grammatisk-semantiske ændringer, *probes* og svarkategorier har receptionelle virkninger. Hvad *grammatisk-semantiske ændringer* af spørgsmål angår, er nogle eksempler på reduktion af receptioner: Med hensyn til episodiske spørgsmål udløser *været hos lægen* mere end én reception, men når *hos* og *læge* præciseres, er facit færre tomme pladser. Når det tydeliggøres, at *sygehusindlæggelse* ikke altid er forbundet med sygdomsbehandling, reduceres receptions mulighederne også.

Undertiden reducerer blot ét nyt ord antallet af tomme pladser. Det gælder fx i spørgsmålet om *alder ved flytning hjemmefra*. Når *varig* tilføjes, ekskluderes

Oversigt 11. Holdninger til foreninger og partier med racediskriminerende synspunkter.

	A-version Mænd	B-version Mænd	A-version Kvinder	B-version Kvinder
Tilladt/ikke forbudt	23	39	18	24
Forbudt/ikke tilladt	65	52	67	59
Ved ikke	12	10	15	17
I alt	100	101	100	100
N	467	435	496	484

P mænd = 0,000; P kvinder = 0,025

midlertidige fraflytninger. Hvad andre spørgsmålstyper angår, skal blot ét eksempel nævnes: Når den *normale arbejdstid* søges afdækket, har spørgsmålet mange tomme pladser, men ved at erstatte *normal* med *faktisk* og samtidig tilføje *overarbejde* reduceres den receptionelle mangfoldighed.

Også *probes* præciserer antallet af mulige receptioner. Et episodisk eksempel: Når det understreges, at *offentlig udendørs politisk eller anden demonstration* fx kan være optog, aktioner, blokader og 1. maj-møder, rekonstruerer nogle respondenter informationer om demonstrationer, som *proben* udløser. Et faktisk-semantisk eksempel er *motion og sport*: Når en *probe* fastslår, at kropslige aktiviteter ikke nødvendigvis foregår i organisatorisk regi, er der flere respondenter, som motionerer eller dyrker sport. Endelig har også til holdningsspørgsmål knyttede *probes* receptionelle virkninger. Det ses fx ved afdækningen af stemmemotivet *hensyn til en retfærdig fordeling i samfundet*, hvor en *probe* bidrager til reduktion af mulige receptioner.

Tillige *svarkategorier* kan påvirke antallet af tomme pladser. Hvis svarkategorier skal reducere antallet af pladser, må kategorierne begrænse det receptionelle udfaldsrum. Spørgsmålet om *selv at have gjort noget for at opnå en bedre behandling* er illustrativt i så henseende: I sagens natur bidrager A-versionens ja/nej-kategorier ikke til reduktion af tomme pladser, hvorimod B-kategorierne præciserer at *gøre noget*, fx klager og behandlingsforslag.

Surveymetodens markante skrøbelighed

Artiklen har påpeget surveymetodens markante empiriske skrøbelighed og rejser dermed spørgsmålet om, hvorvidt det er forsvarligt at anvende metoden i politologisk såvel som i anden samfundsforskning. Bør politologer i højere grad rette opmærksomheden mod andre og muligvis bedre metoder? Da politologer fortsat har til opgave at af dække vigtige samfundsmæssige fænomener og holdningers udbredelse, er survey-metoden et uundværligt forskningsværktøj. Uden surveymetoden ville betragtelige dele af empirisk politologi forsvinde.

Derfor sigter det forskningsprojekt, som artiklen baseres på, også mod at udvikle nye metodestrategier for udarbejdelsen af spørgeskemaer. Forventeligt vil stragierne, der ikke er denne artikels tema, yde bidrag til reduktion af surveymetodens skrøbelighed. Strategiernes tager skrøbeligheden ad notam og

forudsætter, at skrøbeligheden ikke er metodeimmanent". Eksempelvis bør surveyforskere i højere grad gøre brug af ord med moderate semantiske felter, reducere antallet af tomme pladser i spørgsmål samt anvende receptionsreducerende *probes* og svarkategorier. Endelig bør forskere, der gennemfører politologiske og andre samfundsvidenskabelige surveyundersøgelser, iværksette et samarbejde med socio-semantikere og andre lingvister, som kan bidrage til reduktion af surveymetodens skrøbelighed.

Noter

1. Survey spørgsmål kategoriseres som følger:

(1) *faktuelt-episodiske spørgsmål*: situationelt-faktuelle spørgsmål, dvs. spørgsmål om hændelser i et tidsligt/rumligt koordinatsystem, (2) *faktuelt-semantiske spørgsmål*: ikke-situationelle faktuelle spørgsmål pverskridende det tidsligt/rumligt specifikke, (3) *holdnings-spørgsmål*: spørgsmål vedrørende indstilling, mening, motiv o.l. samt (4) *kombinations-spørgsmål*: konglomerat af faktuel-semantiske og holdningsspørgsmål.

2. Ved *måleproblemer* forstås pålideligheds- og gyldighedsproblemer. Hvis en respondent fx opgør antallet af overværede koncerter i en given periode, men glemmer en enkelt koncert, er det et pålidelighedsproblem. Hvis respondenter ved at medtælle cafékoncerter, gadekoncerter o.l. opgør antallet af koncerter på en anden måde end tilligten af forskeren, er det et gyldighedsproblem. Når forskerens sigte med spørgsmål almindeligvis er ukendt i surveyundersøgelser, er det umuligt at afgøre, hvorvidt et måleproblem angår pålidelighed eller gyldighed. Derfor ansues pålideligheds- og gyldighedsproblemer-under-ét-og-betgnes måleproblemer eller mangelfulde målinger.

3. Omkring alle enkeltord findes *semantiske felter*. Nogle gange er det semantiske felt – ordets betydningsvidde – snævert, andre gange bredere, fx *spegepølse* versus *frihed*. Semantiske felter kan forstås som ordinale rangordningskalaer, der afspejler, om et ords semantiske felt er større end et andet ords – uden at ords semantiske felter og relationen mellem dem i øvrigt kan måles *ratio scale*-kvantitativt.

4. *Ordsemantikens meningsteori* sonderer mellem betydning og reference. Betydning kaldes også *intension*. Ords intension er ab-

strakt og ikke identisk med genstande, som et ord eventuelt henviser til i omverdenen. Intension er, hvad mennesker forstår, når de forstår et ord. Ords reference kaldes *ekstension*. Ikke alle ord har både intension og ekstension. Eksempelvis har *spegepølse* begge dele, mens *frihed* kun har intension. Da intension og ekstension ikke er identiske, har mange ord ikke precis betydning.

5. Ordsemantikens problemer hænger sammen med, at ord både har *denotation* og *konnotation*. Denotation er ords hoved- eller grundbetydning, mens konnotation er bibetydninger eller toner, der bestemmes af personligt-private og/eller socialt-kulturelle forhold. Eksempelvis er det muligt, at slagteren og skoleeleven – samme denotation till trods – tillægger substantivet *spegepølse* forskellige konnotationer. Slagteren konnoterer måske till håndværk og faglig professionalisme, skoleeleven muligvis till hverdagens madpakker.

6. Homonymer er ord med samme fysiske skikkelse lydligt og/eller skriftligt, men med forskellig betydning. De fleste ord er åbne eller skjulte *homonymer*. Eksempelvis er horn et åbent homonym (*musikinstrument kontra koens horn*), mens *arm* er et lukket homonym (*menneskearm kontra lovens lange arm*).

7. En teksts modtager er aldrig uden forforståelse. Det er i sidste instans modtageren, som rekonstruerer tekstens betydning. Forståelse er således *betydningssskabende*. På grundlag af tekstens ordlyd, af konteksten og ved fortolkning udfylder modtageren *tomme pladser*. En tom plads er en ikke-udtrykt, ubestemt relation mellem to eller flere tekstelementer. Ubestemtheden skaber spillerum for modtagerens (respondentens *reception* af teksten. Formodentlig findes

tomme pladser navnlig sådanne steder i en tekst, hvor modtageren oplever semantiske sammenstød, uforenelighed eller manglende konsistens tekstdele imellem.

8. Sprogsensitivitet er statistisk signifikant forskellige svar og svarfordelinger som følge af moderate transformationer af spørgsmål eller spørgsmålskontekster.

Litteratur

- Alwin, D. F. (1991) Research on Survey Quality. *Sociological Methods & Research*. Vol. 20, No.2.
- Andersson, B-E. (1985) *Som man frågar får man svar*. Stockholm.
- Andrews, F. (1984) Construct Validity and Error Components of Survey Measures. *Public Opinion Quarterly*. Vol. 48, No. 2.
- Belson, W. A. (1968) Respondent Understanding of Survey Questions. *Polls*. Vol. 3.
- Belson, W. A. (1981) *The Design and Understanding of Survey Questions*. London.
- Bradburn, N. M. & Sudman, S. (1989) *Polls & Surveys: Understanding what they Tell Us*. San Francisco.
- Bradburn, N. M. & Sudman, S. (1979) *Improving Interview Method and Questionnaire Design*. San Francisco.
- Cassirer, P. (1977) *Studier över ordförståelse*. Göteborg.
- Converse, J. M. & Presser, S. (1986) *Survey Questions: Handcrafting the Standardized Questionnaire*. Beverly Hills.
- Fienberg, S. E. & Tanur, J. M. (1989) Combining Cognitive and Statistical Approaches to Survey Design. *Science*. Vol. 243.
- Finnemann, N. O. & Sjernfelt, F. (1992) *Kognition og sprog*. Århus.
- Fowler, F. J. (1992) How Unclear Terms Affect Survey Data. *Public Opinion Quarterly*. Vol. 56, No. 2.
- Fowler, F. J. (1993) *Survey Research Methods*. London.
- Groves, R. M. (1989) *Survey Errors and Survey Costs*. New York.
- Hastie, R. et al. (eds.) (1980) *Person Memory: The Cognitive Basis of Social Perception*. Hillsdale.
- Hippler, H-J. et al. (eds.) (1987) *Social Information Processing and Survey Methodology*. New York.
- Hippler, H-J. & Schwarz, N. (1986) Not Forbidding isn't Allowing. *Public Opinion Quarterly*. Vol. 50, No. 1.
- Jobe, J. B. & Mingay, D. J. (1989) Cognitive Research Improves Questionnaires. *American Journal of Public Health*. Vol. 79, No. 8.
- Jobe, J. B. & Mingay, D. J. (1991) Cognition and Survey Measurement. *Applied Cognitive Psychology*. Vol. 5.
- Kalton, G. & Schuman, H. (1982) The Effect of the Question on Survey Responses: A Review. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A*, Vol. 145.
- Larsen, S. F. & Hermann, J. (1974) Social status and language comprehension. *Scandinavian Journal of Psychology*. Vol. 15.
- Lessler, J. T. (1987) *Use of Laboratory Methods and Cognitive Science for the Design and Testing of Questionnaires*. Stockholm.
- Lessler, J. T. et al. (1989) Questionnaire Design in the Cognitive Research Laboratory. *Vital and Health Statistics*. Series 6, No. 1.
- Lessler, J. T. & Sirken, M. G. (1985) Laboratory-Based Research on the Cognitive Aspects of Survey Methodology. *Milbank Memorial Fund Quarterly*. Vol. 63.
- Luria, A. R. (1984) *Sprog og bevidsthed*. København.
- Maegaard, B. & Ruus, H. (1986) *Hyppige ord i danske aviser, ugeblade og fagblade*. Bd. 1-2. København.
- Mikkelsen, J. F. (1989) Pragmatisk receptions-teori. i: Højbjerg, L. *Reception af levende billeder*. København.
- Olsen, H. (1995) *Tallenes talende tavshed*. Rapport 95:1. København.
- Schuman, H. & Presser, S. (1977) Question Wording as an Independent Variable in Survey Analysis. *Sociological Methods and Research*. Vol. 6, No. 2.
- Schuman, H. & Presser, S. (1981) *Questions and Answers in Attitude Surveys*. New York.
- Schwarz, N. et al. (1991) The Impact of Administration Mode on Response Effects in Survey Measurement. *Applied Cognitive Psychology*. Vol 5.
- Steffensen, B. (1991) *Fiktion som teksthandling*. København.

- Tanur, J. (1987) Some Cognitive Aspects of Surveys. *Journal of Official Statistics*. Vol. 3, No. 4.
- Tanur, J. M. (ed.) (1992) *Questions about Questions*. New York.
- Tourangeau, R. & Rasinski, K.A. (1988) Cognitive Processes Underlying Context Effects in Attitude Measurement. *Psychological Bulletin*. Vol. 103.
- Willis, G. B. et al. (1991) The Use of Verbal Report Methods. *Applied Cognitive Psychology*. Vol 5, No. 3.
- Wonnacott, T. H. & Wonnacott, R. J. (1990) *Introductory Statistics for Business and Economics*. New York & Toronto.
- Zinkernagel, P. (1988) *Virkelighed*. København.

Jacob Wilde – den glömde svenske statsteoretikern

Patrik Hall

Känd av alla är väl fortfarande den distinktion som brukar göras mellan forntid, medeltid och ny tid i svensk historia. Mindre känd men väl så viktig är distinktionen mellan statens suveränitet och maktutövarens personliga auktoritet. Betydligt mindre känd är dessa distinktioners upphovsman i Sverige, nämligen Jacob Wilde. Wilde är en av det förhållandevis stora antal skriftställare under frihetstiden som deltog i den livaktiga konstitutionella diskussion som på den tiden fördes i Sverige. Som rikshistoriograf, och därmed en högre statlig tjänsteman, hade han under en kort period en viss auktoritet i uttolkningen av den svenska statens konstitutionella tradition. Han har med fog också framhållits som den förste systematikern i svensk historieskrivning: 'Få, kanske ingen, av våra historieskrivare ha utfört ett arbete så varaktigt som Wilde', menar en historiografisk forskare (Löw 1910: 3).

I denna artikel skall en översiktlig genomgång av grunddragen i Jacob Wildes märkliga statsteori företagas. Motivet till en sådan genomgång är min övertygelse att det är viktigt med ett mer historiskt, eller historiografiskt, perspektiv på statsvetenskapen i syfte att fastställa viktiga utvecklingsmoment i den politiska och intellektuella diskursen om staten. De senaste åren har medvetenhet utvecklats om behovet av att identifiera vissa 'formativa moment' i statens utveckling. Vid 'formativa moment' visualiseras problem, konflikter och projekt som senare har institutionaliserats och därmed blivit bestående, samtidigt som de problematiska dragen hos dessa formationer har en tendens att osynliggöras av en förment självklarhet i den institutionella konstellationen. Den intellektuella diskursen om staten har givetvis en fundamental roll i den övergripande statsdiskursen (för övertygande argument om detta inom olika traditioner, se Poggi 1978; Skinner 1978; Dyson 1980; Jessop 1990). Wilde som person är bortglömd men hans förkunnelse har en viktig roll som ett moment i en teoretisk diskurs om staten som håller på att formeras under den tid han skriver.

Till en början kommer jag dock att framhålla ett par biografiska detaljer av betydelse i diskussionen av Wilde som statsteoretiker. Därefter kommer jag att företrädesvis diskutera Wilde som en modern forskare. Jag redogör för hans ontologiska och epistemologiska antaganden, vilka är nödvändiga instrument för att förstå hans statsteori, därefter diskuterar jag hans metodologi och hans resultat. Denna artikel bygger nästan helt på min egen genomläsning av Wildes

verk. Det finns vare sig tid eller plats för en totalundersökning av Wildes inspirationskällor, hans liv och verksamhet. Materialet om Wilde är för övrigt påfallande skvalt; någon större forskningsprodukt som behandlar hans arbete finns inte (se dock framställningarna i Löw 1910 och Lindroth 1978).

Jacob Wilde föddes i dåvarande svenska Kurland 1679. Efter studier i Riga och Königsberg blev han vid 24 års ålder professor i historia och sedermera romersk vältalighet i Pernau. Detta universitet upplöstes i samband med stora nordiska kriget, varvid Wilde blev professor i Greifswald i stället. 1719 erhöll han det ärofulla om än något oklara ämbetet som rikshistoriograf i Stockholm. Detta ämbete var rent statligt och hade ingen anknytning till universiteten. Rikshistoriografens uppgift var att skriva svensk historia medan uteslutande internationell (företrädesvis antik) historia meddelades vid universiteten. Som rikshistoriograf verkade Wilde fram till sin död 1755. Han hade då varit blind i många år och hans verk hade översatts och givits ut av sonen Anders Wilde.

Wildes stora arbete blev ett i sitt slag unikt verk om den svenska statsförfattningens historia, som utgavs på latin 1731 med titeln *Sueciae Historia Pragmatica*. Från och med 1723 åtnjöt detta arbete Rikens Ständers protektion; ett tecken på intresset för författningsfrågor och behovet av uttolkning av den nya författningen som denna oroliga tid genomströmmade politiken. Detta arbete försvenskades till ungefär en tredjedel av sonen till *Swenska Stats Författningars eller Almänneliga Rätts Historie* (1749, hädanefter SSF). Wildes andra stora verk blev att ge ut en ny upplaga av den världsbekante före detta rikshistoriografen Samuel von Pufendorfs *Inledning til Swenska Statens Historie* med utförliga kommentarer. *Första delen eller Förberedelsen* (hädanefter SSH) utgavs 1738 och har egentligen ingenting med Pufendorf att göra; den utgör helt enkelt ännu ett teoretiskt arbete om svenska statens historia av Jacob Wilde. Andra delen utgavs 1743 och återger Pufendorfs historia fram till ca 1150, åtföljd av en minst sagt vidlyftig notapparat, och detta arbete behandlas ej vidare här. Längre än så kom inte Wilde och ej heller den översatta SSF kan alltså anses såsom riktigt fullbordad.

Utgivningen av Wildes SSF utgör ett praktexempel på den svenska 'frihetstidens' frihet. I början av 1720-talet förelåg första delen av verket färdigt, men en nära tioårig censureringsperiod fördröjde utgivningen. Ärendet låg på högsta nivå; Arvid Horn, Sveriges egentlige regent under denna tid, och hans kansli var starkt involverad däri (en längre behandling av detta ärende finns i Nordlund 1902: 263-92). Från och med 1723 befann sig verket i händerna på censorn (före detta professor skytteanus) Rosenadler. Hela frågan handlar till viss del om en personlig konflikt mellan Wilde och Rosenadler, men mer intressant är innehållet i konflikten, begreppet 'souverainitet'. Wilde hade nämligen fört en kraftig polemik mot att det karolinska enväldet skulle ha varit 'souveraint', det vill enligt den gängse uppfattningen säga frikallat från lag. En sådan uppfattning stred mot ständernas uttryckliga ståndpunkt i frågan, och var till yttermera visso ljuv musik för det ännu maktlystna hovets öron. Hela det nya statsskicket legitimerades just utifrån synen på det karolinska väldet såsom laglöst. Den utdragna censuren ledde till att verket aldrig kom att fullbordas, eftersom,

om man får tro vad Anders Wilde skriver, 'en skadlig, ja dödlig lukt' då skulle kunna uppstå ur ännu ej läkta sår (SSF: 73n).

Censorn Rosenadler hade också kritiska synpunkter på den språkliga stilen (Nordlund 1902: 282). Även om jag inte behärskar latin så finns det all anledning att dela denna kritik vad gäller den svenska utgåvan samt SSH. Wildes språk är trögt och tungt, men framför allt framstår dispositionen som förvirrad, för att inte säga kaotisk, även för en van läsare av denna tids verk. Wilde faller oupphörligen och ofelbart in på sidospår och framställningen i SSF kompliceras än mer av en mycket omfattande parallelltext, nämligen sonen Anders Wildes notkommentarer. Verket innehåller alltså något som åtminstone aldrig jag har stött på, en slags fortlöpande 'dialog' mellan far och son, som samtidigt inte är någon dialog eftersom sonen pratar i munnen på fadern och ofta hävdar helt andra teser än denne.

En mycket stor del av notapparaten består av hätska angrepp i tidens stil på hovbibliotekarien och blivande rikshistoriografen Olof von Dalin. Dalin hade nämligen gett ut första delen av sin *Svea Rikes Historia* (också under Rikens Ständers protektion) under tiden mellan den latinska och den svenska upplagan av SSF. I denna bok hävdade Dalin den oerhörda tesen att Sverige för vid pass 2000 år sedan varit helt översvämmat av vatten. Bevisen härför var mätningar vid kusten, utförda av Celsius och Swedenborg, som påvisade att vattnet sjunker undan och försvinner med en halv tum om året. Utifrån detta hävdade Dalin att enbart några klippiga bergstoppar stack upp ur vattnet vid Kristi födelse. Denna tes ('vattuminskningläran') skar bort hela den svenska fornhistorien från Noakiderna och framåt, vilken utgjort kanon i svensk historieskrivning under nästan 300 år, och det är inte fel att säga att tesen satte i gång den största historikerstriden i Sveriges historia (Lindroth 1978).

Anders Wilde angriper Dalin för att ha bestritt pålitligheten i 'Svea Rikes orubbade egenhet och urgamla höghet' och därmed också 'Statens rätt, Rikets heder och folckets ostraffeliga seder' (SSF: iv). Detta innebär att den 'utländska afwundsmannen lärer emot Sverige betiena sig af de wapn, som honom af herr Bibliothecarien lämnas' (SSF: vi). Värst är att han begått detta landsförräderi i egenskap av hovbibliotekarie, en 'Konungens Trotienare' (SSF: 67n). Angreppet är intressant eftersom det också torde (som jag kommer tillbaka till) säga något om faderns uppfattning av sig själv såsom rikshistoriograf. Som alla personangrepp blir det hela synnerligen långtråkigt; Dalin använder för övrigt Wilde som en av sina huvudkällor och går ej till angrepp mot honom någonstans. Nu verkar det främst vara sonen som drabbats av vrede, men angreppen är principiellt intressanta eftersom de antyder ett nationalistiskt mål för historievetenskapen.

I samband med detta bör kanske inskjutas en förklaring till hur Dalins häpnadsväckande fornhistoriska teser kunde ses som ett angrepp på statens 'heder'. Fornhistorien åtnjöt, som vi kommer att se, vid denna tid en helt annan status än numera. Uppkomsten av det svenska folket och riket sågs uppenbarligen som huvudfrågan i historieskrivningen; speciellt för den Rudbeckianska skolan. Själva statens legitimitet låg i dess formation och ej i senare tider. Detta hävdades redan 1434 i Nicolaus Ragvaldis tal till Baselkonciliet, ett tal som

betecknar den svenska nationalismens födelse. Efter en oration om de världs-erövrande goternas ursprung i Sverige gjorde Ragvaldi anspråk på att han borde garanteras den förnämsta sittplatsen vid mötet. Liknande fornhistoriska argument är vanliga i svensk diplomati från Erik XIV och framåt. Således hade fornhistorien högsta betydelse för internationellpolitiska legitimitetssträvanden (Gustafsson 1956).

Wildes ontologi och epistemologi

Ty Gud har utan åtskilnad pålagt hwarjom och enom medelst sunda förnuftets påbiudande, det är, samwetets drift, wiljans medfödda böjelse och förståndets utslag, at omwärda och widmakt hålla sig sielf, och gifwit allom därtill lika frihet och myndighet. Må förthenskul ingen afsäga sig denne naturlige frihet, mackt och jämlikhet /.../ Således är nu ingen Majestät och öfwerhets wälde til, utan at den almänna wälfärden och hwars och ens widmactt hållande förordas, antingen det sker utan eller med uttryckeligit aftal. Häraf flyter at et Konungawälde som skulle wara frikiänt från den almänna Statslagen, det är ifrån förord och öfwerenskom-melse, och således laglöst, är rent af et Machiavelliskt påfund, och kan ej efter sunda förnuftet begripas (SSF, kap 1: 49-50).

Detta citat uttrycker några av hörnstenarna i Jacob Wildes världssyn och det kan därför vara lämpligt att analysera vad Wilde här menar. Wilde kan sägas ansluta sig till den av Pufendorf (och många andra skriftställare vid denna tid) förfäktade rationalistiska tesen att det finns tre former av lag: *naturalagen* som är det som sunda förnuftet påbjuder och därför är gemensam för alla folk, teologin eller *Guds lag*, som är gemensam för kristenheten, samt den beskrivna *statslagen*, som är lika mångfaldig som antalet stater. Dock är statslagen samtidigt alltid förknippad med vad naturalagen föreskriver liksom med Guds lag, eftersom sunda förnuftet aldrig får lämnas åt sig självt utan hör ihop med Guds förbund med människorna (Pufendorf 1747: 34-43, försvenskad av Anders Wilde). Utifrån Locke (i 'des lilla, men härliga bok om borgerliga samlefna-den' som då nyligen översatts till svenska, SSF: 227) kan tilläggas att överhettens förmån i staten aldrig är enskild, utan är makten att befrämja 'det allmänna' (Locke 1726: 259, begreppet 'det allmänna' gör sitt storartade intåg under den svenska upplysningstiden och Dalin har ägnat 'det allmänna', i stället för Gud, som historiens verkande kraft ett märkligt lovtal i sin svenska historia 1760-61, i företalet till del III).

I naturtillståndet råder en grundläggande frihet för varje enskild och jämlikhet mellan människorna, som fullt frivilligt har övergivits i samband med upp-rättandet av staten. Wilde delar Lockes positiva värdering av naturtillståndet, men på grund av behovet av 'det allmännas vidmakthållande' har samhället utvecklats till en stat (SSF: 226-8). Staten är således en alltigenom förnuftig inrättning, uppkommen via kontrakt eller avtal, där alla de enskilda hushållen underordnar sig ett allmänt sådant, till befrämjande av vidmakthållandet, var-vid den naturliga friheten sätts inom skäliga skrankor. Detta vidmakthållande utgörs av statens:

almänna wälferd och rolighet, sedermera samlefnadens första motif eller bewekande orsak, uprinnelse, ändamål och grund, men endteligen sielfwa proportionen eller skick och ordning, som inskräncker, sammanbinder och likasom genom sin egen jemnwikt uppehåller staten, hwarföre det ock med rätta kallas grundwahlen, hwarpå samlefnaden sig stödjer, fastän det af Publicisterna nämnes Regiments-Form (SSF, kap 1: 7).

Under regeringsformen sorterar sedan dels de konkreta lagarna och dels den borgerliga sammanlevnaden (ibid).

Wildes tanke om staten som en grundläggande harmonisk samverkan, en förnuftsmässig jämvikt med författningen som sitt yttre tecken, kommer här till uttryck. Men det är uppenbart att han finner ett filosofiskt problem i staten och dess förhållande till förnuftet. Enligt Wilde måste vi se staten som en 'medlare' mellan Gud och människorna, ett sätt att vidmakthålla deras samlevnad och skydda den mot fördärv; ja om man så vill, ett medel för kommunikation mellan Gud och människorna. 'Medlar-staten' är god om den bygger på *samvetets* krav som Wilde definierar som den dubbla övertygelsen om det högsta goda och människornas fördärvade natur. Israeliternas stat var ett sådant samvetsförbund, en medling direkt avtalad med Gud. Odin, som för Wilde är den svenska statens grundare, antog själv namnet av en sådan medlare mellan den allrahögste och människorna (även om gudstron var falsk, så fanns ett sken av den gudomliga uruppenbarelsen kvar i den). Således bör människans samveteslänk till Gud styra över det naturliga förnuftet och statslagen (SSH: 340-7). Viljan att följa samvetet är nödvändig och lagbunden, och människans fria vilja hävdas således ha en nödvändig inriktning på ett fullkomligt förbluffande hegelianskt sätt (SSH: 358).

Men här uppstår problem. Det finns också en ond, tyrannisk stat, som bygger sin existens på ett från samvetet frikopplat förnuft, som ej bör kallas *sunt* utan *rebelliskt*. Detta rebelliska förnuft är egentligen en skapelse av arglistiga så kallade statslärdar, som döljer sin egennytta bakom allmänna satsar om att staten är frikopplad från religionen och samvetets krav, vilket strider mot det samvetsfyllda förnuft som ligger bakom staternas allmänna inrättning. Därför är en sådan stat en 'fabelstat', existerande i blotta inbillningen, då den grundar sig på ett förment samvete (SSH: 352-7). Men det värsta är att de moderna statslärdar hävdar att egennytan är samma sak som det allmänna bästa, något som leder till en skändlig dubbelmoral:

här skönjes nu det rebelliska förnufts alt för diupa arghet: Efter alle de konster, som det brukat til menniskornes förwillande, wid samwetets öfvertygelse och almänna grundlag, at detta oföränderliga och obedrägeliga rättesnöre ej måtte wara des lager och afsichter hinderlig, emedan deras orichtighet eljest på denna probersten hade blifwit uptäckt: Så tilmäler det likwäl samwetet sine, uti des ställe understukne, principers owisshet och oriktighet, påbördar thet felachtigheten af en falsk tillämpning och sätter sitt egit omdöme under des namn, likasom det wore ett och samma med samwetsagg, dom och utslag; som dock allenast följer sin egen grundlag och uti des tilämpning aldrig kan fela, om det icke igenom förnuftet och des omdöme hindras (SSH: 359).

Med andra ord har vi här att göra med en klassisk kritik av teorier som grundar sig på egennytta; de innebär bara att denna egennytta upphöjs till allmän lag i

stället för de teorier man kritiserade. Detta rebelliska och fabelaktiga förnuft vill alltså kullkasta den samvetssträvan efter det högsta goda som hittills varit statens rättesnöre, varifrån dess lag och ordning härleder sig, något som kommer att leda till att statskroppen sjuknar och dör, menar Wilde profetiskt. En vetenskap som frikopplar sig från samvetet och driften till sällhet kan enbart leda till ett ensligt vidmakthållande av köttsliga drifter, då 'enskilde afsichter' görs till samma sak som 'det allmänna bästa' (SSH: 365-9). Men kritiken från Wilde är också empirisk. Det är uppenbart att samhället och staten grundar sig på konversationsprincipen, det vill säga nödvändigheten av vidmakthållande. Men 'egennyttan och den oroliga äregirighet' är 'förtrolighetens, statens och all människlig samlefnads pest med alle des enskilde afsichter och konstige grep' (SSH: 353-4). Således kan aldrig ett samhälle med egennyttan som ledstjärna bestå.

Statsmakten är sålunda för det första en följd av det samvetsfyllda förnuftet, härstammande från Guds kontrakt med människorna, varifrån det lagbundna kontrakt som grundar den konkreta statsmakten härleder sig, samt, för det andra, en följd av konversationsprincipen. Kontraktet är en överenskommelse mellan överhet och menighet om bjudande och lydande makt, vilket skapar *jus publicum* eller den allmänna statslagen såsom skild från enskild lag eller privaträtt. Bestridande av denna överenskommelse skulle innebära att exempelvis det svenska folket lever i trälldom, varför rikets och folkets heder kräver en ökad lagfarenhet i den allmänna statslagen, en historisk och politisk kunskap om staten (SSF, kap 1: 14-6, 44-5).

Wildes världssyn grundar sig således på en normativ rationalitet. Det laglösa enväldet är ett 'Machiavelliskt påfund', en skapelse av det 'rebelliska förnuftets' lärda uttolkningar, som stödjer sig på egennyttan som ensidig motivationskraft hos människan. I stället för en moralisk statsuppfattning grundad i 'det allmänna' får vi således de lärdas egna påfund som i sin tur hävdas ha generalitet. Enligt det samvetsfyllda förnuftet kan staten (filosofiskt) ej vara grundad på egennyttan, ty detta skulle vara ett hot, ett hån mot mänskligheten och dess gudomliga ingivelse. Denna normativa världssyn grundar sig på att samvetets strävan och sunda förnuftets skickelser ej är åtskilda (Anders Wilde har i en not härvidlag gått i polemik mot såväl Pufendorf, som Grotius och Locke, som tror att staten enbart är byggd på en naturlig samlevnadsvilja och ej på samvetssförbundet med Gud, SSF: 104-5n). Det problematiska förefaller vara hur Wilde bara kan förutsätta att det rebelliska förnuftets stat är omöjlig. Uppenbarligen är detta ej ett problem för Wilde. Det samvetsfyllda förnuftet strävar alltid efter det allmänna bästa, medan det rebelliska förnuftet gör tvärtom, och de 'fabelstater' som skapas av detta förnuft raseras när den sanna övertygelsens makt tränger in i dem, fabelstaten är nämligen också onyttig enligt konversationsprincipen:

detta lærer Stats-kunskapen, hwilken icke eller utan grund straffar dem, som endast leda Stats-rationen af enskilda förmåner, ty nyttan är rättwisans och ärbarehetens oskiljacketige följeslagare, kan altså icke ärnås, utan wid allmänna wälferden (SSF: 10).

Alltså åtföljs den normativa rationaliteten av ett samhällsvetenskapligt påstå-
ende: om samhällets invånare inte syftar mot det allmänna bästa, kan inte staten
bestå i realiteten.

Här är det lämpligt att komma in på Wildes kunskapsteoretiska uppfattning.
Efter sin förening av sträng rationalism och moralisk övertygelse, förefaller det
som att Wilde skulle skriva sin historia allt utifrån filosofiska synpunkter. Så
är emellertid inte fallet. Förvisso har ingen allmän svensk historia varit så präglad
av filosofi som Wildes. Men Wilde varnar för att låta filosofin styra histo-
rieskrivningen för mycket. Historieskrivningen bör vara en kombination av
fakta och filosofi, den bör vara *pragmatisk*, och leda till en generaliserbar kun-
skap om staten som dock lägger stor vikt vid historisk kunskap om detaljerna.
Wildes definition av pragmatisk historieskrivning är att den beskriver statens
bedrifter i relation till Stats-raisonen (SSF, kap 1: 6).

Anders Wilde har redan i företalet till SSF förklarat Wildes syfte som riks-
historiograf:

at offentliggen med pennan förswara Statens rätt, Rikets heder, och folckets ostraf-
feliga seder, med sielfwa historiens pålitelighet (SSF: ii).

Denna syn genljuder sedan i Wildes verk och den är inte ägnad att förvåna.
Föreningen nationalism och sanning är i själva verket fundamental i svensk
historieskrivning alltifrån dess begynnelse.

Statsfilosofin eller Stats-raisonen måste alltid vara grundad i den verkliga
historien och dess trovärdiga vittnesbörd. Man bör se på staten som ett konst-
verk som ständigt målas på nytt och inte som det kunde målas. Det är först när
trovärdiga vittnesbörd saknas som det är nödvändigt att göra antaganden uti-
från vad som är förenligt med naturen, och alltså sunda förnuftet. Den allmänna
Stats-raisonen, vari alla gemensamt tar del utletas bäst av statskunskapen, me-
dan den 'enskylda Stats-raisonen' avslöjas bäst av historien, då den är ett slipp-
rigt 'Proteum', den döljs med flit av egennyttiga makthavare med hjälp av
deras retorik (SSH: 18-9). Då historien 'afdragit masqven och förstälningen,
wisar hon honom fram, sådan som han är' (SSF, kap 1: 9-12). Sakernas rätta
sammanhang och grund friläggs sålunda och kan 'skiljas ifrån des öfwerstruk-
na färg' (SSH: 320). Med andra ord är sanningen ett djupgående sammanhang
som ligger dolt under ytans bedrägliga representationer, vilka bara kan demas-
keras med en korrekt metod.

Den pragmatiska historien bör inte vara ordnad kronologiskt utan efter de
besynnerliga sammanhangen mellan vad som hände förut, vad som händer nu
och vad som kan förutskickas inför framtiden. Den bör således periodiseras
och systematiseras; det är frånvaron av denna syn som gör att Pufendorfs his-
toria behöver kompletteras (SSF, kap 1: 34; SSH: 4-6). Statskunskapen kan
däriegenom utforska hur den allmänna Stats-raisonen verkar i det enskilda:

alla en stats omhvälfningar, ehuruwäl de för tidernes olikhet äro skilde, dock
medelst sakernes och Stats orsakernes band och grund äro förknippade likasom en
Cirkel eller kretz, så at af den ena de öfriga flyta, och de påföljande om hwälfning-
ars grundorsaker ligga i de förutgående (SSF, kap 2: 42).

Vad Wilde gör här är att han hävdar en tidigare i svensk historia fullkomligt okänd historicistisk position, där historien behandlas i ett filosofiskt sammanhang av kausalitet, av meningssammanhang mellan förflutet, nutid och framtid (man skulle i och för sig kunna se Olof von Dalins *Sagan om hästen* som en illustration av denna syn). Denna historicistiska position får ej ses som en motsats till Wildes normativa statsteori; det är inte den Rankeanska petiga historismen för dess egen skull som avses här, utan snarare en filosofisk historicism som ligger till grund för den såväl ontologiska som kunskapsteoretiska utvecklingskonstruktion som brukar förknippas med Hegel, men som kan associeras med många vetenskaper, exempelvis biologi (Löw, 1910: 18, menar att Wilde saknar 'historiskt sinne' i det att han tillmäter forntida aktörer samma motiveringsgrunder som nutida aktörer, men det är alltså ej en sådan typ av 'historism' som avses här). Samtidigt bör inskjutas att Wilde också använder cirkelmetaforen, vilket snarare skulle leda hän mot en Vicoansk evig rundgång (Anders Wilde talar också om 'statshiulets ouphörliga omlopp', SSF, kap 1: 73n). Historien sedd som temporaliserad progressivitet eller cirkulering behöver dock inte utesluta varandra; de är båda historicistiska positioner (Berlin 1976).

Historien måste vara pålitlig, inriktad på detaljer, men detaljerna är meningslösa när de inte relaterar till ett större sammanhang, och detta sammanhang är för Wilde staten och dess växlingar, som å det intimaste är förknippad med människornas välgång (och här framträder likheterna med Hegel ännu tydligare). Den 'andliga individualisering' av historien som Hegel tänkte sig, i termer av en självrefererande process där historien strävar efter att 'nä kunskap om sig själv', alltså som både subjekt och objekt, får emellertid ses som främmande för Wildes världssyn.

Här måste också Wildes sanningsuppfattning och dess relation till en slags 'hermeneutics of suspicion' diskuteras. Man närmar sig då de mest förunderliga dragen i Wildes förkunnelse och även om de inte helt kan förbigås, går det ej heller att dröja för länge vid dem. Grundtanken är denna. Under tingens ytliga representationer döljer sig ett grundläggande sanningssammanhang som ej är möjligt för ögat att se, utan måste dragas fram med en viss metodologi, exempelvis historieskrivning som ju avdrar masken och förståelsen och visar historien fram sådan den är: 'orden skola brukas i sitt rätta och egentliga förstånd och bemärkelse, hwilket är det enda som skiljer Historien ifrån Poëtiska Sagoliod' (SSF, kap 2: 49). Den nya roll som från och med 1600-talet tillmäts vissa vetenskapliga metodologier och dess möjligheter att avslöja fördolda sanningar kan knappast överskattas i det västerländska vetandets historia; brytningen märks allra mest i den Cartesianska rationalismens angrepp på den skolastiska logiken. Det bör enbart konstateras att Wilde 'ännu', för att resonera anakronistiskt, befinner sig 'i ett brytningsskede i utvecklingen mot modern vetenskap' (den märkligaste skildringen av denna epok är väl Umberto Eco's roman *Foucaults pendel*).

Vad som bör framhållas är att denna metodologiska inriktning ej grundläggs av Wilde vad gäller svensk historieskrivning; den är intimt förknippad med den Rudbeckianska 'yverborna' göticismen (Nordström 1934). Wilde hävdar ock-

så att hans statshistoria enbart bör ses som ett komplement till Rudbecks storverk om det svenska folkets uppkomst, utan tvekan det mest vidunderliga vetenskapliga arbete som skrivits i Sverige (det vill säga hans *Atlantica*, SSH: i-ii). Den Rudbeckianska göticismen grundades på olika vetenskapliga metodologier, primärt etymologin (såsom den utvecklats av Stiernhielm), men även runforskningen (Bureus) och den därur flytande fornminnesvården (Verelius och Hadorph) och arkeologin (Rudbeck själv), samt astronomi, biologi, och så vidare. Det är den kyliga rationalismen och det stringent metodologiska angreppssättet som ger Rudbecks verk om Sverige som det forna Atlantis, från vilket alla folk och framför allt all kultur och vetenskap härstammar, dess skrämmande karaktär.

Wilde är lika fascinerad av etymologiska, antikvariska och naturvetenskapliga spekulationer som någonsin Rudbeckianerna (detta gäller för övrigt även Dalin) och det intressanta är hur intimt göticismen sammanflätas med Wildes statshistoria. Medeltidens papistiska barbari och vetenskapsförakt fördolde de gamla sanningar, som Stiernhielm och Rudbeck återupptäckt och 'åter i dagsliuset framdragit' (SSF, kap 2: 33) ur de grekiska handlingarna. Wilde är skeptisk till om Platons Atlantis någonsin existerat (även om hans Atlantis är så likt Svealand 'som två ägg med hwarandra', SSF, kap 2: 40-1), men han går den märkliga medelvägen genom att hävda att Platon skapade sin inbillningsstat med de skytiska asarna i Asgård vid Don som sedan invandrade i Sverige som förebild. Detta är för Wilde en central förbindelselänk mellan den nordiska mytologin och den Pythagoreiska visdomen, samt platonismen (SSF, kap 2: 34-41, A Wilde 35-9n).

Dessa inflytelser utvecklas i större detalj av Wilde och kopplas till de politiska förändringarna. De skytiska statsmaximerna har, som Herodotos skriver, utan tvekan influerat grekerna och deras under mytologin gömda statslära, den statslära som Odin under religionens täckmantel förde med sig in i Sverige. Denna Odins statskonst var så försåtligt dold att inte ens Snorri och andra krönikörer har upptäckt den; den gick ut på att utnyttja naturens krafter och tron på övernaturligheter, vilka Odin praktiserade som 'trollkarl' för att upprätta en enväldig svensk stat (SSF, kap 2: 280-307, A Wilde 271-2n). Orpheus och argonauterna var också i Norden för att vinna 'lärdom och statsklokhet', och den 'gudomliga heder, mackt och myndighet' som ernås genom statsklokheten är vad som bör förstås med 'det gyllene skinn' som argonauterna hemförde till Grekland (SSH: 177-8). Dessa 'Orphiske konst' följer således politik under föreställningen att man genomför Guds påbud (SSH: 255).

Wilde hyser ett närmast fanatiskt intresse för Odin som den allsmäktige svenska statsgrundaren, som en slags representant för en mängd idéer, snarare än som verklig människa. Odin hade i själva verket en plan för världsherravälde; de götiska uttågen från Norden är feltolkade, man har ej förstått 'sakernas sammanhang', de bör ses såsom uttryck för statsgrepp och politik (SSH: 285). Odin kallade sig också 'Gauth' (ursprunget till göternas namn), vilket betyder det fördoldas, det mörka och hemligas upptäckare (SSF, kap 2: 392-3). Han var i själva verket varje dag föränderlig, han iklädde sig ständigt olika naturer, han var känd under 124 olika namn (SSH: 284). De trollkonster, 'idrotter', som

Odin utförde kan vi först idag till fulla förstå; de var 'statsgrepp och konst', 'skenbare och fördolde statsgrepp', hans själavandringslära fick folk att uppföra sig i krig (SSF: 297).

Odin visste vad vi inte förrän i vår tid genom naturkunskapen har återupptäckt; att magin är en naturkunnighetsutövning med oerhörd maktpotential. Denna 'magiska' naturkunnighet ser vi idag återskapad i kemin och dess sjudande och destillerande, den består enkannerligen i alla tings 'sympathie och antipathie, emot hwarannan swarande, eller stridande inbördes böjelse, efter elasticitet och electricitet, drift och drag' (A Wilde SSF: 278-80n). Dessa var Odins 'idrotter' (efter 'drott', 'droit'=domare, rätt: idrott är vishetskonst, druidisk magi, SSF: 280-3). Denna vishetskonst är en avspegling av en gudomlig uruppenbarelse, återgiven i alla mytologier (de tre asagudarna är den gudomliga treenigheten, SSF: '22): en *sanning* som i sin tur är en avspegling av 'den osynlige werldenes mönster', av Guds skapande av kosmos ur kaos (SSF: '23, 28). Den nordiska skapelseberättelsen är således filosofisk och döljer de fysiska elementens utveckling.

Wilde är alltså en representant för en speciell typ av 'kosmologi' som utvecklas av Rudbeck och hans anhängare och vars centrala beståndsdelar utgörs av förnuftet, naturen, Gud, nationen och metoden. Ett vetenskapligt, ett religiöst och ett nationellt projekt ingår häri en storslagen eller omnipotent syntes som saknar motstycke i svensk historia, och det är detta omnipotensanspråk, i själva verket det nationella idésystemets grundpelare, som förenar Rudbecks förkunelse med modern nationalism, samtidigt som den skiljer sig från tidigare nationella anspråk. Wildes statsfilosofi bidrar med den politiska beståndsdel i denna kosmologi, eller för att betona det progressiva i dessa idéer, detta omnipotensprojekt. Vill man vara elak skulle man kunna säga att den Rudbeckianska kosmologin samtidigt blir en slags 'residual', med vars hjälp man enkelt kan förklara allt. Den politiska retoriken är också en oskiljaktig del däri, viktig till och med inom diplomatin under denna tid. Hur som helst måste den utbredda föreställningen om att 'upplysningsmännen' Wilde och Dalin bryter med Rudbeckianismen med kraft tillbakavisas.

Såväl Wildes ontologi som hans epistemologi är som synes starkt religiöst präglade, men denna religiösa prägel kan också ses såsom blott en bakgrund till en självständig normativ statsteori, där staten är grundad på ett förnuftigt kontrakt. Staten måste med nödvändighet tjäna 'det allmänna', som kommer till uttryck i statslagen; andra uppfattningar om statens syftemål är ensidiga påfund av så kallade statslärdar (det märkliga här är ju att Wilde kopplar ihop den fullfjädrade Machiavellisten Odins och de statslärdas 'fabelstat'). Staten realiserar via historien (varför vi måste kunna tänka oss kontraktet som en historisk-konstitutionell utveckling) och alla relevanta historiska detaljer är nödvändiga att känna för att kunna förstå inriktningen av denna allmänna utveckling. Härav Wildes betoning av pragmatisk historieskrivning; historien bör stå i centrum men är samtidigt relevant enkom när den kan generaliseras och systematiseras, för en ensidig kronologisk historieskrivning saknar Wilde intresse. Således är Wildes historicism helt förenlig med hans starka rationalism.

Det kan dock tyckas som om Wildes sanningsuppfattning, eller hans 'hermeneutics of suspicion'-teknik som framför allt tenderar mot en modern analys av 'realpolitik', ej skulle vara förenlig med denna världs- och kunskapssyn. De dolda statsgrepp och politiska konster som Wilde studerar är dock blott och bart jordiska representationer av den gudomliga uruppenbarelsen. Odin är ledd av falska gudar och 'ett regeringssjukt och argt förnuft' (SSH: 325), men Wilde kan, givet sina utgångspunkter, ej förstå annat, än att hans statsgrundande måste vara förbunden med det fullkomliga, även om det är först i vår tid som vi genom en adekvat metodologi kan sätta detta statsgrundande i sitt rätta sammanhang. Svekfulla avsiktens spel i historien har Wilde uppenbarligen inte förnekat, men om historien förmår skala av alla dessa avsikter sitt yttre skimmer, så återstår sanningen, som ej bara är en historisk sanning, utan framför allt en sanning om den djupaste innebörden i den generella politiska utvecklingen, och därmed en väsentlig aspekt av det överordnade förnuftet. Att denna sanning står i det intimaste samband med att hävda statens ålder, heder och ära motsäger inte detta, utan står tvärtom i djupaste förbindelse härmed. Denna kombinerat rationellt politologiska och nationella ansats innebär att Wilde kan ses som en tidig grundare av den svenska statsvetenskapen.

Wildes metodologi och resultat

Det är knappast en efterkonstruktion att säga att Wilde går in i den svenska statens historia för att skapa ordning och systematik. Han lyckades väl knappast vad gäller hans eget verk men periodindelningarna i detsamma är trots allt banbrytande; aldrig förr hade svensk historia skrivits på detta sätt. Wilde är en den svenska historieskrivningens Linné om än vad gäller framställningens klarhet en misslyckad sådan.

I centrum för Wilde står den uppfattning som kommer till uttryck i kungaförsäkran § 4 i 1719 års regeringsform:

Sweriges Rike må aldrig delas, utan skal alltid förblifwa tilhopa en kropp, hwarföre ej heller derifrån något Förstendöme, Land, Stad, Slott, eller Låhn igenom arfskifte, Donationer eller förlänningar skal abalieneras (SSF, kap 1: 63).

Wilde har tagit till sin uppgift att bevisa att svenska staten också alltid har varit en sådan oförytterlig kropp. Detta bevisas ej med våltalighet och tomt skryt, utan med den pragmatisk-historiska metoden (SSF, kap 2: 25-7). Hela den retoriska striden mellan svenskar och danskar om vilket av rikena som är äldst karakteriserar sålunda Wilde som ett löjligt och onyttigt tävlande (SSF, kap 2: 329; SSH: 229, samtidigt som Wilde hävdar den enligt honom självklara tesen att danskarna från början var läntagare av göterna, SSH: 309-10). Anders Wilde har också negativt kommenterat Ludvig Holbergs tes att historikern bör skriva sin egen nations historia såsom en utlänning. Detta går ej menar Anders Wilde, då man 'skrifwer å Embetes wägnar och på befalning'. Historikern

är och hålles för Statens Sysloman, som bör bewaka och förswara des rätt och förmåner, seder och heder uti Societale Gentium och almänna menniskio samhället, där en hel Stat utgör allenast en person (SSF, kap 2: 26-7n).

Enligt Wilde är alla källor relativa sin egen tids naturliga och politiska förhållanden. Också här är han alltså pragmatisk; det är genom de olika tidernas beskrivningars 'skiljacketighet' från varandra som historieskrivningen kan bli trovärdig (SSH: 145, även här hävdas alltså en historicistisk tes). I sammanhang härmed anklagar han också de moderna statslärdar för att vara ohistoriska, de har pålagt forntiden 'sin tids bruk och författningar, men icke efter sielfwa sakerne och tiden, til hwilken de höra', ungefär som om en 'sko' skulle passa 'til alla fötter' (SSF, kap 2: 109-11). Samtidigt anklagas Pufendorff uttryckligen (SSH: 6) för att ha varit för bunden vid den rent kronologiska historien i det svenska fallet, varvid han ej har brytt sig om historiens olika indelningar. Dessa indelningar måste göras till grund för kronologien, då 'siälen af alla wetenskaper, och enkannerligen af historien' är att skärskåda 'historiska skiljacketigheter, som mästandels ankoma uppå tidens och des förändringars åtskiljande samt utredande uti sielfwa sakernas sammanhang, påföljd och ordning' (SSH: i-ii). Till yttermera visso ger sådana kunskaper en insikt i statsläran och därmed möjlighet till förutsägelser ('prognostica politica') och jämförelser med andra stater (SSH: 4).

Innan jag går in på Wildes periodindelningar kan det finnas skäl att konstatera det märkliga i att det inte finns någon principiell åtskillnad mellan *kronologi* och *epok* i Wildes tänkande. Återigen innebär detta en stark filosofisk inriktning av Wildes verk, påminnande om den filosofiska grundsats som Kant hävdade, nämligen att kronologin alltid bör rätta sig efter de historiska periodindelningarna. Enligt Wilde är ordet *år* samma sak som såväl *ära* och *era*, en gammal götisk ordstam som sedermera spridits över världen och bevisar att vi har en urgammal tideräkning i Sverige (SSH: 91-4). Wilde markerar denna sin ovilja att skilja den systematiserade och den rent kronologiska historien genom att göra sin kungalängd (SSH: 120-9, framsynt nog redovisad i tabellform och löpande från Fornjotr 400 f Kr och framåt) till enbart en av hans periodindelningar, dessutom inte den som först omnämns.

Enligt Wilde kan vi skönja tre olika epoker i källornas beskaffenhet (detta är en av hans många periodindelningar i SSH): den första är den mörka ('eller icke nog klara') tiden; den andra är 'den mythologiska eller fabeltiden' och den tredje epoken är den 'historiska tiden'. Om den första epoken kan vi bara gissa, medan den andra epoken sträcker sig från Odins invandring och asaläran fram till kristendomens införande. Wilde gör här den moderna reflektionen att fablernas trovärdighet är tvivelaktiga, men att själva innehållet trots allt säger en del om den politiska historien under den här tiden. Med den historiska tidens inträde tar förnuftet över fablernas roll, och sakernas sanningsenliga sammanhang, som varit fördolda under fabeltiden dras nu fram i ljuset (SSH: 9-16). Samtidigt menar dock Wilde att den påviska kristendomen fortfarande var mörk och fabelaktig, och att det är först från och med Vasatidens religions- och statsförändringar som vi kan skönja förnuftiga källor, grundade på 'Riksens allmänna handlingar, samt klara skiäl och bewis' (SSH: 24). Som synes är dessa 'källeporer' nära förbundna med Wildes allmänna uppdelning av historien i forntid, medeltid och nyare tid, och vad gäller skriftliga källor kan man göra den anmärkningsvärda kommentaren att Wildes uppfattning knappast har

utmanats, utan snarare bekräftats därefter (se t ex Rosén 1962: 347), vilket för övrigt också har skett med Wildes uppfattning om politiska 'konster' såsom drivande element i historien.

Vad gäller Odin går Wilde tämligen långt i 'källkritik' om man jämför med hans Rudbeckianska föregångare. Det enda vi kan veta om Odin är att han införde den 'Asiatiska' tros- och sedoläran och att han inleder 'Fabeltidehwarfwet':

Alt det öfriga är blandadt, inwekladt och insnärt i Fabler, samt ankommer på *uttolkningen* och des trowärdighet, men beror ej på någon *historisk pålitelighet*. Derföre har jag ock godtfunnit att sätta detta under Fabeltiden, men börja det *historiska tidehwarfwet* med *wäre beskrifna lagar*: Ty äldre minnesmärcken af en historisk eller aldeles pålitelig säkerhet, har man icke här i Norden (SSF, kap 2: 112).

Denna långtgående skepticism (som går betydligt längre än Dalins, ehuru Dalin har fått äran av att ha genomfört det första kritiska genombrottet i hanteringen av källorna) kan i och för sig tyckas märklig om man jämför med hur stor betydelse Odin som statsgrundare har för Wilde. Den principiella skepticism mot källorna som Wilde här intar måste dock vägas mot hans än större principiella intresse för statsfilosofi.

Om källor i övrigt bör nämnas att Wilde förstås, liksom alla andra författare vid denna tid, fäster en avgörande vikt vid de nyss återupptäckta isländska källorna, men även vid de inhemska landskapslagarna. Detta hindrar dock inte att antika författare (framför allt Herodotos) spelar en mycket stor roll; någonting annat var i själva verket otänkbart vid denna tid. Tilläggas bör också att Wilde, som Löw (1910: 5) säger, genom uppsättandet 'av förnuftets auktoritet' har 'tagit det avgörande steget för den svenska historieskrivningens emancipation från den bibliska urhistorien i Genesis I-XI', vilket gör att han, i och för sig anakronistiskt, skulle kunna ses som den sekulariserade samhälls- och historievetenskapens anfader i Sverige (detta hindrar inte att både Dalin och Wilde är starkt religiösa i sin grundsyn, men bokstavstroheten finns inte kvar).

Hittills har tre periodindelningar omnämnts; en kronologisk, en allmänt historisk i forntid, medeltid och ny tid, samt en källmässig. Den statsvetenskapligt mest intressanta periodindelningen är dock de sju större statsomvälvningar eller 'generelle revolutioner' i 'regeringsformen och följachteligen hela staten i gemen' som Wilde anser att svenska staten genomgått (SSH: 24-5). Det bör framhållas att dessa sju olika regeringsformer utgör grunden för den oöversatta latinska framställningen (som jag tyvärr inte kan läsa) av *Sueciae Historia Pragmatica* (1731), och att dessa där indelas under huvudrubrikerna *antiquae* (period 1-3), *mediae* (period 4), medan de sista perioderna saknar rubrik, men har givits det största utrymmet. Här koncentrerar sig Wilde uppenbarligen mer på modern tid än i de översatta verken. I grunden för dessa sju revolutioner ligger tre rättsligt grundade statsförändringar: den mörka tidens intagnings- och husständerätt, fabeltidens gudomliga arvrättighet och den nya tidens förnuftiga statsinrättning, där överhetens välde inskränks genom regeringsformer och allmänna lagar, varvid regenterna blir statens och rättens tjänare i stället för tvärtom (SSH: 16-7).

Den första regeringsformen i Sverige var husbondeväldet eller husfädersståndet (SSH: 30-1), där husfadern utgjorde högsta rättsinstans. Husfädersståndet för Wilde tillbaka till de gammaltestamentliga berättelserna om patriarkerna, som var en slags husfäder. Husfäderna var enväldiga lagstiftare eller domare över sin familj eller ätt, medan husmödrarna var enbart rådgivande. Så småningom uppkommer staten via kontrakt eller avtal (som väl måste förstås som ett historiskt framvuxet sådant), när alla de enskilda hushållen underordnar sig ett allmänt sådant som sätter den naturliga jämlikheten och friheten inom skäliga skrankor, till befrämjande av vars och ens vidmakthållande. Således kommer staten ur familjen och medborgarna förhåller sig till staten såsom familjen förhåller sig till sin husbonde eller ättfader. Hela denna argumentation stödjer sig på Locke och Pufendorf, men Wilde är den förste som omsätter den i den svenska historiska kontexten och detta borgerligt-patriarkaliska 'nedifrån och upp'-perspektiv på den svenska statens bildande från familj till ätt, till landskapsmenighet och stat har förblivit den dominerande beskrivningen (kraftigt inskräpt av Geijer) av den svenska statens första uppkomst (SSF, kap 2: 219-25).

Den andra revolutionsepoken innebär en 'merkelig tillväxt' i både 'konungewäldet och högheten', varvid Odin inrättar sig såsom enväldig konung med anspråk på att härstamma från gudarna (SSH: 32-4). Detta skall ha skett ca 100 f Kr, och det är uppenbart att Wilde här tänker sig en lång övergångsperiod mellan det patriarkaliska husfädersståndets och den enväldiga statens instiftande. Under denna tid har den naturliga utveckling, som nämndes ovan, från familjernas eller ätternas välde till landskapsmenigheternas (eller vad Wilde benämner 'småkungadömen') genomförts. Det nya i den asiatiska eller skytiske Odins envælde är alltså att en fabelaktig gudomlig arvsrättighet hävdas, varvid 'den naturliga jämlikheten och friheten' blir inskränkt och bunden. Odin och hans arvingar förestår offren och får rätt att pålägga skatt, samtidigt som småkungarna och landskapen finns kvar som mindre myndigheter (SSF, kap 2: 254).

Det finns här skäl att göra en längre utvikning angående Wildes suveränitetsuppfattning. Wilde talar alltså om tillväxt i *både* kungaväldet och högheten. Man kan här förstå den vikt Wilde lägger vid just Odin. Hans kungadöme innebär en statsrättslig förändring av djupgående mått. Även om hans statslära är fabelaktig innebär den en ny uppfattning om staten som något som står mellan Gud och människorna. Staten blir *suverän* eller, i Wildes terminologi, utvecklar sin 'höghet'. Wilde är en av de första skribenterna i Sverige som gör en distinkt åtskillnad mellan vad Kantorowicz har kallat 'the King's two bodies', där kungaväldet uttrycker den aktuella styrelsen, medan högheten eller majestätet uttrycker 'hela menighetens person och rätt' och har karaktären av ett lagbundet historiskt väsen (SSF, kap 1: 46). Det aktuella konungaväldet kan enligt Wilde vara *limitata*, *absoluta* eller oinskränkt där de två första formerna fortfarande är lagbundna, medan det oinskränkta väldet är mer eller mindre laglöst. Vad gäller högheten eller majestätet är detta ett uttryck för *statens* auktoritet, ej någon personlig sådan, och eftersom staten ej är formellt undergiven någon befinner den sig i det 'naturliga tillståndet' (ibid):

Ty alla Konungar äga enahanda Majestät, men icke derföre lika wälde, och likwäl äro de medelst den Kongl. högheten alla stadde uti det så kallade naturliga tilståndet, det är at wara ingen menniskia undergifne, emedan de sig hafwa iklädt hela menighetens person och rätt (ibid).

I detta sammanhang skall Wildes kontroversiella argumentation mot uppfattningen om det karolinska enväldet såsom laglöst ses. Enligt Wilde innebär äskandet att det karolinska väldet var laglöst att ingen allmän statslag för Sverige skulle finnas, något som till yttermera visso innebär att svenskarna lever i trälldom, vilket utgör ett oefferrättligt angrepp på 'rikets och folckets heder'. Man måste skilja på ett envælde som bygger på den av Guds och naturens lag avhängiga statslagen, om än frikallat från rådets kontroll, men likväl lagbundet, och en laglös despoti enbart byggd på makt, vilket som ovan setts, enligt Wilde är emot sunnda förnuftet och skulle innebära att Karl XI brutit samhällskontraktet. Hela frågan har dock blivit förvirrad av att 'största hopen allenast plägar tala om Souverainitet, hwarmed såwäl det ena som det andra kan förstås, och åtskillige ogrundade samt orimlige omdömen åstadkommas' (SSF: 44-5). Ordet 'soverainitet' bör i stället användas som ett uttryck för statens höghet och majestät, ej för dess personliga innehavare. Det karolinska enväldet var således en personlig absolutism utan att fördenskull vara frikopplat från statslagen (SSF: 49).

Fredrik Lagerroth har framhållit betydelsen av Wildes distinktion med avseende på frihetstiden, eller mer konkret, med avseende på biskop Johan Browallius näst intill republikanska försvar för Ständernas oberoende i hans ryktbara memorial 'om irrige begrepp rörande fundamentallagen' 1752. De 'irriga begrepp' som Browallius, påverkad av Wilde, tillbakavisade gick ytterst tillbaka på Bodins och de övriga absolutistiska tänkarnas hävdande att det kungliga enväldet var en följd av statens suveränitet, när i själva verket statens suveränitet är oberoende av det aktuella regeringssystemet, varvid överhetens förmån i staten enbart kan vara grundad i lagen och dess konstitutionella förordnanden (Lagerroth 1915: 414-5). Uttryckt med andra ord så har Wilde formulerat en konstitutionell tes, nämligen att staten är grundad på lagen, ej på potentaters maktlystnad och begär; härav Wildes starka upprördhet över den 'Machiaveliska' eller 'fabelaktiga' statsläran. Denna tes drev Browallius, menar Lagerroth, till konsekvenser som kan uppfattas som radikala, men egentligen är följdriktiga.

Den tredje revolutionsepoken innebar den slutgiltiga konsolideringen av staten genom att kung Ingjald Illråde ca 640 e Kr utrotade småkungarna och avskaffade länsrätten i Sverige, som dessförinnan enligt Wilde var mycket spridd. Detta hävdande av rikets höghet innebar att allmogen sattes i frihet såsom direkta undersåtar, vars talan lagmännen förde 'på allmänneliga Swea- och Giötha thing, eller serskilta landsthing' (SSH: 35):

Däri genom blef då Konungawäldet likafult inskränckt, och jämwäl bundit wid Lag, gammal häfd, fördrag och Riksdags beslut; oackadt Konungarnes Gudomlige afkomst och höghet efter fabelläran ännu troddes (SSH: 34).

Den fjärde revolutionsepoken innebar sedan en mycket långsam utveckling som börjar med den så kallade kristendomens införande, vilket enligt Wilde var en täckmantel för påviskt herravälde, och fullbordas med 'frihetsbrevet' 1319 ('med en viss rätt /.../ kallat "Sveriges Magna Charta"', Rosén 1962: 174), vari rådsherrarna och de höga prelaterna garanterade varandra fri- och rättigheter på kungamaktens bekostnad. Enligt Wilde försvagades både kungen och lagmännen, och eftersom lagmännen var folkets företrädare innebar detta att folket också förlorade sin makt. Den gamla balansen mellan kung och folk upphävs och kyrkan inträder däremellan, samtidigt som kungaväldet inskränks genom 'Råds råde' som intar samma plats som fordom 'Riksens almoge eller hela folket' (SSH: 37-8):

höghet och frihet blefwo blåtta ord, i anseende til rätta betydelsen och bruket uti werldslige staten, men twärtom utaf aldra-största värde, wigt och eftertryck til Kyrkio-statens upkomst (SSH: 36-7).

Vad som kan sägas här är att Wilde åtnjuter den tveksamma äran av att ha gått i bräschen för en våldsamt antikatalicistisk i den moderna svenska historieskrivningen. Wildes betoning av Frihetsbrevet såsom kulmen på en historisk process är dock något som accepterats av till och med den allra senaste historieforskningen. Samtidigt har man tolkat dess innebörd annorlunda; enligt Lagerroth så utgör Frihetsbrevet en återkoppling till en äldre konstitutionell tradition, ej upphävandet av en sådan. Vad som upphävdes var folkkungarnas fördärvliga strider om svensk jord. Medan Lagerroth ser aristokratin som banérförare för den svenska konstitutionalismen i historien, så ser tvärtom Wilde kung och folk som dess upprätthållare och adel och präster som dess utmanare, en syn som kom att hålla i sig under lång tid, och som utgjorde hörnstenen i Geijers populistisk-nationalistiska historiesyn.

Wilde menar uppenbarligen att påven under medeltiden blev en reell utmanare till den svenska statens suveränitet, och att därför den femte revolutions-epoken, frammanad av den 'så wäl högt uplyste och förståndige, som behier-tade hielten Gustaf Wasa', intar en särställning bland svenska revolutioner. Härigenom 'erkiändes den Konungsl. högheten allmänneligen, såsom hwar-ken Påfwen, eller någon menniskia i werlden, utan Gud allena undergifwen' (Gud är således egentligen den ytterste suveränen). Likafullt som högheten eller suveräniteten proklamerades så förblev ändå kungaväldet inskränkt och bundet av 'Sweriges allmänna och beskrefna lagar, såsom af ålder' (SSH: 39-40). Perioden härefter kännetecknas också av att såväl råd som riksdag sam-mankallas oftare än förut.

Den sjätte revolutionen inträffade 1680, och som jag redan varit inne på, menar Wilde alltså att suveräniteten enligt hans definition *bibehölls*, i stället för att *proklameras*, men kungen gjorde sig oinskränkt av råd och riksdag, fast likväl bunden att alltjämt regera efter lag. Själva den 'påträngande nöden' under det stora nordiska kriget har lett till att Karl XII:s välde kommit att betraktas som alldeles laglöst (här drar Wilde alltså in en starkt kontextuell faktor, SSH: 40-4). Den sjunde revolutionen genomförs slutligen 1719 genom att den enligt Wilde felaktigt uppfattade 'soverainiteten' avsvärs. Detta innebär att höghe-

ten alltfört är av 'Gud förlänt' och odelbar, men väldet utövas på basis av 'Riksens Ständers wahl- samt Riksdags-rätt och frihet, jämte Kongl. May:ts och Riksens Råds myndighet' (44-5).

Swerige har aldrig varit ett så kalladt patrimonial eller egendoms rike, hwilket af en segrande herre, med bewäpnad hand, intagit och wunnit, efter des behag skal kunna bortskänkas, försäljas, utbytas eller uppå andra wilkor bortgifwas, fördelas och således nästan til intet giöras, efter de statslärdas mening (SSH: 46).

Sverige har aldrig varit utsatt för tvång och tyranni, varför överheten enbart kunnat komma till ett 'lagligt och rättmätigt wälde öfwer sina undersätare' genom 'deras samtycke och goda wilja, som de, utan utwärtens tvång, och med berådt mod fattat /.../ det är ett Wahl' (SSH: 46-7). Här hävdas en konstitutionell tes, som samtidigt synes vara präglad av den förnuftsmässiga determinism, vilken är starkt rotad i hela Wildes världsuppfattning. Hela denna tes ligger till grund för Wildes uppfattning om den svenska statens grundläggning under Odin, hur anakronistisk detta än kan låta. Redan i själva grundläggningen finns alltså en förnuftig eller konstitutionell tanke inbyggd, något som väl är svårsmält för en modern läsare, men som ter sig naturligt utifrån Wildes ontologi.

Rikets odelbarhet, så starkt proklamerad såväl i frihetstidens författning som i Wildes skrifter, är förstas naturligt att försvara efter de katastrofer som landet gått igenom de första två decennierna av 1700-talet. Wildes försvar är tämligen vidlyftigt; han definierar helt enkelt tolv 'ätterättighetsepoquer' (alltså en femte periodindelning! SSH: 49-90) som Sverige sägs ha gått igenom, och vars två grundpelare är att den svenska staten aldrig har hamnat i arvskitte, samt att den svenska arvsrätten till kronan är helt grundad på val. Återigen kommer Wildes rationalistiska världssyn, enligt vilken staten är ett förnuftsfaktum, liksom hans syn på suveräniteten som opersonligt majestät och ej som personligt wälde väl till pass.

De brödrastrider om kronan som vi finner såväl under fabeltiden, som under Folkungaätten och Vasasönerna har enligt Wilde aldrig handlat om rikets höghet, det vill säga en uppdelning av rikets suveränitet i mindre enheter, utan har alltid gällt den konkreta makten och myndigheten (SSF, kap 2: 243-7). I sammanhang härmed går Wilde till attack mot tidigare historieskribenter, exempelvis Ericus Olai som hävdade att Sverige från början var delat i fem självständiga länder med egna kungar, och Johannes Magnus som menade att svear och götar understundom levat åtskilda (SSF, kap 2: 372-3, 58, intressant är att den för den götiska traditionen kanske viktigaste skribenten, Johannes Magnus, här alltså anklagas för att vara opatriotisk!).

Arvrättens grund i val går enligt Wilde tillbaka på 'folkets, omedelbarligen uppå naturliga lagen grundade fria Wahl-rätt' (SSH: 47, min kursivering). Denna, av naturlagen härledda valrätt, finner vi uttryckt såväl i landskapslagar och landslag, som i senare tiders kungaförsäkran till Riksens Ständer. Den gudomliga arvrätten under forntiden var ju enbart 'fabelaktig'. Wilde kan också uppvisa en mängd sentida exempel, nämligen Gustav II Adolf, Pfalziska ätten, såväl som Ulrika Eleonora och hennes man, på att svenska regenter utses

genom val och ej arv. Eftersom den Pfalziska ätten var utsedd genom val, så var till och med den föregivet suveräne Karl XI bunden vid villkor, vilket de svenska skribenterna ej har förstått, utan man har:

uti dömandet låtit sig förleda utaf andra Staters bruk, och de Statslärdas förömtalte, nästan af allom wedertagne, men ogrundade, mening om en owilkorl. Arfrätt; fastän sådant går aldeles ifrån och twärt emot Sweriges författningar (SSH: 83-4).

Således har vi fem periodindelningar: en kronologisk, en allmänt historisk, en grundad på källorna, en grundad på revolutioner (nära sammanhängande med den statsrättsliga) och en grundad på ätterättigheter. I detta läge verkar Wilde gripas av exaltation. Efter ännu en indelning i tre olika gravsättsepoker (SSH: 98-9), går han vidare till att hävda att den svenska historien i själva verket är överfull på eror; de finns till och med i en sådan 'myckenhet och ombytelighet' att de försvarar vår historias tideräkning, varefter Wilde säger att vi också kan tänka oss tideräkningar efter solförmörkelser, Frodefreder, hårda vintrar och andra naturföreteelser (SSH: 100). Återigen kan man ana en rent 'Linnéansk' systematiseringsiver: Wilde avslutar dock sin 'inledning' till Pufendorf med en enömt vidlyftig skildring av de 'geografiska' epokerna, som uppenbarligen mest handlar om folkförflyttningar; skyternas, cimbrenas eller jotunernas, asarnas successiva invandringar till Sverige, samt det stora götiska uttåget ur Sverige till Sydeuropa som enligt Wilde skedde på anstiftan av Odin. Här får den Rudbeckianskt sinnade läsaren sitt lystmäte i form av etymologiska konstruktioner och spekulationer utifrån Bibeln, samt de antika och isländska auktorerna.

Det som är värt att framlyfta härur är en rudimentär nationsdefinition, vari Wilde menar att nationer åtskiljs genom tungomål, levnadssätt och seder, men kanske ännu mer genom tros läran (SSH: 160, 275-6). Intressant är att staten uppenbarligen inte har någon roll att spela för denna nationsdefinition, vilket till yttermera visso implicerar att Wilde ser 'nation' och 'stat' som åtskilda begrepp. Ett annat märkligt inslag som hör ihop med Wildes statsteori är hans försök att förstå vart de utträngda jotunerna eller 'jättarna' tog vägen efter asarnas intåg. Wilde frågar sig till och med om det kan ha förekommit en 'jättestat' i Sverige, före den svenska staten. Men i stället tolkar han problemet enligt sin statsteori: 'Jättarna var helt enkelt utstötta ur husfädrastaten' (SSF, kap 2: 161). Alla sagor om troll, jättar och rövare handlar egentligen om dessa utstötta människor, som inte kunnat anpassa sig. Dessa märkvärdiga personers ättlingar är våra dagars rövare och banditer (SSF, kap 2: 147-8). Således existerar en hotande värld utanför staten.

Diskussion

Jacob Wildes huvudsyfte har alltså varit att beskriva den svenska författningsutvecklingen med hjälp av en pragmatisk metod, med andra ord en kombination av statsfilosofi och historiska källstudier. Med hjälp av denna metod identifierar Wilde ett antal periodindelningar för svensk historia, varav indelningen

i olika 'revolutionsepoker' väcker speciellt intresse, och överträffar vad som senare gjorts (eller snarare inte gjorts) i svensk teoretisk statshistoria. En snabb genomgång av svenska rikshistorier visar att historievetenskapen står kvar på i princip samma extremt deskriptiva ståndpunkt som för hundra år sedan, och periodindelningen har överhuvudtaget aldrig ifrågasatts, vilket ju också har inneburit att hela den diskurs som även modern historieskrivning givetvis är grundad i, sällan har problematiserats. Med Weibullianernas bullrande intåg på den svenska scenen ansågs dessutom alla frågor som rörde politiken och statens institutioner gå tillbaka på egoistiska aktörers egennyttiga motiv, varför den rent konstitutionella diskussionen föll bort (ett lysande undantag är Fredrik Lagerroth). Idag finns dock ett nymornat intresse för staten som forskningsobjekt inom svensk historieforskning (se speciellt flera publikationer av Rolf Torstendahl på senare tid).

Det är förstås lätt att dra på munnen åt delar av Wildes systematiseringsiver, men den uttrycker också något mycket intressant. Den pekar tillbaka på en tid då inga fördummande disciplinindelningar hindrade originella kombinationer av vetenskapliga diskurser. Den visar också mycket tydligt att fenomen såsom stat, natur, geografi, språk och religion hängde intimt samman. En sådan kombination av diskurser utgör också hörnstenen i det Rudbeckianska 'omnipotensprojektet'; den märkliga kosmologi som skapades som en slags generell världsförklaring med Sverige som utgångspunkt. Trots sin källkritiska medvetenhet har Wilde ingalunda ställt sig vid sidan av detta projekt, tvärtom så ansåg han sig bidra till det med sina kombinerat statsteoretiska och historiska utläggningar. När Sten Lindroth i sin imponerande lärdomshistoria (1978: 661) säger att Wilde är ett led i uppbrottet från Rudbeckianismen även om han inte vågar ta steget fullt ut, uttrycker han ett teleologiskt synsätt på vetenskapernas utveckling som jag tror pekar helt fel i detta fall.

Det finns flera skäl att jämföra Wildes arbeten med Fredrik Lagerroths storverk *frihetstidens författning*. De stora historiska vyerna, lidelsen, den totala oförmågan att begränsa sig och att de båda drabbades av misshag på grund av sina uppfattningar, är inte de enda likheterna. Båda har som uttalat syfte att legitimera en viss konstitutionell utveckling. Båda hävdar starkt den nationella statstraditionens stora betydelse, även om Wilde också i stor utsträckning anknyter till den allmänna statsfilosofin, medan Lagerroth doktrinärt framhårdar i uppfattningen att den svenska konstitutionalismen aldrig rönt något inflytande utifrån. Wilde har som förste skribent framlagt teserna om den 'germanska' förbundsstaten på landskapens och hushållens frihetliga och patriarkaliska grund (även om begreppet 'german' används sparsmakat av Wilde, som enligt honom för övrigt är en svensk beteckning på män som får saker och ting 'gjort' – 'görmän'). Denna uppfattning har kraftigt inskräpts av Lagerroth. Mest framträdande är väl ändå att båda skriver historia utifrån principiellt filosofiska utgångspunkter, något som kanske inte var så ovanligt på Wildes tid men som kom att bli det under Lagerroths.

Skribenter som Wilde (och för den delen också Lagerroth) är idag intressanta främst av två skäl, förutom det att de allmänt sett är kreativa. För det första säger Wildes arbeten en del om statsdiskursen vid denna tid; och inte bara det,

han bidrar till att konstruera den. Skinner (1978) hävdar med emfas att utvecklingen av den moderna staten är ett kombinerat politiskt och intellektuellt projekt (en tes som i det tidiga svenska fallet fått klart stöd av Gustafsson 1956 och Ringmar 1996). Och Dyson framhåller:

There is, in other words, a complex interaction between theory and practice and between the state as an institution that rests on an ideology, the articulate ideas that politicians, administrators and lawyers have about it and theories of the state that are held by intellectuals /.../ Experience of living within a particular kind of inherited institutional and cultural framework shapes the manner in which the character of political, legal and societal arrangements is considered. Equally, intellectual characterizations of these arrangements provide an orientation for elites towards the framework within which they operate and a distinct vocabulary in terms of which public affairs can be considered (Dyson 1980: 81).

Wilde var som sagt rikshistoriograf, ett framträdande statligt ämbete vid denna tid. Hans arbete åtnjöt Rikens Ständers protektion. Det bedömdes av kansli-kollegium, den mest betydelsefulla statliga institutionen; det diskuterades, kritiserades och censurerades av Arvid Höm och hans kolleger. Det tillkom under en brytningstid med enväldet i färsk åminnelse och samtidigt som förnyade kungliga maktanspråk misstänktes, en tid strax efter den nyskapande författningen, och utgjorde därmed en dagspolitiskt brännhet tolkning av den svenska statens historia. Uppfattningen om staten såsom primärt ett historiskt förnufts-objekt kan alltså ha haft praktisk betydelse för de nya svenska 'frihetsvänner-na', och enligt vad som sades om Browallius ovan, kunnat legitimera rent republikanska idéer:

The decisive shift was made from the idea of the ruler 'maintaining his state' – where this simply meant upholding his own position – to the idea that there is a separate legal and constitutional order, that of the State, which the ruler has a duty to maintain. One effect of this transformation was that the power of the State, not that of the ruler, came to be envisaged as the basis of government (Skinner 1978: ix-x).

Denna den mest fundamentala av statens ideologiska transformationer, måste anses ha slutgiltigt slagit igenom i Sverige under frihetstiden, då ju det kungliga-majestätet-så-alldeles tydligt-skildes-från-maktutövningen. Wilde trycker dock så hårt på denna distinktion, att han anser att den gällt för svenskt stats-skick alltsedan Odins dagar.

Eftersom denna uppsats har inskränkt sig till Wildes eget arbete, är det givetvis omöjligt för mig att uttala mig mer än så här svävande om detta arbetes betydelse. Ett som är säkert är dock att Wildes kraftiga inskräpande av den svenska statens historiska odelbarhet låg helt i linje med den nya konstitutionen, och att all denna propaganda har drag av den katastrofsituation som den uppstått ur, samtidigt som den antyder något väsentligt nytt i den svenska statsdiskursen. Staten ses som en integrerad 'kropp', ledd av en abstrakt suveränitetsidé och uppfattningen om statens relation till territoriet såsom ett symbiotiskt förhållande; uppfattningar som verkar fullkomligt främmande för tidigare svensk statsdiskurs, som utan tvekan betraktade 'delarna av kroppen' som furstliga handelsvaror. Alltså innebär detta synsätt närmast en 'avekonomise-

ring', ett 'förändligande' av synen på staten. Vad som *inte* låg i linje med de ledande kretsarnas politiska övertygelse var däremot Wildes åsikt att det karolinska enväldet inte var laglöst, något som den utdragna censureringsprocessen indikerar.

För det andra är en kombination av filosofi och historieskrivning av den art som Wilde kallar pragmatisk ett föredöme för modern historieskrivning, och för den delen kanske ännu mer statsvetenskap. Det finns ingen anledning att bara skälla på modern historieskrivning; vad gäller den svenska så har ett fantastiskt källmaterial dragits fram i ljuset av 1900-talets forskare, och mer finns fortfarande oupptäckt. Även vad gäller statsvetenskapen verkar dock ett visst nymornat intresse finnas för historiska perspektiv som sträcker sig längre tillbaka än 1960-talet. En pragmatisk historia om den svenska staten idag borde dock ta fram en mängd perspektiv som Wilde missar i sin koncentration på regeringsform och lagar. Sålunda måste ett sociologiskt perspektiv hela tiden finnas med i bilden. Än viktigare för statens självständiga utveckling är givetvis den komplexa strukturen av dess institutioner; deras sammansättning, mål, medel och anknytning till den överordnade statsdiskursen (som Wilde stannar vid) vid olika tidsskeden i institutionernas historia.

Wildes indelning av olika 'revolutionsepoker' är dock ett ypperligt uppslag, som märkligt nog inte rönt någon vidare efterföljd. Utifrån modern statsteoretisk och historiesociologisk forskning finns möjligheter att generalisera svensk historia med hjälp av olika statliga organiseringsprinciper såväl som olika diskurser om staten och därmed nå ökade historisk-politiska förståelsemöjligheter och utgångspunkter för komparation. En sådan pragmatisk historieskrivning säger något väsentligt om såväl nutid som dåtid, och även om Wilde inte talade om staten som diskurs eller som institution, så ligger dessa beteckningar inte långt från hans vida, såväl filosofiska som historiska, uppfattning av statsbegreppet.

Slutligen bör något nämnas om Wildes enfatiska kritik av den Machiaveliska synen på egenintresse som ensidig motivkraft hos politiskt handlande aktörer. Denna 'realistiska' syn på politik slog igenom slutgiltigt i den tyska 'realpolitiska' skolan under 1800-talet, vars grundsats kanoniskt har uttryckts av den internationellpolitiske teoretikern Reinhold Niebuhr (1932) som menade att stater överhuvudtaget inte kan betraktas som moraliska subjekt (detta är för övrigt orsaken till att man skapat 'nationen' som ett fiktivt moraliskt subjekt enligt Niebuhr). Stater bör snarast ses som produkter av individers egenlystiga handlande. Som Wilde mycket riktigt påpekar får vi därmed en intellektuell generalisering och potentiell legitimering av egenintresse, med dess moraliska och politiska konsekvenser. Idag har utifrån samma kritik en slags 'nyupplysningstida' medvetenhet om 'medborgar'- eller 'allmänandans' betydelse, såväl i statlig maktutövning som i enskilda individers samhälleliga handlande börjat spridas, åtminstone inom statsvetenskapen (se t ex Dahl 1989; Putnam 1993; March-Olsen 1995). Vad gäller denna 'eviga' debatt om människans samhälleliga natur, för Wilde ytterst hänförlig till staten som ett uttryck för det samvetsfyllda förnufts gudomliga ordning, bör kanske ett Heidenstamcitāt infogas: *Blott hos den som tro sker under.*

Litteratur

- Berlin, I, 1976. *Vico and Herder: Two Studies in the History of Ideas*. New York: The Viking Press.
- Dahl, R, 1989. *Democracy and its Critics*. New Haven and London: Yale University Press.
- Dalin, O v, 1760-1. *Svea Rikes Historia: K Gustafs och K Eriks Tider*. Stockholm: Lars Salvii Förlag.
- Dyson, K, 1980. *The State Tradition in Western Europe: A Study of an Idea and Institution*. Oxford: Martin Robertson.
- Gustafsson, L, 1956. *Virtus Politica: politisk etik och nationellt svärmeri i den tidigare stormaktstidens litteratur*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Jessop, B, 1990. *State Theory: Putting the Capitalist State in its Place*. Cambridge: Polity Press.
- Lagerroth, F, 1915. *Frihetstidens författning: en studie i den svenska konstitutionalismens historia*. Stockholm: Bonniers.
- Lindroth, S, 1978. *Svensk lärdomshistoria: frihetstiden*. Stockholm: Norstedts.
- Locke, J, 1726. *Oförgräpelige Tankar om Verldslig Regerings Rätta Ursprung, Gränssor och Ändamål* (översatt av Hans Harmens). Stockholm: Kongl Tryckeriet.
- Löw, G, 1910. *Sveriges forntid i svensk historie-skrivning II*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- March, J G—Olsen, J P, 1995. *Democratic Governance*. New York: The Free Press.
- Niebuhr, R, 1932. Moral Man and Immoral Society s 312-319 i: Dahbour, O—Ishay, M (eds) 1995, *The Nationalism Reader*. New Jersey: Humanities Press.
- Nordlund, K, 1902. Om censureringen af Jacob Vildes "Historia Pragmatica", *Historisk Tidsskrift* 22, 263-292
- Nordström, J, 1934. *De yverbornes ö: sextonhundratalsstudier*. Stockholm: Bonniers.
- Poggi, G, 1978. *The Development of the Modern State: A Sociological Introduction*. London: Hutchinson.
- Pufendorff, S v, 1747. *Menniskians Lefnads och Samlefnads Plicht* (översatt av Anders Wilde). Stockholm: Historiographi Regni Tryckeri.
- Putnam, R, 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Ringmar, E, 1996. *Identity, Interest and Action: A Cultural Explanation of the Swedish Intervention in the Thirty Years' War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosén, J, 1962. *Svensk historia I: tiden före 1718*. Stockholm: Bonniers.
- Skinner, Q, 1978. *The Foundations of Modern Political Thought, Vol 1: The Age of Renaissance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wilde, J, 1731. *Sueciae Historia Pragmatica*. Holmiae: Typis Historiogr.
- Wilde, J, 1738. *Fordom Swerigis Historiographi Friherrens Samuelis von Puffendorff Inledning til Swenska Statens Historie. Med vederbörlige tilökningar, bewis och anmärkingar försedd af Jacob Wilde, Historiogr R: Första delen eller Förberedelsen*. Stockholm: Historiographi Regni Tryckeri.
- Wilde, J, 1749. *Swenska Stats Författningars eller Almänneliga Rätts Historie* (översatt av Anders Wilde). Stockholm: Historiographi Regni Tryckeri.

Översikter och meddelanden

Om att introducera statsvetenskapen

Min Gud! Är man då vid akademien för att läsa läxor? Är man ej där för att tänka, forska och granska, eller rättare för att lära sig det?

(C A Agardh i ett brev till E Tegnér 1839)

Vilken målsättning bör man ha för det introducerande studiet i statsvetenskap? Av de olika universitetsinstitutionernas litteraturlistor och tentamensfrågor att döma är den dominerande föreställningen att studenten ska lära sig grundläggande "fakta" om politik. Det betyder att kurserna innehåller deskriptiva arbeten om politiska förhållanden i Sverige och utomlands utan metodologisk diskussion, och idén är att studenten ska kunna reproducera dessa arbeten. Det är frågan om ett slags medborgarkunskap av samma slag som flertalet studenter redan fått ta del av i gymnasiet.

Jag har egentligen aldrig sett någon explicit programförklaring till dessa kurser. Gången i proceduren vid förändringar är nästan alltid densamma: man byter ut inaktuella böcker mot aktuella av samma deskriptiva, oambitiösa typ, den reproducerande examinationen bibehålls och allt förblir vid det gamla. Emellertid har ceremonin "utbildningsreform" utförts och alla kan känna sig nöjda tills behovet av nya symbolhandlingar tränger sig på och proceduren upprepas.

Att göra reformer av universitetsutbildning till symbolhandlingar kommer att ge problem på lång sikt. Speciellt allvarligt är detta beträffande den introducerande utbildningen, eftersom den anger tonen för allt som sedan följer. Det är alltså inte bara så att studenten kastar bort en termin på meningslös inläring, utan hon präglas också av ett sätt att se på studiet

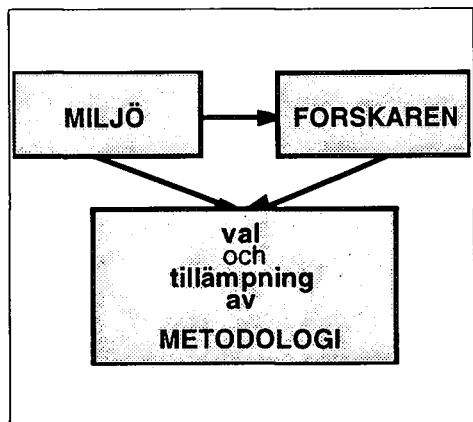
som enligt min mening inte hör hemma på ett universitet. Inte minst ger denna utbildningsbakgrund problem när studenten på forskarutbildningen plötsligt måste göra en gir på nittio grader.

Fundamentalt bör vara att alla val av utbildningsalternativ görs explicita. Man måste veta vad utbildningen ska gå ut på och inte bara börja diskutera konkreta poäng, böcker och undervisnings- och examinationsformer. Det finns synnerligen goda skäl att allmänt vara misstänksam mot rationalistiska tillvägagångssätt, men det är minst lika illa att genomföra studiereformer genom garbage can-processer.

Nu är situationen inte helt nattsvart. Det finns på sina ställen ambitiösa försök att förmedla statsvetenskap som gör det motiverat att tala om en vetenskaplig utbildning. Min erfarenhet är att detta experimenterande i första hand utförs vid mindre och medelstora högskolor (bl.a. Halmstad, Växjö och Örebro) medan det är sämre vid de stora statsvetenskapliga institutionerna. I Lund har dock under senare år genomförts progressiva reformer av grundutbildningen efter över ett decennium av förberedande diskussion, och det händer också något nytt i Stockholm.

Vad bestämmer val och tillämpning av vetenskaplig metodologi?

Vetenskapen erbjuder *en* typ av kunskap. Åtskilliga alternativ finns att tillgå: konsten och praktisk erfarenhet ger också kunskap som kan bidra till att vi bättre förmår orientera oss i tillvaron. Det går inte att hävda att vetenskaplig kunskap a priori är mer värdefull än andra typer av kunskap. Detta gäller kanske i synnerhet kunskap om politik där det finns så många olika kunskapskällor.

Figur 1. Vad bestämmer val och tillämpning av metodologi?

Universiteten förmedlar emellertid just vetenskaplig kunskap och bör inte syssla med något annat. En fundamental utgångspunkt för all läsning av vetenskapliga arbeten är insikten om att de åstadkommit av människor som befunnit sig i bestämda miljöer. Det finns alltså inte något fritt svävande vetenskapligt utan kontakt med människor/forskare som är verkamma i bestämda miljöer. Därmed är all vetenskaplig aktivitet öppen för kritik. Också nybörjarstudenter kan se problem i arbeten skrivna av etablerade forskare. I detta förhållande har vi själva startpunkten för utformningen av en introduktion till det vetenskapliga studiet av politik.

Vi har forskare som finns i olika miljöer och som väljer och tillämpar vetenskapliga metodologier på material och når fram till resultat.

Miljön och forskarens personlighet bestämmer val och tillämpning av metodologi.

Var och en som läser litteratur från skilda epoker och platser kan utan vidare notera hur samstämmig metodologin är i varje speciell miljö. Det är nästan komiskt hur enkelt vi kan placera vetenskapliga arbeten i olika skolor. Vi kan aldrig ställa oss utanför tid och rum. Påståendet kan förefalla ytterst trivialt men förtjänar ändå att ständigt upprepas.

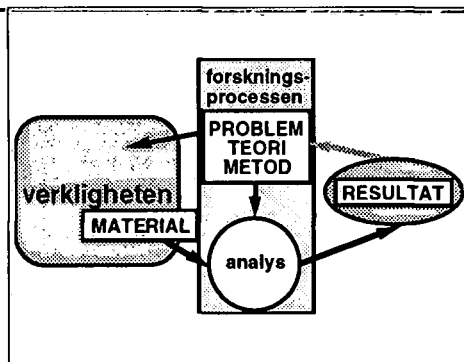
Alternativ för grundutbildning i statsvetenskap

Följande tre modeller kan tänkas för den introducerande utbildningen i statsvetenskap:

1. Tradera den västerländska (socialdemokratiskt-liberala) ideologin om politik. Det är alltså förmedling av medborgarkunskap.
2. Presentera forskningsmaterial och -resultat samt metodologi var för sig för en vetenskaplig skola (t.ex. den positivistiska eller marxistiska).
3. Lära ut det vetenskapliga studiet av politik (*metodologi i arbete*), som går ut på att visa sambandet mellan metodologi, material och resultat.

Det är knappast möjligt att kombinera de tre modellerna. Man måste välja en modell och frågan är då vilken som är att föredra. För att man ska kunna värdera och välja mellan dem fordras ett analysinstrument. Jag har valt att se på förhållandet mellan de olika momenten i forskningsprocessen och sammanfattat dessa i figur 2 (en ingående diskussion av hela synsättet finns i min *Det vetenskapliga studiet av politik*, Lund: Studentlitteratur 1993).

Modellen av forskningsprocessen meddelar, enkelt sagt, att forskningsens material och resultat är en direkt effekt av valet och tillämpningen av en viss metodologi (problem, teori och metod). Forskarens metodologi bestämmer hur materialet kommer att se ut, och när materialet sedan i analysen konfronteras med metodologin formas slutgiltigt forsk-

Figur 2. Forskningsprocessen mellan verklighet och resultat.

ningsresultaten. Denna bild av forskningsprocessen ska nu konfronteras med de tre angivna sätten att introducera statsvetenskapen:

1. Att tradera en viss politiktradition, förslagsvis den som dominerar i vårt samhälle, kan försvaras som ett slags medborgarkunskap. Kursen följer upp vad den politiska makten och dess förlängda arm i forskningsvärlden säger om samhällets maktförhållanden och överför detta till studenterna. (Man kan ju tänka sig att tradera en revolutionär linje, men detta är praktiskt svårt att genomföra, eftersom makthavarna förr eller senare skulle upptäcka vad som försiggick och intervensera.)

Kurserna presenterar forskningsresultat i läroboksform. En effekt blir att man helt bortser från sambanden i forskningsprocessen som dessa framställs i figur 2 – det är inte tal om någon vetenskaplig utbildning. Det akademiska politikstudiet blir en del av samhällets politiska socialisering med syftet att skapa lydiga och välanpassade medborgare.

Problemet med en sådan traditionsöverföring är att studenten inte kan förhålla sig kritisk till vad han läser (material och resultat) utan bara har att acceptera och anpassa sig. Utbildningen blir bara tom reproduktion – som att lära in katekesen. Studenten saknar den metodologi som skulle ha hjälpt honom att själv ta fram nytt material och nya resultat. När han äntligen ska använda sina fakta är de redan för gamla.

För säkerhets skull vill jag understryka att jag inte anser detta alternativ vara acceptabelt för universitetsutbildning. Om en medborgarkunskapsutbildning verkligen anses vara nödvändigt skulle den skötas minst lika bra – och mycket, mycket billigare – av frivillig bildningsverksamhet, de politiska partiernas kursverksamhet osv.

Själv insåg jag modellens orimlighet när jag konfronterades med en livaktig marxism vid Köpenhamns universitet i början av 1970-talet. Denna hade en helt annan bild av politik än den liberala modell som jag förde med mig, och jag insåg snart att valet mellan dessa båda uppfattningar av verkligheten ingalunda var självklart.

2. Att presentera material och resultat samt metodologi för en vetenskaplig skola brukar innebära att man visserligen beaktar alla komponenter i forskningsprocessen men oftast går igenom dem var för sig. Med tillgång till metodologin kan studenten i och för sig förhålla sig kritisk till material och resultat och själv ta fram ny kunskap men kärnan i utbildningen är fortfarande att lära ut fakta.

Ett problem är att metodologin inte ifrågasätts och att konkurrerande skolor, i den mån de överhuvudtaget berörs, ofta framställs såsom skojare vilka inte behöver tas på allvar. Risken för att metodologin efterhand försvinner ur utbildningen är dessutom betydande – det finns ju ingen större anledning att tjata om samma metodologiska moment varje gång nytt material och nya resultat dyker upp. När man kommer in i denna fas är utbildningen i praktiken av samma slag som i alternativ 1.

Till detta bidrar att det oftast saknas en explicit metanivå – en sådan behövs ju strängt taget inte när man arbetar inom en enda inriktning. Studenten får därmed inga instrument med vilkas hjälp hon förmår förhålla sig till andra skolor. När hon träffar på något från andra skolor kan hon bara säga: det är så konstigt att vi kan strunta i det.

Detta alternativ var f.ö. den utbildningsmetod som användes i kommunistländerna, där en marxistisk metodologi lärdes in. Förhållandet bör möjligtvis i sig utgöra ett memento.

3. Att lära ut det *vetenskapliga studiet av politik* innebär, att man lär ut *hur politik kan studeras* genom att applicera metodologi på verkligheten och material. Metateori utgör ett viktigt inslag. Inte bara empirisk utan också normativ och konstruktiv teori beaktas. Centralt i detta tillvägagångssätt är insikten om att metodologin formar material och resultat. Olika metodologier presenteras och deras samband med material och resultat klagörs. Det är alltså hela den process som återges i figur 2 som studeras. Vi kan kalla utbildnings sättet för *metodologi i arbete*.

En viktig punkt ska framhållas: den kunskap om material och resultat, som man får på detta sätt, är alltid *villkorlig* (den styrs av metodolo-

gin och forskarens tillämpning av densamma) men aldrig *godtycklig* (metodologin och dess tillämpning är explicita och systematiska och redovisas på ett sätt som är intersubjektivt tillgängligt).

Problemet med att tillämpa modellen är att lärarna (och småningom studenterna) inte längre kan köra i gamla hjulspår utan måste tänka om. Utbildningen lämnar den tomma reproduktionen och går ut på att lära studenten *tänka* vetenskapligt. Utbildningsmålet är att skapa en insikt. Detta är för de flesta nybörjarstudenter något nytt och därmed i viss mån problematiskt. Men utan denna ambition tycker jag, för att vara helt ärlig, att utbildningen är meningslös.

Man måste att välja den ena eller andra modellen. Ibland väljer man inte alls, vilket i praktiken betyder att man arbetar med den första – alltså reproduktion av resultat. Det förekommer att alla tre principerna är representerade hos de olika lärarna vid en viss kurs. Effekten blir total förvirring hos studenterna – dvs. hos dem som hör på och tänker efter.

Är det något av alternativen som förekommer oftare än andra? Jag vågar påstå att svensk statsvetenskaplig grundutbildning i allt övervägande grad använder blandformer av 1 och 2. Beroende på hur ambitiösa lärarna är, läggs tyngdpunkten lite olika. Konkret brukar det betyda, att den oambitiösa läraren går igenom någon lärobok utan explicit teori och då och då garnerar med lite teori från operativ nivå, medan den ambitiösa läraren för in metodologi (vänligen positivistisk) i sin undervisning. Ofta relateras inte metodologin till material och resultat, utan problem, teori, metod och resultat studeras (lärs in) var för sig. En undervisning i metodologi utan anknytning till material och resultat har inte heller så mycket mening – det blir bara en ny utantilläxa. Jag understryker alltså att det inte blir bättre om "fakta" omfattar teorier istället för material och resultat.

Samtidigt vill jag gärna hänvisa till att statsmakterna och alla tänkbara arbetsgivare vill ha studenter med färdigheter av den typ som man skaffar sig genom att läsa enligt alternativ

3. Det finns ingen ansvarig instans utanför universitet och högskolor som uppmuntrar satsning på alternativ 1. Det är bara vi själva (dessvärre en majoritet av oss) som ser något värdefullt i att reproducera gamla forskningsresultat.

Det förekommer att studenter klagat över det abstrakta och, som de menar, svårtillgängliga språket. Men tillägandet av detta språk är ett centralt moment i utbildningen. Det är nämligen ett maktens språk som man måste kunna både om man vill stödja och bekämpa makten.

Det framgår väl klart av mina formuleringar i presentationen av de tre alternativen att jag avgjort föredrar det tredje. Eftersom erfarenheten lärt mig att *metodologi i arbete* som utbildningsmodell kan leda till panikreaktioner även hos annars förnuftiga personer när den först presenteras, vill jag gärna underbygga mitt val ytterligare. Jag gör det genom att bemöta några tänkbara invändningar mot modellen (dvs. sådana jag hört från kollegor eller sett i undervisningsvärderingarna från studenterna).

Men jag (de) ska ju inte bli forskare ...

En invändning man ibland möter är, sedd från studenthåll, "men jag ska ju inte bli forskare" eller, från lärarhåll, "många av dom kommer ju aldrig i närheten av forskning senare i livet". Och det är ju korrekt om man med forskare och forskning menar att alla ska bli doktorer i statsvetenskap och skriva vetenskapliga avhandlingar.

Men det är inte det som är poängen. Syftet är ju att studenten ska lära sig tänka på ett sådant sätt att hon förmår att kritiskt läsa vetenskapliga arbeten och ta fram egen kunskap, och det kan hon bara uppnå om utbildningen går ut på att lära metodologi i arbete.

Som ofta låter man sig luras av språket. Utbildningspolitiker och -byråkrater har delat in utbildningen i en grundnivå och en forskarnivå, vilket kan ge intrycket, att forskning är något som kommer sent i förloppet – den stora majoriteten av studenter når aldrig dit. Om vi

istället säger att *all universitetsutbildning är från första dagen forskarutbildning*, och att den kan delas in i grundutbildning och doktorsutbildning, får vi en mer relevant bild av hur det enligt min mening borde vara.

Företeelsen forskning måste reduceras till sitt verkliga format utan mystifiering, och jag menar att även det som därefter återstår i hög grad förtjänar respekt. Forskningen placeras därmed på en nivå som de flesta studenter torde kunna hantera.

Vad har man för nytta av att lära sig metodologi i arbete?

Den andra frågan anknyter direkt till den första. Ett problem med metodologin (särskilt den politiska teorin – den må så vara empirisk, normativ eller konstruktiv) är att många bara ser det abstrakta språket med många nya ord, och inte uppfattar att allt detta faktiskt är praktiskt användbart. Många människor har en benägenhet att slå bort allt som är främmande och ovan. För oss lärare utgör detta förhållande en spännande pedagogisk utmaning.

Man kan gå från yrke till yrke och diskutera det förnuftiga och t.o.m. nödvändiga i att utövarna kan hantera vetenskaplig metodologi, dvs. kan förhålla sig kritiska till befintlig kunskap och själva ta fram ny kunskap:

- En ämbetsman, som tvingas svälja allt vad experterna säger, är helt i händerna på dem.
- En utredare, som inte kan kritiskt värdera etablerad kunskap och själv ta fram ny kunskap, saknar alla förutsättningar att lösa sina uppgifter.
- En gymnasielärare, som inte kan förnya undervisningens substans allteftersom världen förändrar sig, är fullkomligt värdelös.
- En journalist, som bara lärt sig återge vad andra säger, kan aldrig fylla uppgiften som kritisk granskare.
- En politiker, som inte kan genomskåda experternas beredningar, har ingen chans att påverka samhällsutvecklingen osv. osv.

På de allra flesta håll är grundutbildningen inte utformad som metodologi i arbete utan som reproduktion av forskningsresultat. Skulle

ämbetsmannen, utredaren, läraren, journalisten och politikern ändå klara av sin kritiska och konstruktiva uppgift är förtjänsten inte hennes eventuella akademiska utbildning.

Det moderna samhället behöver människor som snabbt kan sätta sig in i nya problem, har kritisk sans och är vana vid systematisk problemlösning. Just dessa färdigheter uppmuntras vid utbildningsmodellen metodologi i arbete.

Men måste man inte kunna något om politik först?

En annan invändning, som kommer nästan lika ofta från lärare som studenter, är att man måste "kunna något om politik först", sedan kan man studera vetenskaplig metodologi. Bakom ståndpunkten ligger föreställningen att det finns "något politiskt" (materiel eller resultat) som är oberoende av alla iakttagare, och som det är nödvändigt att kunna för att man ska få den fasta punkt som anses behövlig för vidare studier. (Det är för övrigt just detta "något politiskt" som de studenter, vilka framhäver att de inte ska bli forskare, vill lära sig istället för metodologi i arbete.)

Tanken på något fritt svävande politiskt är naturligtvis ingenting annat än metafysik: allt vi informeras om är format av någons föreställningar – vetenskapliga eller andra. Det finns helt enkelt inte något okontroversiellt som alla måste kunna. Olika vetenskapliga skolor kan ha helt olika meningar om vad som är viktigt och o viktigt.

Nu är problemet med studentens kunskap om politik inte så stort i realiteten. Alla vet något om politik, t.ex. genom att ha läst tidningar och skönlitteratur, sett på TV och varit på bio, deltagit i föreningsliv, gått i skolan osv. De flesta har dessutom läst samhällskunskap och historia i gymnasiet och får väl gå tillbaka till sina gamla läroböcker om substansfrågan känns för besvärande (i betydelsen ger otrygghet). I universitetets utbildning måste det nya börja omedelbart. Studenten har i hela sitt liv lärt sig politiksubstans utan att ana den metodologi som finns bakom. Varför ska hon fortsätta med detta en enda minut till?

Eftersom frågan om politikstudiets substans är den punkt, som enligt min erfarenhet är svårast att övertyga den tveksamma om, ska jag ännu en gång betona att *alla* vet tillräckligt mycket om politik för att med behållning kunna påbörja ett studium med perspektivet metodologi i arbete. Några rena, obestridliga fakta finns inte. Den som påstår det bluffar. Skulle man hålla strikt på att man måste *kunna något* först har man bara en oändlig rad av data som man måste känna till, och effekten blir att man *aldrig* når fram till det vetenskapliga studiet av politik.

En undran anmäler sig omedelbart då man ställs inför kravet på "fakta först", nämligen: vad ska man överhuvudtaget ha ett vetenskapligt studium till om man redan kan "fakta", dvs. redan vet hur det är?

Men kunde vi inte börja med något enklare (mer välkänt)?

Men – säger man då – även om alternativ 1 tydligtvis inte är förnuftigt, behöver man väl inte kasta sig ut i det allra djupaste vattnet. Kunde man inte börja med alternativ 2 och utforma det som metodologi i arbete (istället för att läsa teori, metod och resultat var för sig) för att senare i studiet fortsätta med alternativ 3?

Självfallet är en sådan modell möjlig men – förefaller det mig – mindre lämplig. Snarare är det förnuftigare att göra tvärtom. När studenten väl en gång har fått grepp om den grundläggande metodologiska problematiken, d.v.s. har insikt i vad det egentligen är frågan om, kan man utan större risk övergå till att studera metodologi i arbete för *en* vetenskaplig inriktning.

Det är mer frågan om vem som ska välja och vad. Om man nu från början väljer *en* vetenskaplig skola, vilken ska det i så fall vara: positivistisk (i beteendelinriktad, institutionalistisk eller rationalistisk osv. version), marxistisk (i strukturalistisk, kapitallogisk eller statsmonopolitisk osv. version), kritiskt teoretisk, feministisk osv.? Ligger man istället det insnävrande valet senare i studiet har studenten rimliga förutsättningar att själv välja vetenskaplig inriktning.

Dessutom är introduktionskursen ett utmärkt tillfälle att kraftfullt markera för studenten att det nu är frågan om en kvalitativ brytning med tidigare studier. Nu studerar vi inte längre *politik* utan det vetenskapliga *studiet av politik*.

Som statsvetare är jag inte expert på *politik* utan på *studiet av politik* vilket gör att jag kan ta fram ny kunskap och förhålla mig kritisk till den som redan finns.

Examinationen som grundbult

Det är en stor sak att övergå från "fakta-reproduktion" till "metodologi i arbete", bl.a. måste själva grundtonen i introduktionsstudiet förändras. En universitetsutbildning bör inte bestå av reproduktion av stora textmassor (utan-tilläxor), utan syftet med den är att lära studenten *tänka på vetenskapligt sätt*. Det borde exempelvis vara självklart att studenten får ha böcker och föreläsningssanteckningar med sig på skrivningarna eller för delen genomföra åtminstone några skrivningar hemma i lugn och ro.

Följande påstående menar jag vara något av grundbulten i hela reformen: *Utän att ändra tentamensformerna är det inte möjligt att åstadkomma någon förändring*. Det går nämligen inte i längden att undervisa på en sak och examinera i en annan. Om studenterna märker att undervisningen saknar relevans för examinationen kommer de att reagera med anpassning till vad som förväntas i tentamen, och då kunde vi lika gärna låtit bli att reformera.

Universitetsutbildning måste vara något kvalitativt annorlunda än gymnasieundervisning. Ju fortare man inser det, desto lättare blir tillvaron vid universitetet. Det är *insikten* om den vetenskapliga kunskapens natur som är den viktiga lärdomen i introduktionsskedet, inte att man förmår lära sig något utantill. Tentamina måste utformas så att de avspeglar detta.

Femton års erfarenhet från en sådan typ av examination vid danska universitet har lärt mig att den diskriminerar mycket starkt – den avslöjar direkt vem som förstått och inte förstått ambitionen med utbildningen.

Forskning och undervisning

För att kunna genomföra metodologi i arbete som utbildningsmodell måste vi höja *forskningens* status vid universitetet för att kunna motivera såväl lärare som studenter. I en tid där de politiska makthavarna ständigt argumenterar för behovet av att höja *undervisningens* status kan detta krav förefalla märkligt. Vad är det egentligen som sker?

Jag har tjänstgjort som lärare vid tre universitet under sammanlagt trettiofem år och aldrig varit med om att en enda undervisningstimma ställts in p.g.a. forskning. Däremot har jag sett åtskilliga forskningsprojekt gå i kvav p.g.a. att forskaren har haft för mycket undervisning.

Samtalen på arbetsplatsen gäller normalt undervisningsproblem som oftast är påträngande och kräver omedelbara insatser. Undervisningen dominerar de statsvetenskapliga institutionerna och behöver sannerligen inte någon stathöjning. Forskningen blir något som sätts in i pauser och har knappast någon hög status i vardagsarbetet. Hittills har forskningen fått avgöra vid tillsättningen av professorer men t.o.m. den positionen är hotad.

Som jag ser det består undervisningen av en substansdel (kunskap om och strukturering av det som bör genomgås) och en processdel (estradörsidan – att stappa och vissla för att väcka studenternas uppmärksamhet). För att kunna ombesörja substansdelen på ett kvalificerat sätt måste läraren vara forskare. Bäst är självfallet om lärarna är duktiga på både substans och process. Man kan tänka sig att ha lärare som är bra på substans och mindre bra på process – men aldrig tvärtom. Den undervisningssyn som nu officiellt förfäktas går snarast på processen och stipulerar att forskare (i synnerhet professorer) är dåliga undervisare.

Vem som ytterst driver detta synsätt vet jag inte men gissar på centralpolitiker och utbildningspolitruker. Motivet kan vara att man med betoning på undervisning (kombinerad med ett beföringssystem som prioriterar undervisning) kan få mer lättstyrda universitet. Forskare kan vara besvärliga eftersom de fordrar autonomi. Det där med undervisning

begriper ju alla som gått i skolan och man behöver inte ta någon särskild hänsyn till undervisarprofessionalism (jfr bara med hur man under tidernas lopp nonchalerat synpunkter från lärarna vid reformer i det allmänna skolväsendet). Det gäller att se till att ingen går omkring och gör sig viktig med sin forskning.

Finns det någon tröst för den som känner sig dum, rädd och osäker inför metodologi i arbete?

Ja, du är inte ensam. Din känsla finns dessutom diagnostiserad som en åkomma – cartesiansk ångest eller skräcken för att inte ha någon fast punkt i tillvaron. Det finns en stor minoritet även bland professionella samhällsvetare som känner obehag inför metodologi i arbete. Och gränsen går inte mellan studenter och lärare utan rätt igenom båda kategorierna. Frågan om hur man ställer sig beror sannolikt mest på personlighetstyp.

För att klara av att lära sig tänka på ett nytt sätt måste man ha åtminstone ett minimum av intellektuell rörlighet och intellektuellt mod. Det gäller att lämna det gamla och invanda för något nytt och osäkert. Individens allmänna uppfattning om kunskap spelar naturligtvis en stor roll. Tror man att det finns en fast och säker kunskap, som inte kan ifrågasättas (ett slags ideologi i marxistisk mening), är det inte lätt att se det förnuftiga i metodologi i arbete. Eftersom denna tro på den säkra grunden är fundamentalt falsk ser jag ingen anledning att acceptera den.

Ser man däremot den vetenskapliga uppgiften som att skapa provisoriska orienteringspunkter, med vilkas hjälp vi ska ha lite lättare att ta oss fram i tillvaron, framstår metodologi i arbete som det enda utbildningsalternativet. Dessutom är det så att den som fått insikten inte kan tänka sig något annat arbetssätt. *Den som en gång sett ljuset vill inte tillbaka till mörkret.*

Lennart Lundquist

Statsvetenskaplig metodologi i arbete: en "utvärdering"

1. Bakgrund

Höstterminen 1993 infördes det på statsvetenskapliga institutionen i Lund en ny introducerande lärobok i statsvetenskap. Bokens titel *Det vetenskapliga studiet av politik*¹ antydde en förändring av målet med utbildningen på den inledande 20-poängsundervisningen – från en till stora delar 'fakta-inriktad' undervisning till ett mer vetenskapligt orienterat studie av politik. Även om sambandet med disciplinens byte av namn några år tidigare från *statskunskap* till *statsvetenskap* inte ska överdrivas, var det möjligt att se förändringen som ett tecken i tiden.

Det visade sig att förändringen från en till stora delar fakta-orienterad kunskapsinläring om politik till ett mera vetenskapligt orienterat studie av politik inte var helt enkel att genomföra. Det rådde meningsskiljaktigheter inom lärarkåren om boken överhuvud taget skulle tas in på utbildningen, och om den togs in, på vilken nivå den skulle ligga. Den generella kritiken var att boken var för svår för A-nivåstudenter, där den introducerande kursen i statsvetenskap för många utgjorde det första mötet med universitetsstudier. En kritik som framfördes var det önsvärda att ge studenterna en orientering i politiska fenomen och fakta-förhållanden, exempelvis de offentliga politiska institutionernas uppbyggnad och funktion, innan det var lämpligt att konfrontera studenterna med en mer renodlad vetenskaplig ansats.

När boken väl antogs som introduktionsbok uppstod flera problem. Det övergripande målet, som vid den här tidpunkten inte var artikuläret, eller framställt på ett explicit sätt i exempelvis någon målbeskrivning, tedde sig otydligt för såväl lärare som studenter. Någon större kvalitativ skillnad mot tidigare undervisning kunde till en början inte urskiljas, bortsett från att studenterna nu fick ta del av olika, ofta motsägelsefulla budskap. I den introduceran-

de boken *Det vetenskapliga studiet av politik* framfördes det önsvärda med undervisning i form av 'statsvetenskaplig metodologi i arbete', samtidigt som undervisningen och inte minst examination fortskred på 'traditionellt' sätt genom att huvudsakligen koncentreras på kunskap om politiska förhållanden och kontroll av denna kunskap genom salskrivningar utan böcker.

Under vårterminen 1996 inleddes ett omfattande utvecklingsarbete av kurserna på A-nivån. Syftet var att diskutera nya målformuleringar och förändringar av kurslitteraturen, samt att diskutera olika alternativa undervisnings- och examinationsformer. Efter en tids diskussion i olika arbetsgrupper genomfördes förändringar på samtliga delkurser av såväl målsbeskrivningar, som litteraturlistor och examinationsformer. Målet för den introducerande 20-poängskursen förändrades i riktning mot ett mer explicit vetenskapligt studie av politik. På vissa kurser beslutades att införa mer undervisning i seminarieform och andra (relativt föreläsningar) friare undervisningsformer. Samtidigt beslutades att genomföra hemskrivning på delkurserna *Politisk teori* och *Internationell politik*, och salskrivning med böcker på delkurserna *Komparativ politik* och *Förvaltning, makt och samhälle*.² I skrivande stund är genomförandet av denna nyordning inne på sin andra termin.

2. Syfte, metod och material

Syftet med följande arbete är dels att diskutera sambandet mellan kunskapssyn, undervisning och examinationsformer på den introducerande 20-poängskursen i statsvetenskap vid Lunds Universitet, dels att ta del av några studenter erfarenheter från denna 'nya' kurs, som de deltog i under höstterminen 1996. Problemen som vi är intresserade av kan formuleras i ett antal frågeställningar:

Syfte 1. Kunskapssyn och olika former av undervisning och examination

- Vilken kunskapssyn kännetecknar 'statsvetenskaplig metodologi i arbete'?

- Vilken är relationen mellan denna kunskapsyn och olika undervisnings- och examinationsformer?

Syfte 2. Studenternas syn på kursen

- Hur uppfattade studenterna kursens mål och hur fick de reda på dess mål?
- Hur upplevde studenterna att målen implementerades i undervisningen?
- Hur upplevde studenterna seminarier/friare undervisningar kontra föreläsningar?
- Hur upplevde studenterna kursens examinationsformer?
- Hur påverkade examinationsformerna läsningen av kurslitteraturen?
- Hur upplevde studenterna kursens undervisningsform och examination i relation till andra utbildningserfarenheter?

Uppsatsens andra delsyfte, besvaras i första hand med hjälp av djupintervjuer med studenter som nu läser på B-nivån i statsvetenskap. Intervjuerna har genomförts i tre olika grupper om två studenter. Dock kunde en student (Åsa [samtliga namn är fingerade]) inte medverka vid en intervju, varför vi lät henne besvara ovanstående frågor via e-mail. Om denna students svar framstår såsom mer välformulerade än de andras beror detta alltså på att svaren skrevs ned. Vid intervjuerna användes bandspelare för att kunna återge den rätta originaliteten i svaren och underlätta att intervjuerna flöt. Med tanke på den kvalitativa ansatsen och det begränsade antalet intervjupersoner, gör vi givetvis inte anspråk på någon representativitet.

Ett par källkritiska problem som vi först inte riktigt tänkte på är värda att starkt betonas. Det framkom under intervjuerna att studenterna var mycket studiemotiverade och intresserade av statsvetenskap, vilket möjligen går att utläsa av deras val att fortsätta läsa statsvetenskap på B-nivån. Vi är också medvetna om att intervjuresultaten har påverkats av att intervjuaren varit lärare, det vill säga en form av auktoritet. Det är tydligt att studenterna ibland hade svårt att komma fram med kritik, troligen av denna anledning.

3. Statsvetenskaplig metodologi i arbete: En ny syn på kunskap, undervisning och examination

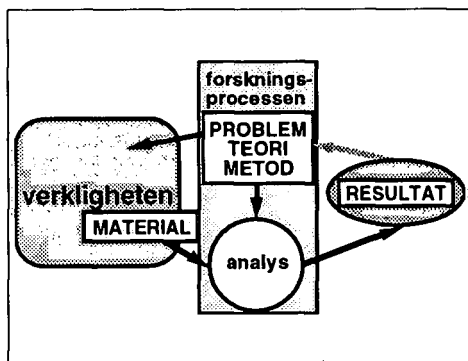
Det övergripande målet för de inledande 20 poängen i statskunskap är att förmedla kunskaper och färdigheter om grundläggande politiska företeelser och villkor. Bl a behandlas politiska ideologier, hur politiska beslut fattas, politisk opinionsbildning, politiska institutioner, partier och intresseorganisationer, hur förvaltningen arbetar samt utrikespolitik, internationella organisationer och mellanstatliga relationer.³

Syftet med kursen är att ge en introduktion till det vetenskapliga studiet av politik. Studenterna skall förvärva kunskap och förståelse för kritisk granskning av centrala statsvetenskapliga problemställningar, teorier, metoder och forskningsresultat.⁴

Citaten ovan är hämtade från två olika målbeskrivningar i statskunskap/ statsvetenskap, dels från 1984, dels från 1996. Vad vi kan utläsa ur en jämförelse enbart mellan målbeskrivningarna är en förskjutning av den introducerande 20-poängsutbildningen i statsvetenskap – från en fokusering på kunskap om politiska faktaförhållanden till ett mer uttalat vetenskapligt studie av politik.

Vad innebär målsättningen att ge en introduktion till det vetenskapliga studiet av politik? En av utgångspunkterna i Lundquists bok är att universitetet skiljer sig från andra utbildningar, till exempel gymnasieskolan, genom att studenterna ska lära sig att bedriva och kritiskt granska vetenskap. Att lära sig det vetenskapliga studiet av politik innebär därför i första hand att studenterna lär sig *hur politik kan studeras*. Målsättningen med det vetenskapliga studiet av politik är med andra ord att studenterna lär sig förmågan att kritiskt värdera forskningsresultat och efter hand ta fram och analysera kunskap på egen hand, det vill säga att lära sig att forska.

I boken diskuteras två epistemologiska teser om samhällsvetenskaplig forskning. Innebörden i den första tesen, *det saknas en fast punkt utifrån vilken med säkerhet kan anges vad som är bra eller dålig vetenskap*, är att det inte

Figur 1. Lundquists figur 'Forskningsprocessen mellan verklighet och resultat'.

finns något objektivt kriterium för hur vetenskap ska bedrivas: "Vi kan likä gärna nu acceptera att det inte finns några av alla forskare omfattande kriterier. Den fasta punkt med vars hjälp Arkimedes erbjöd sig att rubba världen finns inte heller inom samhällsvetenskapen".⁵

Innebörden i den andra tesen, *forskningsresultaten bestäms väsentligen av den använda metodologin*, är att urvalet och synen på fakta styrs av vilken teori och metod forskaren begagnar sig av, det vill säga forskarens 'vetenskapliga glasögon' styr bilden av verkligheten och de resultat som hon eller han kommer fram till. I figur 1 illustreras sambanden i forskningsprocessen, där forskningens material och resultat styrs av forskningsprocessen (som befinner sig 'i huvudet på forskaren'). *Kunskapen* som fås fram genom forskningsprocessen är i detta avseende alltid *villkorlig* forskarens perceptioner och vetenskapliga föreställningsvärld.

Inställningen att universitetsutbildningen i första hand inte ska lära ut samhällsvetenskaplig fakta följer ur de båda teserna. Ur den första tesen följer att det inte existerar några, från tid och rum, oberoende normer och kriterier för bedömning av forskningens relevans och sanninghalt. Enligt denna tes är gränsen mellan vetenskap och ideologi inte självklar. Ur den andra tesen följer att urvalet av fakta bestäms av vilken metodologi som används och att fakta därför måste ses utifrån denna. Detta innebär att kunskaper om politiska företeelser i

detta perspektiv inte är något objektivt/neutralt, utan snarare något subjektivt/icke neutralt. Därav följer att det blir svårt att utestänga 'alternativa' teoriskolor, med argument som 'detta är inte statsvetenskap' eller 'detta är inte objektiv, förutsättningslös forskning'.

Det viktiga i denna epistemologiska ansats blir därför snarare att genom '*statsvetenskaplig metodologi i arbete*' lära sig hur kunskap om politiska förhållanden väljs ut och tolkas än att lära sig ständigt föränderliga faktakunskaper om politiska företeelser. Eftersom kunskapen enligt detta perspektiv alltid är villkorlig, blir det viktigt att inrikta undervisningen på förmågan att kunna härleda denna villkorlighet. Med statsvetenskaplig metodologi i arbete avses att studenterna lär sig att kritiskt känna igen olika forskningsperspektiv genom att de får konfronteras med metodologier för olika vetenskapliga skolor och dess samband med material och resultat. Därmed undviker man, enligt Lundquist, risken att lärarna och studenterna enbart ägnar sig åt en okritisk reproduktion av de rådande maktförhållandena i samhället, utan i stället förvärvar analytiska redskap som bidrar till ett kritiskt och självständigt tänkande.

'Statsvetenskaplig metodologi i arbete' skiljer sig i detta avseende, enligt Lundquist, inte bara från den kunskapssyn som betonar inläring av politiska faktaförhållanden, utan också från den mer vetenskapligt orienterade undervisning som enbart lär ut enligt en viss skolas metodologi – t ex positivismen/behaviorismen eller som i de forna kommunistländerna marxismen.⁶ I stället innebär "statsvetenskaplig metodologi i arbete" att olika skolor presenteras. Utbildningen lägger i detta avseende betoningen på att studenterna ska lära sig att kritiskt analysera politiska problem och forskningsresultat med hjälp av olika analytiska vetenskapliga begrepp och perspektiv. Den kunskapssyn som presenteras i boken *Det vetenskapliga studiet av politik* får konsekvenser för undervisning och examination om den genomförs konsekvent. Har den nya målformuleringen inneburit några konkreta förändringar av undervisningen och examinationen på A-nivån i statsvetenskap i Lund?

4. Exempel på undervisnings- och examinationsformer

I och med de reviderade *litteraturlistorna* är det möjligt att skönja ett ökat inslag av vetenskapligt orienterade böcker, i syfte att täcka olika ontologiska och epistemologiska perspektiv samt olika samhällsvetenskapliga teoriskolor och metodologier. Denna revidering av kurslitteraturen har medfört förändringar av *undervisningsformerna* på de olika delkurserna. Här kan vi skönja ett ökat inslag av seminarieverksamhet och arbeten med tillämpningsuppgifter i grupper, på bekostnad av undervisning i form av rena föreläsningar. Den största förändringen har emellertid skett när det gäller *examinationen*. Som nämndes inledningsvis har nya examinationsformer införts i form av hemskrivning och salskrivning med böcker. Att som tidigare testa studenternas utantillkunskap i form av salskrivningar utan böcker innebär att sända motstridiga signaler till studenterna. Att exempelvis kunna rabbla upp Lundquists teser utantill är i detta perspektiv tämligen meningslöst. Nedan följer några exempel på undervisningsformer (exempel 1-4), samt examinationsfrågor (exempel 5-6) från den inledande 20-poängsundervisningen i statsvetenskap i Lund.

Exempel 1.

Vårt första exempel handlar om undervisningen på boken *Det vetenskapliga studiet av politik* och utgår ifrån en seminarieövning som vi som lärare på detta moment använder oss av i undervisningen. Syftet med övningen är att kontrastera Lundquists intersubjektivistiska epistemologi med en mer positivistisk/objektivistisk epistemologi, i form av en ledarartikel på DN.⁷ Ledarartikeln, som är en kommentar till stridigheterna kring ordförandeskapet för Kvinnomaktutredningen på bl a DN Debatt⁸, hävdar bland annat följande epistemologiska ståndpunkt:

Att säga att samhällsvetenskapen (med undantag endast för kvinnoforskningen) saknar teorier och begrepp för förhållandet mellan män och kvinnor är lika tvivelaktigt som att beskriva samhällsvetenskapen som

”borgerlig” eller ”västerländsk eller ”rasistisk”. Sådana angrepp vittnar i regel om ovilja att acceptera den internationella vetenskapliga gemenskapens normer för bedömning av forskningens kvalitet, relevans och sanningshalt. Genom att beskriva den existerande vetenskapen som styrd av gruppänkande eller forskarnas klass- eller kulturtillhörighet skapar man legitimitet för en alternativ vetenskap, för vilken man gör anspråk på likaberättigande eller företräde. Det är en beprövad metod bland forskningens sekterister.⁹

I samband med seminariet förutsätts studenterna såväl ha läst Lundquists inledande tre kapitel, som DN-artiklarna. Studenterna delas in smågrupper om sex till åtta personer, beroende på hur stor hela gruppen är (vanligtvis omkring 40 studenter). Under seminariet får studenterna inom sina smågrupper diskutera vilka utgångspunkterna är för Lundquists respektive DN:s kunskapssyn och om det finns några eventuella svagheter och brister med de olika perspektiven. Denna diskussion sammanfattas därefter i form av en lärarledd redovisning/diskussion i helgrupp. I slutet av seminariet leder diskussionen ofta in på själva saksfrågan i debatten, vilket i sig brukar vara en munter tillställning. Även denna diskussion bidrar i regel till en ökad insikt om att det finns olika perspektiv och utgångspunkter inom den samhällsvetenskapliga forskningen. Seminariediskussionen följs därefter upp av en föreläsning om världsbild (ontologi), kunskapssyn (epistemologi) och metodologi för två olika vetenskapsteorier; positivism och hermeneutik.

Exempel 2.

Det andra exemplet är hämtat från två seminarier som äger rum på delkursen 'Förvaltning, makt och samhälle'. Beskrivningen blir här mer av generell karaktär, eftersom vi inte undervisar på kursen.¹⁰ Seminarieverksamheten på denna kurs sker till stor del med utgångspunkt i Lois Brysons *Welfare and the State*¹¹. Vid det första seminarietillfället, 'välfärdsstaten och medborgarna', får studenterna, utifrån de dikotomier och perspektiv som presenteras

i Bryson's bok, diskutera vad som skiljer och förenar dessa perspektiv i studiet av välfärdsstaten och medborgarna. Exempel på frågor som diskuteras vid detta seminarietillfälle är: "I kapitel två diskuterar Bryson olika perspektiv på välfärd. Själv fastnar hon för en femfaldig kategorisering. Diskutera vad som skiljer respektive förenar dessa perspektiv."; samt "...På vilket sätt menar Bryson att ett traditionellt välfärdsbegrepp har en politisk innebörd som gynnar respektive missgynnar skilda grupper i samhället? Diskutera och ge synpunkter på hennes förslag till förändring av välfärdsbegreppet."¹²

Det andra seminarietillfället på samma delkurs, har titeln 'Makten och medborgarna'. Vid detta seminarietillfälle diskuteras, utifrån Bryson's bok, ett kapitel ur boken *Politik som organisation*¹³, samt ett antal uppsatser på temat 'makt och kön', olika problem inom stat och förvaltning utifrån ett maktperspektiv. Exempel på problem som ställs vid detta seminarietillfälle är: "Rothstein diskuterar i sin uppsats olika legitimeringsgrunder för implementering av offentliga verksamhetsområden. Använd dessa som utgångspunkt för att diskutera tänkbara skillnader i kvinnors och mäns vilja att legitimera de skilda förvaltningsformerna. Illustrera med hjälp av texterna (Siim, Hernes, Bryson) och din egen erfarenhet."; samt "Beskriv välfärdsstatens utveckling från ett könsperspektiv. a) Vilka skilda konsekvenser har statens intervenering haft för män respektive kvinnor? b) Hur förklarar de tre nämnda författarna att kvinnors intressen inte har beaktats?"¹⁴

Exempel tre och fyra är hämtade från delkursen i Internationell politik. Beskrivningen av dessa undervisningsformer bygger på citat från en uppsats av Karin Bäckstrand, som deltagit i såväl undervisning som utveckling av denna delkurs.¹⁵

Exempel 3.

Artikelanalys. Artikelanalysen är det första obligatoriska momentet på delkursen. Tanken bakom detta moment är att studenterna ska få möjligheter att applicera olika teoretiska perspektiv på en konkret inter-

nationell-politisk händelse. Detta är ett viktigt mål med kursen, men uppgiften är också relaterad till alla de andra kursmålen (träning i tal och skrift, självständig och kritiskt förhållningssätt till samhällsvetenskapligt material och kunskap om olika teoretiska perspektiv och centrala begrepp). I uppgiften ingår att välja en tidningsartikel i svensk eller internationell press och därefter analysera artikeln med hjälp av de perspektiv som man erhåller under den första veckans föreläsningar samt egen läsning av litteraturen. Därefter ska artikelanalysen presenteras inför gruppen. Artikelanalysen är formulerad som ett grupparbete för 2-3 studenter som tillsammans ska författa analysen och därefter presentera sina slutsatser inför seminariet.¹⁶

Exempel 4.

Rollspel. Rollspelet är en övning i argumentationsteknik och syftar även till en ökad förståelse av de olika perspektiven. Studenterna delas in i olika grupper som var och en får företräda ett visst perspektiv (realism, feminism, liberalism och marxism). Två studenter utses som ordförande och får till uppgift att formulera frågor medan studenterna i de olika grupperna förbereder och 'värmer upp sig' i de olika perspektiven. Enligt pedagogiken bakom rollspelet skall läraren inte blanda sig in i det pågående spelet vilket anses förstöra dynamiken och hämma studenter. Emellertid hålls en syntetiserande 'miniföreläsning' efteråt som samlar upp och nyanserar de olika positionerna.¹⁷

Exempel 5.

Exempel fem utgörs av tre hemskrivningsfrågor på delkursen i politisk teori. När det gäller hemskrivning på delkursen i politisk teori får studenterna en vecka på sig att besvara två frågor, på ca sex maskinskrivna sidor. Vanligen fördelas frågorna så att den ena frågan knyter an till boken *Det vetenskapliga studiet av politik*, och den andra frågan till politisk teori i betydelsen idéanalys, normativ analys och/eller studiet av centrala statsvetenskapliga begrepp.¹⁸ Ibland görs dock explicita försök att knyta ihop de båda momenten ('Det veten-

skapliga studiet av politik' och 'Politisk filosofi') som såväl den första som andra frågan nedan vittnar om:

(1) Birch diskuterar ett antal olika maktbegrepp. Din uppgift är att skissa uppläggningen av två forskningsprojekt som använder sig av olika maktbegrepp. Projekten ska behandla samma tema: "Makten inom svensk kommunalpolitik" (alternativt "Sveriges inflytande i EU" eller "Makten över utbildningen"). Mening är att du med de två projektplanerna ska visa vilka konsekvenser valet av maktbegrepp kan få för projektets utformning (problem, teori, metod, material). Ett tips är att vid sidan om kurslitteraturens olika diskussioner kring maktbegreppet ta hjälp av Lundquists "statsvetenskapliga önskelista".

(2) Strukturera alternativt skriv en recension av Birchs bok *The Concepts and Theories of Modern Democracy* utifrån Lundquists indelning av forskningsprocessen (problem, teori, metod, material, resultat).

(3) Analysera artikelförfattarnas¹⁹ användning av begreppet "frihet", exempelvis i förhållande till den eller de frihetstradition(er) som impliceras genom artikelns användning av begreppet. Diskutera därefter vilka problem det kan finnas med att tala om "starka individer" och "starka gemenskaper" samtidigt. Går uppfattningarna att förena eller står de i motsättning till varandra?

Exempel 6.

Det sjätte och sista exemplet på undervisningsformer och examinationsfrågor på den introducerande 20-poängsundervisningen i statsvetenskap, handlar om examinationsfrågor på delkursen i Komparativ politik. Examinationsformen är här salskrivning med böcker och studenten har att välja två av tre frågor:

(1) Det är möjligt att analysera EG/EU som politiskt system från olika perspektiv. Ge förslag till hur man kan analysera maktfördelning och funktionssätt inom EG/EU.

(2) Analysera och jämför minst två valfria artiklar i Brown & Macridis. Motivera Ditt urval och Ditt angreppssätt.

(3) Partisystemets förändringstendenser diskuteras av flera författare. Gör en kritisk jämförelse mellan skilda synsätt. (OBS!! denna fråga får inte besvaras utifrån samma artiklar i Brown & Macridis som i fråga 2).

5. Studenternas syn på den introducerande 20-poängsundervisningen i statsvetenskap

- Hur uppfattade studenterna kursens mål och hur fick de reda på kursens mål?

Utifrån de intervjuer vi genomförde finns det skäl att hävda att skrivna målformuleringar har en mycket begränsad betydelse för studenternas val att läsa statsvetenskap. Fyra av våra intervjupersoner hade i och för sig en uppfattning av att målen handlade om kritisk forskning och det vetenskapliga studiet av politik, men endast en kom ihåg att dessa mål fanns uttryckta i kursplanen. Åsa hävdade att hon fick reda på målen genom att bo ihop med en statsvetare. Två intervjupersoner mindes inte alls målen för kursen och av dessa två uttryckte nog Lars ganska tydligt de flesta studenters motivation för att läsa statsvetenskap:

Sen är det ju det att man har ju, det är ju inte därför man väljer riktigt, utan det är ju ofta det att man vet, man vet att man är intresserad av statsvetenskap så att säga och det vet man vad det är, tror man i alla fall, och sen söker man mer på det då. ... Dom där rätt abstrakta målformuleringarna gör väl, det är väl bra att dom finns men dom gör väl varken från eller till kanske.

- Hur upplevde studenterna att målen implementerades i undervisningen?

Här visar det sig att studenterna klarare uppfattar ett enhetligt mål för utbildningen. För att börja med Lundquists introducerande bok så visar det sig att alla har uppskattat den men det finns olika uppfattningar om dess svårighetsgrad. Mikael's uppfattning uttrycker en mycket stark uppskattning av boken:

Det var mycket snack om Lundquist, det var väldigt många som hade en negativ åsikt om den uppfattade jag det som, men jag tycker

det är en förvånansvärt lättläst bok och bra bok, som, som jag har köpt för att jag tycker den är, den är överlägsen all annan metod, teori- och metodmaterial jag har läst. ... Jag tycker den är outstanding alltså, i sin lättlästhet, den är rolig att läsa faktiskt, så att jag, jag använder ju den rätt mycket faktiskt. ... Den är en grundpelare vad gäller teori och metod.

Anna och Åsa anser också att svårigheterna med Lundquist var överdrivna. Åsa anser dessutom att undervisningen på boken var bra:

Undervisningen av Lundquists bok tycker jag genomfördes på ett bra sätt. Den fick (och har) en central plats, men det förklarades också varför: att det är en bra bok, att L. är verksam på institutionen etc. Men det kändes inte som om han helgonförklarades för det, utan att om man bedriver statsvetenskapliga studier så är det här en bra bok (av många andra) i dess grunder. I början tyckte jag att den var en bra och välstrukturerad bok. Mycket teoretisk, men ändå inte särskilt svår att följa. I dag tycker jag fortfarande att det är en bra bok och ett bra redskap i fortsatta statsvetenskapliga studier.

Lotta, Peter och Lars tyckte däremot att den var besvärlig men att de kan uppskatta den mer idag. Lotta säger att detta är den första kurs hon läst vid universitetet och att hon därför blev mycket förvirrad, vilket hon samtidigt tror kan bero på att undervisningen på boken var abstrakt. Peter säger: 'Lundquist förstod jag inte riktigt förrän efter kursen, 20-poängskursens slut. Jag har läst den nu igen och den är mycket bättre nu'. Samtidigt anser han ändå att boken bör ligga kvar där den ligger i början på utbildningen, men att undervisningen bör göras enklare. Den ende som anser att boken inte bör komma in först är Lars. Trots att han läst nästan hela juristlinjen tyckte han att boken var mycket tung. Det största problemet tycker han är att man inte vet vad man ska applicera Lundquist på. Om man bara gav information om detta tycker han att Lundquist kan få ligga tidigt på kursen.

Sammanfattningsvis tycker studenterna, även om åsikterna om dess perspektivs svårighetsgrad går isär, att undervisningen på Lund-

quist bör innehålla en hög grad av praktisk applicering på ett konkret material eller fall.

Jag kom på det, vi hade ju såna diskussioner redan i första delkursen, hade vi väl, att vi fick några tidningsartiklar och såna grejor som vi skulle diskutera, och det, det tycker jag var det bästa ... och tillämpa, och första delkursen, för att den var så teoretisk, att kunna ta ner den i verkligheten. (Lotta)

Markant är också att flera studenter framhåller det som mycket viktigt att svåra ord i Lundquist och i undervisningen på hans bok förklaras, och de upplever det som irriterande att kunskap om dessa svåra ord tas för given. Intressant är att alla har läst om hela eller delar av Lundquist, men detta kan ha att göra med att de går en introducerande metod- och teori-kurs på B-nivån också. Även på A-nivån fanns dock en återkoppling till Lundquists bok. Flera säger att lärare på senare delkurser direkt återkopplade till boken.

För att övergå till det generella målet för kursen, 'att studenterna skall förvärva kunskap och förståelse för kritisk granskning av centrala statsvetenskapliga problemställningar, teorier, metoder och forskningsresultat', verkar studenterna anse det vara fallet att detta mål har genomförts på ett enhetligt och begripligt sätt under hela grundkursen.

Jag tycker målet uppfylldes på det sättet att vi genom föreläsningar och olika seminarier fick möjlighet att reflektera, kritiskt granska och praktiskt använda oss av olika politiska teorier. (Åsa)

Jag upplever det som att det fanns en, en konsistens, alltså att det fanns, att lärarna på de andra kurserna visste så att säga väl vad den första kursen hade tagit upp. (Mikael)

Det var något som man fick upptäcka själv, men jag tyckte det var positivt, det var roligt att läsa om metod, så det kom fram. (Anna)

För oss lärare som är ovana vid samarbete över delkursgränserna framstår speciellt Mikael's uttalande som förvånande positivt. Som motvikt kan Lars framhållas, som ansåg att forskningsperspektivet enbart kom fram i den första delkursen. Sammantaget ger dock studen-

terna ett gott betyg åt måluppfyllelsen och enhetligheten i denna under grundkursen i statsvetenskap. Samtidigt får vi ett intryck av att det är först idag (på B-nivån) som de riktigt ser sammanhanget, och svaren kunde ha blivit anorlunda om vi hade intervjuat studenter som ej fortsatte på B-nivån

- Hur upplevde studenterna seminarier/friare undervisnings former kontra föreläsningar?

Det är nånting som jag känner har legat och grott länge hos mig, du vet den här, om du har läst Tre terminer av Piraten, den här läraren som sitter och har lärt sig kurslitteraturen utantill och som sen reciterar den på sina föreläsningar. ... Det, alltså man bör kanske ställa sig den didaktiska frågan vad som är, vad som är, vad som är utbildning. Är det utbildning att förse studenterna med en mängd litteratur som dom sen får läsa och sen tenta av? Är det utbildning? (Mikael)

Mikael är, som vi ser i citatet, kritisk till den klassiska föreläsningsformen och vill se ännu mer av seminarier på grundkursen, vilka dock samtidigt bör vara ledda av en aktiv lärare som fungerar som problemlösare. De övriga intervjupersonerna anser dock att balansen mellan föreläsningar och seminarier på grundkursen var bra. Peter anser att det är seminarieformen som är det riktiga universitetet. Lars anser däremot att det ibland kunde vara lite mer föreläsningar på seminariernas bekostnad, eftersom gruppdiskussionerna lätt urartade. Anna tar också upp problemet med för få föreläsningar: 'Det märker man ju på det vi gör nu när vi inte har några föreläsningar ... det känns som att vi har för mycket seminarier'.

Vad gäller föreläsningsformen framkom en del kritik, samtidigt som det framhölls att föreläsare varierar mycket individuellt. Peter, Mikael och Anna anser att föreläsarna borde utveckla innehållet i böckerna, i stället för att bara sammanfatta det.

Om man satt tre timmar på en föreläsning och sen gick hem och såg att han bara tagit allt rakt av ur boken. En föreläsning ska ju utveckla, utveckla argumenten och förklara det som står i böckerna, att bara summera

eller kopiera av ... det känns ju rätt menlöst. (Peter)

På vissa föreläsningar så ja, så går föreläsarna igenom exakt vad som står i boken så att det är som att man kan läsa efteråt eller likasom, och då sitter man där och, jaha, jag läste det här igår, det är inget som helst nytt ... Det känns som att antingen läser man innan och så går man ett steg vidare på föreläsningen eller så förklarar föreläsningarna vad som står i böckerna och sen så läser man det efteråt då och förstår alltihop. (Anna)

Lotta tyckte att det var osäkert vad det var från föreläsningarna som gällde på tentorna, framför allt salskrivningen med böcker:

Det kändes lite konstigt att det här med föreläsningar att man inte fick ha med anteckningar till tentan, när man nu fick ha böckerna och vissa föreläsare höll ju sig strikt till böckerna så det dom sa kunde man ju hitta i böckerna, medans andra snacka ju om en massa andra grejor och man var osäker på vad som gällde till tentan och vad man skulle ta med.

Beträffande seminarieformen har alla intervjupersonerna betonat följande: gruppdiskussioner måste ske i relativt små grupper och läraren måste vara aktiv och ge 'feedback'.

Ibland skulle jag dock ha velat se ett större gensvar från lärarens sida, reaktioner på det som blev sagt i klassrummet, kanske ett inlägg om eventuella studier i ämnet. Ibland var det t o m så att läraren ej verkade bry sig, eller lyssna på diskussionen, vilket jag tycker är rätt allvarligt. (Åsa)

Mikael och Lars lägger också stor vikt vid lärarens aktiva roll. Mikael betonar att läraren hela tiden bör ge 'feedback' och att läraren också kan lyfta fram de som ej vågar ta plats, men som kanske har lika bra synpunkter som de som pratar. Lars tycker också att läraren bör se till 'att alla är med på nåt sätt'. Lars, som ju anser att det ibland blir för mycket seminarier, säger att han blev 'lite grupparbetstrött' under förra terminen och att han ibland skulle vilja visa mer vad han själv kan. Han tycker också

att seminariegrupper aldrig bör bestå av mer än 15-20 personer:

Så stora grupper lönar sig knappt gruppdiskussioner alls för att har man inte nåt jättebra och säga så låter man bli, och även om man har nåt bra och säga så tycker man det är pinsamt.

Ett vanligt problem i så stora grupper (och även mindre för den delen) är att vissa personer har en tendens att dominera, och detta är ett problem som mycket riktigt några av intervjupersonerna kommer in på.

Sen var det ju, blev det jobbigt ibland när det skulle folk, ja det var i vår grupp var det två styckna kanske, en väldigt vokal, väldigt, uttalade sig hela tiden för att stärka sina synpunkter, det är lätt att såna dominerar diskussionen helt och hållet. Ibland blev det bara en debatt mellan två personer som satt och debatterade över hela klassrummet medans vi andra bara satt där och tänkte på att komma därifrån. (Peter)

Lotta som intervjuades vid samma tillfälle, och som inte hade gått i samma grupp som Peter, ansåg dock inte att det fanns något sådant problem i hennes grupp, vilket bekräftar att det alltid varierar från grupp till grupp hurvida några dominerar eller inte.

Kursen i Internationell politik, som hade ett större inslag av olika typer av undervisnings- och examinationsformer, fick mycket positiv kritik av intervjupersonerna, med ett undantag: rollspelet. Ingen av intervjupersonerna hade något emot rollspel i sig, men de ansåg att det hela var uträdat. Mikael och Lars anser att folk bara höll fast vid sina tilldelade positioner och att detta var tjatigt, medan Peter menar att det hela inte fungerade eftersom 'det var två grupper som inte ville representera sina teorier utan dom valde sina personliga åsikter i stället'.

Sammanfattningsvis är studenterna positiva till balansen mellan seminarier och föreläsningar. Inslaget av självständigt arbete och grupparbete värderas som något kreativt. Föreläsningar som enbart sammanfattar vad som står i kurslitteraturen, i stället för att utveckla eller problematisera, får kritik. Däremot är

bara en person, Mikael, uttryckligen kritisk mot föreläsningsformen som sådan. Gruppdiskussionerna får god kritik med undantag av att det ibland var för stora grupper, med få som dominerade, samt att lärarna ibland inte var tillräckligt aktiva i att ge 'feedback'.

- Hur upplevde studenterna kursens examinationsformer?

Samtliga intervjupersoner är positiva till de olika examinationsformerna på kursen (hemskrivning och salskrivning med böcker). Samtidigt är det inte fel att säga att det är mot examinationsformerna som huvudkritiken mot grundkursen finns.

Lars karakteriserar arbetet med den gamla typen av salskrivning utan böcker som att 'man bankar in allting, spy ut allting'. Peter uppfattar det på samma sätt utifrån sin erfarenhet av tentor på engelskan: 'skriv saker, lista saker och räkna upp saker, det glömmar man när man går ut därifrån'. Åsa tror också att hon minns kunskapsstoffet bättre med hemskrivning och salskrivning med böcker, samtidigt som hon i och för sig tror att man lär sig att strukturera kunskapen 'i huvudet' bättre vid salskrivning utan böcker. Lotta och Anna anser dock att våra tentamensformer ej skiljer sig så mycket från de gamla.

Jag missade den tentan då, och sen fick jag skriva om den och jag kom underfund med det man skulle göra det var att plocka en massa citat-ur en massa författare eller en massa statsvetare och citera och sånt. Därför att man kollade på andras, vad andra hade skrivit och det premierades tydligt och då gjorde jag så i stället för och komma på något eget tyckte jag, och då gjorde jag så och då tyckte jag ändå det va, jag blev lite sådär besviken att ni inte frågade efter egna tankar. (Lotta)

Hon tänkte på detta efteråt och kom på att detta gällde också den sista hemtentan. Lars anser också att detta gäller hemtentor.

Om man får vara lite kritisk kommer jag ihåg att det var lite, jo det var efter första alltså introduktionskursen, det var ju mycket, eller det var alltså typ att på tentan så är det liksom inte rätta svar som gäller utan det

är liksom hur man skriver. Så var en av frågorna att man skulle följa Lundquists uppspaltning rakt av, och det kommer jag ihåg inte, jag var inte, eller men det var ju rätt, inte beklämd så men det var ändå lite att i stort sett enda sättet det var och svara som Lundquist tyckte man skulle lägga upp en uppsats och det kommer jag ihåg jag, ja jag satt jag, jag blev lite irriterad över det liksom att det var det vi skulle göra och slå upp hur Lundquist tänkte liksom (Anna inflikar att det var det de gjorde hela kursen). Jo, precis men det blev så uppenbart då på tentasvaret liksom att här var det bara och tillämpa Lundquists schema för liksom metod- samt teoriuppsättning och det var liksom inget snack om saken utan, och alla man snackade med sa samma sak liksom, ja här ska vi bara ja här tar vi dom sidorna ur Lundquist ungefär och, jag vet, alltså det är kanske svårt och göra på något annat sätt, jag vet inte men, det blev ändå på något sätt att, jaha, så mycket för den fria tanken. ... Tänk vad du vill, bara du tänker som Lundquist. (Lars)

Det visar sig också att det var Lars som på en kursutvärdering skrev: 'att tänka fritt är stort, att tänka som Lundquist är större'. Samtidigt märks det här tydligt att Lars har lite svårt att ro fram med kritik inför intervjuaren som var lärare på den första delkursen. Som synes håller Anna med om detta. Hon tycker också att det inte fanns någon större skillnad mellan salskrivning med eller utan böcker.

Fast jag undrar det här alltså med och ta med sig böckerna på tentan, jag det är klart att det blir mindre hysteriskt när man läser det för man läser det kanske på ett annat sätt då och det är ju ganska skönt men jag, jag tittade i, tittade i den här boken i Nordisk politik en gång eller så på komparativ politik och sen, och och man vet liksom inte vad man ska. ... Att det kändes som om jag inte kan, om jag inte kan, om jag inte kan det redan nu liksom, det jag ska skriva så inte får jag nån hjälp av och titta i böckerna och skriva av där.

Hon blev förvånad över detta och tänkte att 'nej, nu måste jag använda böckerna också'. Lars håller dock inte med om detta utan menar

att han använde böckerna mycket, och att han är van vid den här formen från juristlinjen.

Mikaels huvudkritik mot hela kursen handlar om relationen mellan fria inlärningsformer och fasta bedömningskriterier.

Problemet är att man måste försöka hitta en form som ganska, det är nog, det är väldigt svårt att ställa, ställa hemtentafrågor för det gäller att försöka hitta tror jag en form där man väldigt klart kan peka på bedömningskriterier, det här skrev jag inte, det här skulle du ha skrivit, alltså vilket kan, det är lite schizofrent för det strider lite grann mot grundtanken. Jag tror att det handlar, det handlar ju också om ett, ett något slags rättvisekrav, alltså att, att man ska ha lärt sig samma grundstomme.

Mikael menar att det här problemet inte är så stort vid salskrivning med böcker eftersom man där har kortare tid på sig att hitta det relevanta. Samtidigt föredrar han själv att skriva hemtentor där han har längre tid på sig att fylla på sina formuleringar och komma med egna reflektioner. Denna uppskattning av hemtentor delas av flera andra. Anna tycker att hon hade tid att tänka själv på hemtentan, att det allmänt sett är roligare och att hon lärde sig en del under själva jobbet med hemtentan som man inte gör vid saltentor. Lars tycker att det är roligare frågor på hemtentor och salskrivning med böckerna än på salskrivning utan böcker. Han föredrar också hemtentor framför allt.

Dels är det ju naturligtvis för att det är lugnare och så, men samtidigt att den simulerar verkligheten lite bättre i alla fall, på nåt sätt att, jag menar, det är ju inte ofta det, jag menar det det, det är sällan man får fyra uppgifter som ska lösas på tre timmar och tjuvfem minuter inklusive rökpaus och vara färdigbehandlade och inlämnade och bedömas på nåt sätt och det är klart det har sina fördelar med den testen av, men ändå det känns lite mer verklighetsbaserat på nåt sätt, det där med hemtenta.

Lotta, som inte har läst vid universitetet innan, tyckte att det var onödigt uppskruvad stämning inför tentorna och att lärarna ytterligare

trissade upp oron. Hon diskuterade hemtentan med några kursare, men det kom aldrig till något ordentligt samarbete. Anna diskuterade också hemtentan med andra kursare och hon säger sig känna till att andra också gjorde det. Peter, Mikael och Lars säger däremot att de inte alls samarbetade med andra och de säger att de inte heller ville göra detta, utan arbeta självständigt.

Sammanfattningsvis är intervjupersonerna positiva till både hemtenta och salskrivning med böcker i jämförelse med salskrivning utan böcker. De tycker också att hemtenta är den mest intressanta formen. Samtidigt är det på examinationsområdet som huvudkritiken mot kursen trots allt ligger. Hur självständig får man vara och vilka kriterier bedömer man svaren efter? Kritiken talar för att det är bättre för betyget att mer eller mindre citera ur böckerna än att ge sig ut på alltför självständig mark. Överhuvudtaget talar också kritiken om en osäkerhet inför vad det är som gäller vid tentorna, en osäkerhet som kanske inte riktigt fanns med den gamla formen av tentamen.

- Hur påverkade examinationsformerna läsningen av kurslitteraturen?

Första kursen läste man ju alla böckerna från pärm till pärm. Sen insåg man ju att det var bara bortkastad tid. Då kunde man skumma igenom dom och markera vilka avsnitt som var det viktigaste. Det gjorde jag i varje fall. ... Det är bortkastad tid att läsa en bok från pärm till pärm som man ändå inte kommer ihåg nånting av. (Peter)

- Peter uttrycker här den viktiga uppfattningen om böckerna som redskap eller arbetsmaterial, snarare än något vars innehåll ska läras. Samtidigt får man som lärare farhågan att studenterna kanske inte alls bryr sig om att läsa litteraturen, givet de nya examinationsformerna. Peter säger dock att han läste alla böckerna före tentamen.

Läsa dom var man ju tvungen till, annars så satt man ju som ett fän på seminarierna, och man visste ju inte var nånting fanns på uppsatsskrivningarna. Läsa dem men inte lära in allt. Och det är ju inte meningen heller med forskningsansatsen, att man ska kunna

citera rakt av alla utan att kunna, kunna underbygga slutsatser och resonemang, använda, använda litteraturen i stället för att lära den.

Lotta verkar däremot inte ha något emot lite mer plugginläring, samtidigt som hon verkar ha mycket svårt för att komma fram med denna kritik:

Det beror ju sig på vad man vill, om man verkligen vill fortsätta med statsvetenskap och lära sig och ... jo, alltså det är ju det man ska lära sig ju, men om man bara går grundkursen för att lära sig vad decentralisering betyder.

Lotta kommer direkt från gymnasiet och säger att hon blev chockad över den stora mängden litteratur. Även Anna och Lars tyckte att litteraturen var omfattande och svår, och är kritiska mot att det ibland saknades läsanvisningar.

Vad gäller litteraturläsning inför de olika tentorna så finns det olika erfarenheter. Peter säger, som synes ovan, att han läste all litteraturen utan att fördenskuil lära in den. Mikael säger att han läste böckerna 'mycket noga' innan examinationen och att han sedan, om det var fråga om hemtenta, använde tiden till att fila på formuleringarna. Anna däremot menar att hon nog läste mindre till hemtentan och att det blev en del läsning under examinationsveckan: 'man satt med tentan och kollade i boken'. Åsa är också tydlig på denna punkt:

Litteraturen läste jag som jag brukar göra, kontinuerligt med det vi gör. Kanske skummade jag mer i de kurserna med hemskrivningen, fanns ju alltid tillfälle att gå tillbaka och läsa mer noggrant om det behövdes. Jag försökte nog få en överblick över hela litteraturen för att sen dyka ner i vissa avsnitt. Nej, jag hade nog ej läst all litteratur innan hemskrivningen.

Som väntat varierar arbetet med litteraturen individuellt. Väntat var väl också att en del studenter inte läste litteraturen innan de fick ut hemskrivningen. Frågan är samtidigt om detta ska uppfattas som ett problem. Åsa har exempelvis sagt tidigare att hon tyckte hon lärde sig kunskapsstoffet bättre med den typ av exami-

nation vi hade. Samtidigt går det förstås inte helt att utesluta risken att en del studenter bara sitter och slår i böckerna och samlar ihop citat till sina frågesvar. Intervjupersonerna verkar dock ha penetrerat litteraturen på ett mer seriöst sätt än så. Vad som också är väntat är att kritik framkommer mot att litteraturen var för omfattande och läsanvisningarna för dåliga.

- Hur upplevde studenterna kursens undervisningsform och examination i relation till andra utbildningsförfarenheter?

Det som också skiljer statsvet från tidigare kurser jag läst är på vilket sätt vi har läst. Hela 1-20 kursen har varit en massa analyserande och kritiskt granskande vilket är så otroligt mycket bättre än att bara trycka in saker i huvudet. Vi har hela tiden fått använda det vi lärt oss, och varit tvungna att analysera, vara kritiska mot det vi läst. I andra kurser jag har läst har det inte funnits lika stort utrymme för detta. (Åsa)

Åsa har läst religionsvetenskap och Mellanösternkunskap tidigare. Mikael, som tidigare läst historia och idé- och lärdoms historia anser att '1-20 var nog den mest moderna kurs jag gått på det viset att den verkar genomtänkt'. Han anser att statsvetenskap har en större pedagogisk medvetenhet och en mer öppen attityd till studenterna. Samtidigt anser han att hans arbete under grundkursen ej skilde sig så mycket från hans tidigare studier, med ett viktigt undantag:

En sak som jag märkt, som jag kommit på nu, det är att jag ofta till, till diskussionerna nu ... har med mig böcker från tidigare, därför att jag har fått uppslag och idéer om, skrev inte den författaren nånting annorlunda, skrev han nånting liknande och så har jag med dom, och så kan man använda dom i diskussionen, så jag har blivit väldigt mycket bättre på att återkoppla just för att jag kommer ihåg tidigare diskussioner, jag tror det blir en bättre inlärningsprocess.

Både Peter (som har läst engelska innan) och Anna (som läst en termin på arkitektlinjen samt litteraturvetenskap) anser att detta är det mer 'riktiga' universitetet jämfört med det de har läst tidigare, att det är en högre nivå på

kraven. Lotta som inte läst vid universitetet tidigare säger att hon blev chockad över kraven, och att hon framför allt reagerade på de många svåra orden som aldrig förklarades. Lars, som går juristlinjen, är den ende som trots allt verkar vara mer positiv till det han läst innan även om svaret är dubbeltydigt:

Här får man ju mer lära sig alltså, här får man ju mer lära sig och tänka för tänkandets skull, på juridiken ska man tänka men det ska ju vara något resultat också.

Sammanfattningsvis verkar studenterna vara mycket positiva till undervisningen på grundkursen i statsvetenskap, jämfört med andra universitetskurer de läst. Undantaget är här, som i flera fall tidigare, Lars. Statsvetenskap ställer högre krav, inbjuder till självständigt och kreativt tänkande samt medverkar, genom seminarieformen, till en bättre läroprocess. Den här positiva tonen går genom intervjuerna som helhet. Samtidigt är det mycket viktigt att tänka på att alla sex studenter som vi intervjuat får anses starkt motiverade för att läsa statsvetenskap eftersom de fortsatt på B-nivån. Det är väl också troligt att de har haft goda studieresultat.

6. "Utvärdering"

Vi kan konstatera att det skett en radikal förändring av form och innehåll på den inledande 20-poängsundervisningen i statsvetenskap under läsåret 1996/97. Övergången från en till stora delar 'faktainriktad' undervisning till ett mer vetenskapligt orienterat studium av politik har under denna tidsperiod tagit sig allt mer explicita former. I stor utsträckning hänger denna förändring ihop med den epistemologiska grundsyn som presenteras i boken *Det vetenskapliga studiet av politik*.

De båda epistemologiska teserna att det 'saknas en fast punkt utifrån vilken med säkerhet kan anges vad som är bra eller dålig vetenskap', och att 'forskningsresultaten väsentligen bestäms av den använda metodologin', får bland annat konsekvenserna att det blir svårt att utestänga 'alternativa' teoriskolor,

med hänvisningar av typen 'detta är inte statsvetenskap' eller 'detta är inte objektiv forskning'. Konsekvensen av denna kunskapssyn innebär att utbildningen först och främst inriktar sig på ge studenterna redskap att själva analysera, kritiskt granska och i förlängningen även självständigt konstruera på grundval av såväl politiska fenomen som vetenskapliga forskningsresultat. 'Statvetenskaplig metodologi i arbete' ger i detta avseende studenterna redskap för ett självständigt och kritiskt förhållningssätt till olika metodologier/teoriskolor och bidrar därmed också till ett mer övervägt och reflexivt val av den egna metodologin, hos de studenter som väljer att gå vidare för att skriva uppsats på högre nivåer.

Vi vill samtidigt betona att Lundquists epistemologiska grundsyn inte är oomtvistad inom lärarkollegiet på statsvetenskapliga institutionen. Det är i olika hög grad som det sker en explicit återkoppling till boken *Det vetenskapliga studiet av politik* i den efterföljande undervisningen på de olika delkurserna på A-nivån. Om det sker en återkoppling eller ej, är i stor utsträckning avhängig vilken lärare som håller i undervisningen och dennes/dennas epistemologiska grundsyn. Men med hjälp av examinationsformerna sker trots allt en implicit återkoppling. De förändrade examinationsformerna normerar i detta avseende även innehållet i undervisningen i riktning mot den epistemologi som presenteras i Lundquists bok.

Utifrån våra intervjuer drar vi slutsatsen att det nya målet med kursen, att lära studenterna metodologi i arbete, att, som också Åsa var inne på, ge redskap för ett fortsatt problematiserande av forskningsresultat, snarare än förmedling av politiska faktakunskaper, har genomförts på ett lyckat och enligt studenternas mening positivt sätt. De studenter som vi intervjuat uppfattar det som att detta mål har genomförts i undervisningen, och de dessutom är nöjda med denna typ av undervisning. Vad som borde tillföras är ännu mer övningar i applikation på ett konkret material och att svåra begrepp förklaras av lärarna på ett nöjaktigt sätt.

De intervjuade är också positiva till det ganska starka inslaget av självständigt arbete och gruppdiskussioner/arbeten. Balansen mellan föreläsningar och seminarier upplevs dessutom som god. De föreläsningar som studenterna är kritiska till är sådana som bara sammanfattar vad som står i litteraturen. De seminarieformer som de är kritiska till är de där läraren är för passiv och ej ger återkoppling eller fungerar som diskussionsledare. Det går ej heller att hålla ett meningsfullt seminarium med fler än 20 studenter eller när någon enstaka student dominerar hela diskussionen. Studenterna är också positiva till hemskrivning och salskrivning med böcker. Dock finns ett grundproblem här: vilka är kriterierna och vad gäller egentligen för ett 'rätt' svar vid tentan? Är det fortfarande så att det i slutändan går ut på att referera vad som står i kurslitteraturen? Förmodligen avspeglar denna osäkerhet en generell osäkerhet inom lärarkollegiet som nog är svår att komma ifrån, men som det är viktigt att arbeta vidare med.

Det är möjligt att studenterna inte läser litteraturen lika noggrant som tidigare. Samtidigt är det frågan om detta skall uppfattas som ett problem. Flera intervjusvar talar för att läroprocessen trots allt blir bättre med de examinationsformer vi valt framför det att studenterna pluggar in böckerna och 'spyr ut' dem vid skrivningen. Detta utesluter dock inte att det kan finnas 'glidare' som tar sig igenom grundkursen på att vara duktiga på att slå i böckerna och formulera bra svar. Slutligen är de intervjuade studenterna också positiva till grundkursen i statsvetenskap i relation till andra utbildningar de läst. De uppfattar det som att det är mer kreativt och 'universitetsmässigt' arbete här. Dock återkommer risken för att det hela kan bli för teoretiskt, och att det måste finnas konkret material att arbeta med.

Sammanfattningsvis är studenterna som vi intervjuat mycket positiva till grundkursen i statsvetenskap. Det är återigen viktigt att framhålla att av de studenter vi intervjuat är samtliga motiverade för att läsa statsvetenskap och att de alla gör ett 'ambitiöst' intryck. Den positiva kritiken är också uppenbart präglad av att vi som lärare har uppfattats som auk-

toriteter i intervjusituationen, med allt vad det innebär. Givetvis skulle också en jämförelse med tidigare terminer behövas för att se om studenternas uppfattning om grundkursen har förändrats. Utifrån våra egna, trots allt inte alltför föråldrade, erfarenheter från denna kurs och det intervjumaterial som legat till grund för denna studie, är vi av den uppfattningen att utvecklingen av 'metodologi i arbete' på Statsvetenskapliga institutionens inledande 20-poängskurs har varit lyckad.

Patrik Hall – Kristian Sjövik

Noter

1. Lundquist, Lennart., *Det vetenskapliga studiet av politik*, Lund: Studentlitteratur, 1993.
2. Samtliga kurser är på 5 poäng.
3. Målbeskrivning SK 001 statskunskap (1-20p), Statsvetenskapliga institutionen, 1984.
4. Målbeskrivning STV 401 statsvetenskap (1-20 p), Statsvetenskapliga institutionen, Lund, 1996.
5. Lundquist, L., 1993, s. 38.
6. Lundquist, L., 'Arbetspapper', Statsvetenskapliga institutionen, Lund, 1995, s. 2.
7. DN 1994-12-26, 'Forskarstrid om kvinnomakt'.
8. DN 1994-12-12, 'Kvinnoforskning osynliggörs'; DN 1994-12-15, 'Jag lämnar kvinnoutredningen'. Dessa artiklar ingår för övrigt också i artikelmaterialet som delas ut i god tid före seminarielektionen.
9. DN 1994-12-16
10. Tack till Ylva Stubbergaard, Statsvetenskapliga institutionen i Lund, för information och material angående denna kurs.
11. Bryson, Lois., *Welfare and the State: Who Benefits?*, London: Macmillan, 1992.
12. 'Seminariediskussion om välfärdsstaten och medborgarna', seminariepapper, Statsvetenskapliga institutionen, Lund.
13. Rothstein, Bo. (red), *Politik som organisation: Förvaltningspolitikens grundproblem*, 2:a uppl., Stockholm: SNS Förlag, 1997.
14. 'Seminarieuppgift: Makten och medborgarna', seminariepapper, Statsvetenskapliga institutionen, Lund.
15. Bäckstrand, Karin., *Aktiva undervisningsformer – mål och medel: Studenternas reflektioner över målen och undervisningsformerna på delkursen Internationell Politik*, Lund: Statsvetenskapliga institutionen, 1997.
16. a.a., s. 11. I citatet är tempus ändrat för att passa in med övrig text.
17. a.a., s. 12. i citatet är tempus ändrat för att passa in med övrig text.
18. Se t.ex. definitionen av 'political theory' i *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, 1986.
19. I det här fallet Folkpartiets Bo Könberg och Anders Johnson och deras presentation av huvuddelarna av ett nytt partiprogram i DN 1996-09-16.

Tag med medborgaren – släng ut minoriteten! Konstitutionella reformer och politisk förändring i Finland

1. Minoriteter och demokratiproblem i dagens Europa

”Konsten att bygga ett civiliserat samhälle består sist och slutligen i att finna former för att leva med olikheter”.

Ralf Dahrendorf

Idag räknar man med att mer än 50 miljoner människor i Europa hör till etniska minoriteter. Dessa människor behöver egna resurser och institutionella arrangemang för att överleva som kollektiv.

De ekonomiska problem som USA och Europa brottas med idag minskar utrymmet för ekonomiskt och samhälleligt stöd till minoriteter och små befolkningsgrupper. Samtidigt som många europeiska länder har börjat vända blickarna inåt. En längtan till gemenskap och samhörighet med det egna ”folket” har lett till fiendskap och hat gentemot främlingar och avvikare. Minoritetsproblemen dyker upp i olika delar av det f.d. Sovjetimperiet och väntar på en snabb lösning. Att demokratisera det forna Östeuropa utan att ge grundlagsfästa garantier för en minoritet, kan sätta nationalitetsfrågan i rullning på ett sätt som kan visa att den ”demokratiska majoritetsfundamentalismen” kan leda till att minoritetens apati övergår i intensitet. En starkt engagerad minoritets handlingssätt är antingen voice eller exit, d.v.s. att göra uppror eller emigrera ifall den ser sina möjligheter kringskurna.

Europeiska Unionens och USAs misslyckade strategi att lösa Jugoslavien-frågan är ett varnande exempel. Med oro kan man även se på utvecklingen i t.ex. dagens Slovakien. Där står demokratin på bräcklig grund och nationalistiska stämningar råder i den unga republiken. Man har inte endast godkänt en språklag

som gör det slovakiska språket till det enda officiella språket, utan lagen stipulerar bl.a. att det slovakiska språket är ”det nationella språket för slovakerna som utgör det enda statsbärande elementet i republiken”. Landet har en ungerskspråkig minoritet som utgör 12 % av Slovakiens totala befolkning och som uppgår till ca 600.000 slovakiska medborgare. Detta förbiser man i språklagen. Ungerskan har inte endast förvägrats statusen som officiellt språk utan intagit platsen som ett främmande element i Slovakien. I Turkiet finns det officiellt inga minoriteter, etc, etc.

Finland har aktivt tagit del i bl.a. Europeiska Unionens och Europarådets minoritetsprojekt i öst- och centraleuropa och aktivt engagerat sig i människorätts- och minoritetsfrågor. Dyliga frågor drivs i dag av specialorgan inom Organisationen för samarbete och säkerhet i Europa (OSSE), inom EU av The European Bureau for Lesser Used Languages (EBLUL) och Europarådets utskott för juridiska frågor och mänskliga rättigheter. I flera av de stora europeiska staterna, t.ex. i Frankrike men även i Sverige, har det blivit svårt att vinna gehör för kraven på klara regler till skydd för nationella minoriteters intressen. Det uteblivna tilläggsprotokollet från Europarådets toppmöte i Wien 1993 till konventionen om mänskliga rättigheter, skulle ha haft en viss betydelse, eftersom brott mot det skulle ha underställts domstolen för mänskliga rättigheter. Nu har man istället gått in för en lösning enligt vilken varje EU-land först skall genomföra motsvarande bestämmelser i egen lagstiftning innan konventionen om skydd av minoriteter kan ratificeras på transnationell nivå.

Demokratiens dilemma aktualiseras m.a.o. i dagens Europa ur ett nytt perspektiv. Hur skall beslutsstrukturerna fungera så att en optimal fördelning av värden äger rum som även tillgodoser en språklig eller kulturell befolkningsgrupps krav? När kommer man på kollisionkurs med dem som förespråkar att i en demokrati skall beslut fattas med enkel majoritet? Ett ideal som växer fram ur tanken på allmän och lika rösträtt, individuella preferenser och att det är mest effektivt att majoriteten i huvudsak avgör hur och vilka värden som

skall allokeras. Hur baka in pluralism i beslutsprocessen i sådana politiska kulturer där en pluralistisk demokratitradition, uttryckt i termer av minoritetsinflytande genom författningsbestämmelser, kompromissande via den offentliga debatten, konsensusförfaranden eller olika former av beslutsteknik som garanterar en viss balans mellan majoritetens och minoritetens intressen, inte finns och aldrig funnits?

Det finns de som hävdar att dagens demokratiarkitekter sätter den pluralistiska demokratiuppfattningen ur spel då man förespråkar olika former av direkt demokrati eller framhäver politikens karaktär av nollsummespel med majoritetsregler, enmansvalkretsar och run off-procedurer, m.a.o. besluts- eller valordningar som inte tar hänsyn till t.ex. kulturella minoriteter.¹ Vilka metoder kan vi ta till som tar hänsyn till att preferensernas styrka varierar och att beslut har olika konsekvenser för minoriteten än vad de har för majoriteten?²

Enligt Kenneth Arrows vid det här laget klassiska röstningsparadox skall de kollektiva besluten endast göras beroende av den ordning i vilken individen rangordnar sina preferenser (Arrow 1963). Ett dylikt rationellt handlande stämmer inte i praktiken eftersom individen kan vara svagt engagerad för ett visst alternativ istället för ett annat där han/hon kan vara mycket starkt engagerad. Vi är inte alltid lika angelägna om att ställa upp alternativ i parvisa jämförelser. Vi kan heller inte kräva att majoriteten skall ha samma engagemang i sådana angelägenheter som bara berör en språklig eller religiös minoritet. Majoriteten förhåller sig, och har rätt att förhålla sig, likgiltigt till vissa sakfrågor i politiken som den inte är engagerad i. Om en befolkningsgrupp som t.ex. finlandssvenskarna, samerna eller sverigefinnarna anser att det är viktigt att prioritera utbildning på modersmålet och att de institutionella lösningar som bäst tryggar en dylik utbildning är separata skolor för befolkningsgruppen, så borde inte majoritetsbefolkningen sätta hinder i vägen för dylika institutionella lösningar när offentliga medel skall fördelas till utbildning.

1.1. Fallet Finland

Man har hävdat att ifall man bryter ner nationella gränser och ökar integrationen stater emellan så gynnas de minoriteter som varit inklämda i eller undanträngda av majoriteten i nationalstaten. Detta påstående äger säkert giltighet i slutna icke-mångkulturella stater. Men i s.k. pluralistiska demokratier kan det hända att sådana språkliga minoriteter som varit gynnade inom nationalstaten känner sin position hotad när gränserna öppnas, beslutsfattandet flyttar från nationell till överstatlig nivå och Europeiska Unionens s.k. fyra friheter ställer helt nya krav på beslutsstrukturer och -processer i samhället.

Finland är såtillvida unikt att man med hjälp av tre olika modeller tryggar olika befolkningsgruppers status. I Finland finns två officiellt likvärdiga språk, finska och svenska, ett autonomt enspråkigt område, Åland och dessutom finns speciella regler för de samiska och romska språken. Trots att finlandssvenskarna kan beteckna sig som en statsbärande befolkningsgrupp är dock svenska språket i praktiken ett minoritetsspråk och finlandssvenskarna utgör de facto en befolkningsgrupp som är i minoritetsställning. Den svenskspråkiga befolkningen, finlandssvenskarna, bildar en språklig minoritet som i dag utgör ca 6 % av samtliga invånare i Finland. Denna befolkningsgrupp på 300.000 medlemmar har haft en rätt trygg position i den finländska nationalstaten.

Övriga nationella minoriteter i Finland av betydelse, förutom finlandssvenskarna, är samerna och romerna (zigenarna) vars antal uppgår till ca 6.500 per befolkningsgrupp. Samernas ställning är såtillvida intressant att de, liksom finlandssvenskarna, har ett eget rådgivande parlamentet. I egenskap av ursprungsbefolkning kräver samerna rätt till innehav av landområden i Lappland.

De strukturproblem som under 1980-talet drabbade Europa nådde Finland vid 1990-talets ingång. Den ekonomiska recessionen ställer krav på såväl nedskärningar inom den offentliga sektorn som på beslutsfattandets effektivisering. Landet har idag en arbetslöshet på närmare 15 % och en statsskuld vars andel

av BNP under åren 1990-1995 ökade i raskare takt än i något annat europeiskt land. Man kan utan överdrift konstatera att en institutionell kris pågår i landet, dels som en följd av anpassningen till Europeiska Unionen och dels som en följd av en överstor statsskuld. Finländarna kan m.a.o. idag räkna med att inga invanda institutionella lösningar mera tas för givna.

Samtidigt är det intressant att notera hur mål och värden, som numera betonas i den offentliga debatten, förändrats och vilka värden som inte längre lika starkt poängteras. Incentiven för förvaltningsförändringar är ofta fiskala och de bakomliggande motiven är kortsiktiga ekonomiska inbesparingar. Bl.a. har strävan efter jämlikhet, både i regional, social och språklig bemärkelse fallit i skymundan. Förskjutningar i förvaltningens mål, värderingar och uppgifter kan få negativa konsekvenser för minoriteten t.ex. vad beträffar service på modersmålet.

Men det finns även andra tecken på att den finlandssvenska minoritetens ställning successivt kan förändras i en riktning mot det sämre. Den författning Finland har haft i över 75 år anses inte mera normerande utan föråldrad. Under åren 1987-1994 har vi i rask takt förändrat över 30 stadganden i vår konstitution. Man har gått över från ett mycket strikt representativt parlamentariskt system, med ett i författningen starkt grundlagstryggt minoritetsskydd, till att ta in nya former av direkt demokrati och majoritetsparlamentarism samtidigt som den offentliga sektorn avregleras och de ekonomiska resurserna radikalt skärs ned.

Risken finns att det som vi varit stolta över och vi med glädje velat och även kunnat marknadsföra till andra länder och stater, nämligen vår modell av den konsociala demokratin, urvattnas och försvagas. Ifall inte denna fråga ägnas speciell uppmärksamhet när man reviderar den finländska författningen och inte mera systematiskt än hittills bevakas i den allmänna iveren att effektivisera och "demokratisera" förvaltningen och beslutsstrukturerna inom stat och kommun finns det en uppenbar risk att vi håller på att "slänga ut minoriteten när vi tar in medborgaren".

I Finland har inga öppna fejder förekommit sedan 1930-talet, då språkstrider rådde på flera håll i landet. Däremot har emigration till Sverige pågått i större eller mindre utsträckning över tid beroende på det ekonomiska läget i Finland. Dagens minoriteter är m.a.o. inte vapenlösa i flera avseenden. Att "rösta" med fötterna är ett vapen. Ifall det även i fortsättningen kommer att finnas en efterfrågan på Finlands "exportartikel", vårt sätt att fördela och samordna makt och resurser mellan befolkningsmajoriteten och -minoriteten, är m.a.o. helt beroende av vår egen vilja att värna om och utveckla kulturell pluralism i demokratiska processer. Kulturell eller etnisk pluralism ses m.a.o. som ett värde i sig och innebär att minoritetens rätt att vara annorlunda tryggas inom ramen för en demokratisk beslutsordning. Medborgarnas preferenser "räknas" således inte utan "vägs". Demokratins intensitetsproblem är en svår och kontroversiell fråga i många avseenden men trots det är det ytterst viktigt att statsvetare i dag på allvar tar upp till diskussion konsekvenserna av lågt valdeltagande i vissa väljargrupper eller skev mandatfördelning i demokratiskt tillsatta organ som följd av bl.a. valsystemets oproportionalitet.⁴

2. Syfte, problem och tillvägagångssätt

Vissa befolkningsgrupper har, bl.a. av historiska orsaker, haft bättre resurser och möjligheter än andra att omsätta sina preferenser i handling. Finlandssvenskarna är ett bra exempel på en dylik befolkningsgrupp. Syftet med denna uppsats är att i korthet beskriva på vilka sätt man i Finland har tryggt den svenskspråkiga befolkningsgruppens intressen. Vilka mekanismer har man valt när det gäller att hantera det ovan beskrivna intensitetsproblemet? Hur ser framtiden ut? Perspektivet är de konstitutionella, institutionella och ekonomiska förändringar som ägt rum eller kommer att äga rum inom kort i Finland. Tillvägagångssättet är att utifrån fyra principer eller tekniker för samordning försöka systematisera de maktstrukturer som utgör det abstrakta regel-

verket när det gäller allokering av värden i ett samhälle. Dessa fyra generella regulativa principer är lånade av den norske statsvetaren Gudmund Hernes (Pettersson 1987, 18ff). Hernes' skiljer nämligen mellan rättslig reglering, självstyre eller -förvaltning, förhandlingar och marknad. Dessa regulativa principer skall här ses som metoder eller tekniker för att lösa konflikter och jämka intressen mellan majoriteten och minoriteten. Valet av metod kan varieras över tid och rum men går även att föra tillbaka på skilda rättsuppfattningar och rättstraditioner. I de två första fallen på naturrättens syn på staten som garant för medborgarnas och minoritetens rättigheter. I de två senare fallen på nyttoteoretiska resonemang. Genom att modifiera majoritetsreglerna vill man tillmötesgå en engagerad minoritet genom att i vissa sammanhang visa större hänsyn till minoritetens preferenser än majoritetens i syfte att maximera samhällsnyttan.

Förskjutningar i maktstrukturer och regelverk antas således få vissa specifika konsekvenser för finlandssvenskarnas ställning och livsvillkor. Det är dessa antagna följder som här är föremål för vår uppmärksamhet. Vilka för- och nackdelar har dessa fyra principer för en minoritet? Vad händer när det sker förändringar i någon eller några av dessa principer eller när nya kombinationer uppstår? När t.ex. en strikt juridisk syn bryts såväl mot marknadsidéer som mot politiska aktörers behov av handlingsfrihet under ogynnsamma ekonomiska och politiska konjunkturen? När beslutsnivån inte längre är nationell utan lokal eller transnationell?

I ett samhälle med ett flertal skilda koordinationsprinciper uppträder medborgaren samtidigt i flera olika roller. Inför rättsordningen och den offentliga förvaltningen uppträder medborgaren som undersåte och klient. Vad beträffar förhandling som samordningsprincip intar "minoritetsmedborgaren" rollen som väljare, förtroendevald och politisk aktör som förhandlar och representerar organiserade minoritetsintressen. Inom ramen för självstyrelseprincipen kan medborgaren uppträda som medlem av det civila samhället och på mark-

naden är det kundförhållandet som står i centrum.

Hernes' regulativa principer var en inspirationskälla för bl.a. den maktutredning som under 1980-talet ägde rum i Sverige under statsvetaren Olof Peterssons ledning. I den medborgarundersökning som utfördes inom forskningsprojektets ram betonades bl.a. att kvinnornas inflytande, livsvillkor och ekonomiska resurser i Sverige är beroende av valet av och samspelet mellan dessa olika koordineringsprinciper och av alternativa systemlösningar inom ramen för dessa principer. Kvinnor lyfts fram som en egen kategori och ägnas speciell uppmärksamhet vid sidan om generationer och sociala grupper. När det gäller att studera samhällets maktstrukturer så är m.a.o. kön, generation och klass av betydelse. Hur makt och inflytande är fördelat mellan den svenska majoriteten och andra befolkningsgrupper, såsom samer, tornedalsfinnar, sverigefinländare och andra invandrade befattar sig maktutredningen inte med. (Pettersson m.fl. 1989)

Tilläggas kan att statsrådet i Finland inte, i motsats till Sverige och Norge har, låtit utföra någon makt- eller demokratiutredning, trots att landet på grund av yttre omvälvningar genomgått och kommer att genomgå vittgående förändringar och trots att den kris Finland idag befinner sig i inte enbart är av ekonomisk natur utan även i hög utsträckning är en institutionell och konstitutionell kris.

I den fortsatta framställningen skall exempel på de konstitutionella och institutionella förändringar som äger rum i Finland beskrivas utifrån Hernes' fyra principer för samordning. Finlandssvenskarnas nuvarande situationen beskrivs som en pågående process, där bl.a. förskjutningar mellan beslutsnivåer ger anledning att teckna upp vissa hotbilder i den politiska arkitekturen som är mer eller mindre reella. Med hopp om att resonemanget skall vara begripligt och ha en viss relevans även utanför Finlands gränser har den empiriska framställningen med avsikt blivit kort och skissartad med risk för att den på många punkter kan framstå som bristfällig och ytlig för den insatta "lokala" läsaren.

3. Finlandssvenskarna utifrån fyra samordningsprinciper.

3.1. Författningsreglering

Ser man politiken som ett nollsummespel i vilket majoriteten av väljarna fattar de avgörande besluten kommer minoritetens intressen inte att beaktas. Att gå in för majoritetsstyre och samtidigt räkna med att ta hänsyn till olika regionala, kulturella, religiösa och könsrelaterade intressen är inte lätt. I den aktuella europeiska minoritetspolitiska debatten hävdar en stark opinion att nationella minoriteter, hur de än må definieras, kan behöva särskilda grupp-rättigheter för att kunna uppnå en jämlik position i praktiken. Det universalistiska medborgarskapsidealet får helt enkelt vika för andra konstitutionella arrangemang.

Krav på s.k. *positiv särbehandling* (affirmative action) för minoriteter genom att t.ex. införa kvoter som tryggar etniska minoriteters eller en liten befolkningsgrupps representation på olika nivåer i beslutsfattandet, inom politiskt valda organ, inom förvaltningen, privata bolag m.m. har sina förespråkare och tillämpare speciellt i USA, men även i Finland har statsmakten utifrån principen om positiv särbehandling gått in för t.ex. speciella bostadsprogram för romer, och speciella utbildningskvoter vid högskolor för svenskspråkiga för att trygga tillgången på t.ex. jurister och domare som behärskar landets andra officiella språk. Tanken på positiv särbehandling står indirekt nämnt i det diskrimineringsförbud som finns i regeringsformens förteckning över grundläggande fri- och medborgerliga rättigheter.⁵ Åtgärder som syftar till positiv särbehandling utgör ingen grund för upprättandet av kollektiva rättigheter, men ger individer rättigheter som kan hävdas i vissa konkurrenssituationer.

För den finlandssvenska minoriteten har vår författning varit synnerligen viktig då den varit normerande när det gällt att trygga den svenskspråkiga befolkningens rättigheter. Finland har världens liberalaste språklagstiftning i många avseende. *Regeringsformen* (RF) tryggar nämligen envars rätt att hos dom-

stol och andra myndigheter i egen sak använda sitt eget språk, antingen finska eller svenska. En central formulering är den som uttrycks i regeringsformen:

”Det allmänna skall tillgodose landets finskspråkiga och svenskspråkiga befolknings kulturella och samhälleliga behov enligt enahanda grunder”
(RF 1995/969 § 14:3).

Regeringsformen är ett grunddokument vars ovancerade allmänna bestämmelse garanterar landets tvåspråkighet medan *språklagen* mera detaljerat stadgar hur tvåspråkigheten skall tillämpas.

I språklagen anges rätten att inför myndigheter och domstolar använda någondera av landets officiella språk. Språklagen har i sin tur kompletterats av särskild lagstiftning som anger vilka krav på språkliga kunskaper som ställs på statens tjänstemän. Sedan 1975 bestämmer t.ex. språklagen att en tvåspråkig kommun inte kan förklaras enspråkig så länge minoriteten uppgår till minst 8 % eller till minst 3.000 personer. Däremot är det en kommunal angelägenhet och beroende av kommunens beslut att närmare precisera vilka språkliga kunskapskrav som ställs på kommunens anställda.

Grundlagens språkbestämmelse och språklagen kompletteras sedan ytterligare genom särskilda stadganden i speciallagar om rätten till service på modersmålet. Denna typ av *subjektiva språkliga rättigheter* för den enskilda medborgaren, d.v.s. lagstiftning som ger stöd för honom/henne att inom olika sektorer få offentlig service på modersmålet, finns främst inom utbildningen och den offentliga radio- och televisionsverksamheten, men även inom dagvården, den specialiserade sjukvården och folkhälsovården. En nyligen stiftad lag om patientens rättigheter stadgar även om rätt till sjukvård på modersmålet. Dessa i lagstiftning stipulerade språkliga rättigheter skall i praktiken trygga att landets tvåspråkighet fungerar och att den svenskspråkiga befolkningen får service på sitt modersmål.⁶

Det som däremot utgör ett hot är att verkligheten har avlägsnat sig från regelverket och att

klyftan mellan lag och praktik tenderar att öka. Den statliga och kommunala förvaltningens, ja, t.o.m. rättskipningens, tvåspråkighet har till stor del kollapsat i brist på språkkunniga tjänstemän. Detta trots obligatorisk undervisning i svenska i de finska skolorna och trots lagstadgade krav på språklig kompetens för statstjänstemännen. Det är i dagens Finland svårt att garantera handläggning och betjäning på svenska vid olika myndigheter och andra offentliga inrättningar. Men även av andra orsaker än brist på kunniga tjänstemän, blir en kontinuerlig förstärkning av regelverket nödvändigt. Men mer om detta under avsnittet marknad som samordningsprincip.

Formuleringen att, "*det allmänna skall tillgodose landets finskspråkiga och svenskspråkiga befolknings kulturella och samhällseliga behov enligt enahanda grunder*", d.v.s. på lika grunder, innebär en modernisering med avseende på två punkter. För det första åläggs inte enbart statsmakten, utan även kommuner och samkommuner, att ombesörja att landets finskspråkiga och svenskspråkiga befolknings behov skall tillgodoses på lika grunder och för det andra gäller formuleringen inte längre enbart ekonomiska behov utan mera allomfattande samhällseliga behov. En närmare tolkning av konsekvenserna av denna omskrivning kan därför vara på sin plats.⁷

När den offentliga sektorn avregleras och går in för resultatstyrning kommer emellertid de offentliga institutionerna inte längre att fungera enligt gammalt mönster. Med avseende på detta är det på sin plats att ordet stat har bytts ut mot det allmänna, d.v.s. det "offentliga" i vid bemärkelse. Mindre bra är det däremot att man i dag i allt större utsträckning efterlyser en konkret behovsinventering, en s.k. needs auditing, som underlag för styrning och allokering av resurser till kommuninvånare. Finns inte här inbakat en risk att man begår ett klassiska metodfelet i samhällsvetenskaperna, nämligen att man utifrån kunskap om beteendet mätt i t.ex. efterfrågan av kommunal service, drar slutsatser om kommuninvånarnas preferenser? Ifall det offentliga vill mäta med minsta mått finns det således en risk att formuleringen behov i RF § 14 i framtiden

kan innebära en försämring för den svenskspråkiga befolkningens del. Behovet av svensk samhällsservice definieras inte längre som ett demokratiskt värde i sig utan som en av många kvalitetsaspekter på serviceproduktion. Ur ett demokratiteoretiskt perspektiv kan man fråga sig, vad inträffar ifall kommuninvånarnas preferenser och beslutsfattarnas tolkningen av behov inte sammanfaller? Är det då preferenserna som får ge vika?

Med undantag för att man på finlands-svenskt håll helst hade sett även ordet rättighet inskrivet i § 14 kan man konstatera att denna fråga inte ägnats särdeles stor uppmärksamhet i författningsdiskussionen och kan därför beskrivas som rätt oproblematiserad. Den är också ett gott exempel på en fråga där minoriteten har intensiva preferenser men majoriteten förhåller sig rätt indifferent och följaktligen inte känt något större behov av att politisera regeringsformens § 14. Då en omskrivning av denna paragraf kan ske endast genom grundlagsändring, d.v.s. med ett undantagsförfarande som kräver kvalificerad majoritet i riksdagen, kan man på rätt goda grunder konstatera att det inte torde föreligga något överhängande hot för den svenskspråkiga befolkningsgruppen vad beträffar rättslig reglering som princip för samordning och koordinering mellan majoriteten och minoriteten.

En annan författningsreglering, vid sidan om ovannämnda språklagstiftning, som i ett historiskt perspektiv varit viktig för minoriteten är det s.k. *minoritetsskyddet i vår riksdagsordning* (RO). Detta unika förfarande som t.ex. möjliggjort att en tredjedel av riksdagsledamöterna kunnat lägga vanliga lagar vilande över nyval (RO § 66) har emellertid luckrats upp. Detta skedde första gången år 1987 när bestämmelsens betydelse försvagades. Genom en grundlagsändring avskaffade man då möjligheten för riksdagsledamöter att rösta vanliga lagförslag vilande över nyval. I stället införde man förfarandet att lagförslagen endast kan läggas vilande över en riksdag. Den stora uppluckringen ägde slutligen rum år 1992 då den borgerliga regeringen, som ledde landet under "nödåren" 1991 till 1995, avskaffade uppskovsförfarandet helt. Behovet an-

sågs påkallat på grund av att nedskärningar i statsbudgeten låg för handen och då en stor del av statens utgifter är bundna i lag skulle 67 riksdagsmän ha kunnat omöjliggöra kostnadsinbesparingarna. En uppluckring av minoritetsskyddet har även motiverats med de krav Finlands medverkan i den europeiska integrationen ställer på lagstiftnings- och budgetprocesserna.

Att avlägsna rätten för en tredjedel av riksdagsmännen att lämna vanliga lagförslag vilande har vidare motiverats med att denna mekanism med tiden minskat i betydelse. När det gäller att använda sig av minoritetsskyddet för att värna om den svenskspråkiga befolkningens intressen stämmer detta förvisso. Efter andra världskriget har företrädare för den svenskspråkiga befolkningsgruppen i ytterst liten utsträckning sett sig tvungna att använda sig av uppskovsmekanismen, d.v.s. att uppskjuta ett lagförslag med hjälp av denna klausul. (Se t.ex. Helander 1990)

De indirekta effekterna av minoritetsskyddets uppluckring är däremot betydligt viktigare, sett ur den svenskspråkiga befolkningens perspektiv, och anknyter till en kulturell förändring inom det politiska beslutsfattandet som på sikt kan ha långtgående konsekvenser. Uppskovsmekanismen har indirekt befrämjat en mer kompromissinriktad och samförståndsinriktad politik på flera plan. Ett avskaffande av minoritetsskyddet underlättar smalare regeringskoalitioner och klarare blockpolitik som i sin tur påverkar parlamentarismens funktionsförmåga. I framtiden blir det inte lika nödvändigt att bilda breda koalitionsregeringar kring den politiska mitten och att i regeringsbildningen och vid uppdragandet av regeringsprogrammet ta hänsyn till minoritetens preferenser (Jansson 1994, 262f).

Dag Anckar poängterar att denna paragraf i riksdagsordningen kan ses som en metod med vilken man löser demokratins intensitetsproblem, då man s.a.s. i preventivt syfte tar i betraktande minoritetens preferenser innan beslut fattas. Med beaktande av minoritetsskyddets indirekta preventiva funktion ställde han sig, liksom Jan-Magnus Jansson, mycket kritisk till dess avskaffande:

”Arrangemanget har varit en sådan mekanism för rådpåläggning och dryftning som främjar reciprok anteciperings och därmed underlättar en hantering av intensitet. Det avlägsnas till följd av kortsiktiga hänsyn till det som råkar vara dagsaktuellt och utan en enda sidoblick på arrangemangets nyssnämnda lämplighet för hantering av ett av de centrala problem i demokratisk teori”. (Anckar 1992, 252-253)

Den finländska konsensusdemokratien med breda koalitionsregeringar har kritiserats för att den undergrävt en fungerande parlamentarisk demokrati och cementerat de korporativa strukturerna i det efterkrigstida Finland. Men man har i en mycket liten utsträckning lyft fram fördelarna med en samförståndsinriktad politisk kultur, där inte bara starka ekonomiska intressen, utan även företrädare för mindre politiska grupperingar och för den parlamentariska oppositionen, inte utestängts från insyn och kontroll över beslutsprocesserna.

Rådgivande folkomröstning togs i bruk i Finland efter en paus på över 60 år i och med Finlands anslutning till den Europeiska Unionen. Detta möjliggjordes av att man aktiverade den bestämmelse som finns i den finska författningen om att rådgivande omröstningar kan ordnas. Vår representativa demokrati saknar dock traditioner på området och statsvetare har varnat för att det föreligger en risk att det uppstår ett besvärligt konkurrensförhållande när referendum fogas in i en så utpräglad representativ demokrati som den finländska. Enligt den finländska folkomröstningsexperten Markku-Suksi skulle den lagändring av regeringsformen som vidtogs i Finland 1987 och som närmast kan betecknas som en kodifiering av gällande praxis i fråga om folkomröstningar, inte i sig eller definitionsmässigt vara minoritetsfientlig. Suksi framför följande motivering, att ... ”eftersom folkomröstningsinstitutet är helt underordnat det representativa systemet och det representativa systemet i praktiken dikterar det sätt på vilket folkomröstningsmekanismen fungerar” (Suksi 1993b, 219).

Vad har då rådgivande folkomröstningar haft för minoritetspolitiska konsekvenser? Låt

oss gå tillbaka i tiden, nämligen till Finlands riksdag år 1934, då 6 riksdagsledamöter, 3 från det dåvarande Agrarförbundet och 3 från Nationella samlingspartiet inlämnade en hemställningsmotion. Motionen utmynnade i ett krav på att en folkomröstning om landets tvåspråkighet skall vidtas. En riksdagsmajoritet avstyrde dock motionen med att hänvisa till RF:s stipulation om att rådgivande folkomröstning inte kan föranstaltas i en fråga som inte hör till medborgarnas erfarenhets- eller kunskapsområde (hemst. motion nr 3/rd 1934). Idag kunde man knappast avstyra en folkomröstning med en dylik motivering. Man kan fråga sig på vilka grunder man kan avstyra ett krav på en folkomröstning om landets tvåspråkighet ifall ett dylikt initiativ av någon orsak skulle tas?

I europeisk demokratitradition har frågor som underkastats folkomröstning varit i första hand territoriella och/eller legalistiska. Men under de senaste årtiondena har i praktiken även moralfrågor av policykaraktär, såsom abort, eutanasi, skilsmässa, dödsstraff varit föremål för folkomröstning i ett flertal europeiska länder. I Norden brukar alkoholfrågan nämnas som exempel på en folkomröstning av dylik policykaraktär. Problemet med folkomröstningar är att diskussion och kompromissande mellan företrädare för olika politiska åsikter inte äger rum, utan diskussionen sker via massmedia på massmedias villkor. Detta kan ha speciellt stor betydelse i policyfrågor, som ofta är rätt tacksamma att personifiera och medialisera eller frågor som annars till sin karaktär är känslomässigt laddade.

Vi borde således inte acceptera handlingar, som inte står i samklang med grundläggande demokratiska värden, som t.ex. att förfölja religiösa minoriteter, vägra flyktingar asyl eller frånta en befolkningsgrupp sina grundrättigheter, även om besluten fattats av en majoritet av folket i enlighet med en demokratisk beslutsordning. I detta sammanhang är det skäl att lyfta fram den nordiska rättsstatstradition som utmärks av att vissa saker är tryggade i konstitutionen och faller utanför regeln om enkla majoriteter. I folkomröstningsfrågan är avvägningen mellan rättsstatens ideal och

folksuveränitetens svår men oerhört central med tanke på minoritetens ställning i samhället. I ett rättsamhälle borde det väl också finnas ett inbyggt säkerhetssystem som omöjliggör t.ex. kommunala folkomröstningar i frågor som står i strid med internationella konventioner om mänskliga rättigheterna?

3.2. Förhandling

Robert Dahl har utrett de för- och nackdelar som är förknippade med förekomsten av oberoende *organisationer* i samhället. Stora organisationer utgör vad Dahl benämner "den pluralistiska demokratins dilemma" (Dahl 1982, 90-123). Trots att moderna statsvetare i allmänhet samtycker med Dahl kan de inte förneka att organisationerna dock utgör ett funktionellt svar på demokratins intensitetsproblem, d.v.s. att tillfredsställa de särskilt starkt engagerade medborgarna.

Grupper som är underlägsna i fråga om individuella tillgångar kan genom organisationer och sammanslutningar i stället skaffa sig kollektiva resurser. Organisationer erbjuder kanaler och möjligheter att delta som annars inte skulle stå till buds. Freden i samhället bevaras genom att olika korporationer fungerar som en säkerhetsventil för de intensivt engagerade (Lewin 1992, 22).

Minoritetspolitisk organisering utifrån etnicitet, språk eller religion i särskilda partiorganisationer har även i praktiken visat sig vara ett effektivt sätt att driva minoritetens intressen. Dyliga politiska massrörelser förekommer bl.a. på Irland (Sinn Fein), i Spanien (ETA), i Tyskland (CSU) och i Finland (SFP) för att inte nämna ett flertal partigrupperingar som uppvisar aktivitet speciellt vid lokala och regionala val.

Ur majoritetens perspektiv kan det vara viktigt att minoriteten känner lojalitet med den egna partiorganisationen. Här är tanken den att i och med att minoritetspartierna får inflytande via de demokratiska kanalerna försvinner den oppositionella inställningen till staten. Ett resonemang som har sina rötter i bl.a. Burkes, Hegels och J. V. Snellmans tankar om korporationernas, associationernas och stän-

dernas betydelse som stötdämpare mellan individen och staten.

I Finland har uppslutningen kring Svenska folkpartiet r.p. (SFP) varit närmare 80 % av hela landets svenskspråkiga väljarkår. Utan ett nödvändigt tillskott från även andra väljarkategorier skulle partiet inte ha det nuvarande stödet på ca 160.000 väljare som på riksnivå ger en utdelning på 11 riksdagsmandat av totalt 200. Trots att partirepresentationen i riksdagen numerärt måste betraktas som blygsam har partiets slagkraft legat i att SFP praktiskt taget oavbrutet ingått i olika regeringskoalitioner. Allmänna gynnsamma ekonomiska omständigheter under 1980-talet kombinerade med regeringsmedverkan och politisk-ekonomisk förhandlingskicklighet resulterade i att finlandssvenska intressen med framgång kunnat göra sig gällande. De finlandssvenska institutionerna och den finlandssvenska servicen upplevde en period av stark utbyggnad och expansion under 1980-talets högkonjunktur. Det fanns m.a.o. förutsättningar att satsa på en utbyggnad av infrastrukturen inom olika delar av svenskfinland, speciellt inom transportsektorn och energiförsörjningen. Men även en expansiv utbyggnad av den svenska massmedia- och högskoleverksamheten ägde rum under denna tid. (Enhanda grunder 1993, 8)

Eftersom det i vårt mångpartisystem kan bildas ett flertal koalitioner över den traditionella blockgränsen kan ett litet språkparti i den politiska mitten i vissa lägen hamna i vågmästarposition och därmed få ett inflytande som är långt större än vad som motsvarar parlamentsgruppens numerär. Här kan man således framhäva breda koalitionsregeringars betydelse för minoritetens intressebevakning i motsats till smalare koalitioner och en utpräglad blockpolitik.

Även om den svenskspråkiga befolkningsgruppen har haft få företrädare vad beträffar medverkan i omfördelningsprocesserna inom ramen för inkomstpolitiska förhandlingar mellan arbetsmarknadsparterna, har vår konsensusorienterade politiska kultur förutsatt att även företrädare för mindre politiska grupperingar inte utestängts från insyn i eller medver-

kan i de korporativa besluten. Kontrollen av den offentliga förvaltningen har möjliggjort att kulturella minoriteter haft vissa möjligheter att påverka besluten vid sidan om t.ex. stora fackliga intresseorganisationer.⁸

Den dominerade kulturen i finsk politik under 1970- och 1980-talet präglas av en hög grad av samförstånd mellan stat och organiserade intressen. Särintressena har varit många men konfliktlinjerna har inte alltid löpt samman. Olika medborgare kan i skilda frågor befinna sig på samma eller motsatt sida i samhällsdebatten. Man kan hävda att kunskap och förmåga att argumentera torde vara av större betydelse för maktfördelningen när det föreligger samförstånd om de stora frågorna än när det gäller polariserad konflikt och aktörernas numerära styrka spelar en betydelsefull roll. Då finns det alltid en risk att när beslut skall fattas utifrån strategiska kalkyler i ett nollsummespel så finns det varken tid eller utrymme att ta hänsyn till minoritetens kollektiva preferenser. De besluts- eller valordningar som bättre tar i betraktande kulturella minoriteters och små befolkningsgruppers preferenser, såsom acceptansförfarande (approval voting), som tillåter de politiska aktörerna att uttrycka annat än enbart första preferens, har inte vunnit genklang som beslutsprocedur i Finland. Däremot visar empiriska studier av partiinternt beslutsfattande att politiska ledare av olika orsaker rätt flitigt tillämpar ett "viktning- eller plattläggningsförfarande", och föredrar att kringgå och avleda, d.v.s. "bortbesluta" ärenden i stället för handlingsstrategier som innebär att binda upp sig genom att ta ställning för eller emot.⁹

I Finland har den nuvarande regeringen, under socialdemokraten Paavo Lipponens ledning, gått in för att binda regeringspolitiken till *regeringsprogrammet*. Regeringsprogrammet underställs riksdagens för godkännande innan regeringen börja verkställa programmet. Ett förfarande som inte tidigare varit praxis i Finland.¹⁰ Ifall minoritetsrepresentanter inte tar del, varken i regeringsförhandlingarna eller ingår i regeringskoalitionen, vilket i en snar framtid kan vara nära förestående, kan befolkningsgruppen inte påverka innehållet i

regeringsprogrammet och den politiska dagordningen för de närmaste fyra åren. Från politiskt håll finns det nämligen idag en strävan mot att valframgång bättre än hittills skall påverka regeringens sammansättning.

Dagens utveckling att slopa politiskt tillsatta representanter och förtroendevalda i bl.a. förvaltningsråd, delegationer, statliga kommittéer och arbetsgrupper eller inskränka på remissförandet vid ärendens beredning inom *kommittéväsendet* är åtgärder som bidrar till att försvåra den politiska insynen och kontrollen över förvaltningen och undergräver en liten befolkningsgrupps möjligheter att bevaka sina intressen och delta i samhällsdebatten.¹¹

Förutom att det statliga utredningsväsendet krymper, när *enmansutredningar* blir allt vanligare, finns det en uppenbar risk att insynen i den offentliga förvaltningen ytterligare försämras. Förutom förtroendemannadeltagandet och -inflytandet på olika nivåer inom den offentliga förvaltningen har nämligen *handlingars offentlighet* och tillgången till offentliga dokument på såväl finska som svenska varit viktiga aspekter för bevarandet av pluralism i vår demokrati.

Luigi Graziano har hävdat att i den europeiska integrationsprocessen försvinner kulturell pluralismen som demokratisk process. Det blir de starka organiserade intressena och intressegrupperna i Bryssel som påverkar besluten i Europa. Detta betecknar han som amerikansk pluralism då offentliga gruppintressen, professioner med klart definierade och synliga krav, monopoliserar politiken inom ett område. Den amerikanska pluralismen kan utifrån Graziano delvis förklaras med USAs elektoriale system som främjar organisering utifrån starka ekonomiska intressen. Metoden för denna typ av intresserepresentationen är *lobbying och nätverksbyggande*. Metoder som, enligt Graziano, inte går ihop med minoritetens rätt till självstyrelse. Enligt Graziano har den europeiska pluralismen i motsats till den amerikanska, mera byggts upp kring social harmoni, samarbete och respekt för kulturella skillnader. Som exempel på ett dylikt socialt pluralistiskt projekt nämner han det ka-

tolska sociala gemenskapen i Europa. (Graziano 1993, 108-115)

Det finns en uppenbar risk att bevakningen av minoritetens intressen märkbart försämras ifall de hotbilder som här skisserats upp besannas, hotbilder om ökad blockpolitik, smalbasiga regeringskoalitioner och minskat parlamentariskt samarbete, tillika med ökat utrymme för ekonomisk intresselobbying, enmansutredningar och mindre öppenhet och insyn i förvaltningen.

3.3. Självstyre – kulturautonomi

Ur finlandssvenskarnas synvinkel kan man inte komma ifrån att välfärdsstaten med sin förhandlingskultur och blandekonomi varit minoritetens vän snarare än dess fiende. Med hjälp av en expansiv offentlig sektor har man via fördelningspolitiken kunnat tillgodose finlandssvenskarnas preferenser och behov av självstyre och politisk inflytande. Självstyre i bemärkelsen kulturautonomi innebär att minoritetens särintressen tryggas genom egna enheter, bildade på kulturell och språklig grund och inte i första hand utifrån geografiska avgränsningar.¹²

Den svenskspråkiga minoritetens särdrag jämfört med andra minoriteter har ofta ansetts vara förekomsten av *ett starkt utbyggt organisationsväsende*.¹³ Dessa svenskspråkiga organisationer och ideella föreningar finns inom praktiskt taget alla samhällssektorer, från omsorg om äldre till idrotts- och motionsaktiviteter för ungdomar, och finansieras till stor del med privata medel eller med tillfälliga statliga verksamhetsbidrag. Den kulturautonoma samordningsprincipen kan kort beskrivas enligt följande; via statsbudgeten och kommunala budgeter har den offentliga sektorn "öronmärkt" medel för de svenskspråkiga men omfördelningen av medlen och arrangemangen får befolkningsgruppen själv stå för så länge dessa inte har negativa diskriminerande effekter för den finskspråkiga befolkningen.

Den svenskspråkiga befolkningen i Finland har egna skolenheter, egna svenska högskolor, egen försvarsbrigad, egna församlingar, egna brandkårer m.m. och inom den statliga

och kommunala förvaltningen egna avdelningar, byråer, nämnder och tjänstemän som finansieras med offentliga medel. En viss flexibilitet att röra sig mellan olika institutionella arrangemang och olika finansieringskällor har alltid funnits men blivit allt viktigare under 1990-talets ekonomiska lågkonjunktur. Vid sidan om offentliga byråer och skattefinansiering förekommer privata fonder och stiftelser, ideella föreningar och frivilliga satsningar. Trots att den kommunala verksamheten på grund av knappa resurser skurits ned har kommunerna sålunda genom att köpa tjänster från privata föreningar och organisationer i en viss utsträckning kunnat upprätthålla den lokala servicen för de svenskspråkiga kommuninvånarna.

Ur en befolkningsgrupps synvinkel kån det således var positivt att antalet normer som styr omfördelningsprocesserna minskar. Den politiska frustrationen blir säkert mindre i samhällen där kulturautonomi råder och där det offentliga har allt mindre möjligheter att påverka detaljstyrningen av medlens användning och mindre möjligheter att binda verksamhetens form och innehåll. Lösningen av konflikterna förs helt enkelt ned till den nivå där konflikterna och problemen uppstår och hanteras utan inblandning av majoriteten. På gott och ont kunde man populärt beskriva den finlands-svenska kulturautonomin som finländarnas svar på den katolska kyrkans sociala projekt som i dagens eurovärld går under beteckningen subsidiaritetsprincipen och som Luigi Graziano beskrev som utmärkande för europeisk kulturell pluralism (Graziani 1993, 108-115).

Den nordiska välfärden har vid sidan om den offentliga sektorn varit förankrad i det frivilligt och lokalt anknutna föreningslivet. I detta sammanhang kan således betonas att förekomsten av ett fungerande medborgarsamhälle har varit en grundförutsättning för och utgjort stommen till välfärdsstatens uppkomst och utveckling i de nordiska länderna och skall sålunda inte ses som ett fristående alternativ till den offentliga sektorns verksamhet. Ifall man jämför den svenskspråkiga befolkningens verksamhetsmodeller, vad beträffar samhällelig service och verksamhet, med den

finskspråkiga befolkningens, kan man speciellt tydligt se spåren av den gamla nordiska folkkrörelsetanken som ännu idag lever kvar i symbiosen mellan det frivilliga och det offentliga.

Om man med den nya fördelningspolitiken (New Public Management) menar decentralisering och befullmäktigande (empowerment) inom ramen för det civila eller horisontella samhället, så kan man lugnt konstatera att denna verksamhet alltid funnits bland den svenskspråkiga befolkningen i Finland inte bara som ett komplement och alternativ till den statliga välfärdssektorn utan som ersättare för statligt producerade tjänster som i viss utsträckning saknats inom äldreomsorg, hälsovård, rehabilitering och konsumentupplysning och -rådgivning.

Självstyrelseprincipen ställer dock krav på *värdegemenskap* och *solidaritet* inom befolkningsgruppen som i många fall kan vara mycket heterogen till sin ekonomiska och sociala sammansättning. I det "postmoderna samhället", en beteckning som passar bra in på huvudstadsregionen i Finland, finns det en risk att viljan att förnya och värna om de kulturella särdragen, den egna identiteten och de egna institutionerna saknas. Horisontella nätverk förutsätter nämligen en viss allmän anda med gemensamma mål eller värderingar individerna emellan som i sin tur bygger på samhörighet mellan befolkningsgruppens medlemmar. Förhållandet mellan samordningsprinciperna självstyre och marknad är således av intresse eftersom utvecklingen idag går i riktning mot nya märknadslösningar tillika med att de sociala nätverkens fördelningspolitiska betydelse under 1990-talet ökat.

3.4. Marknad

Med marknaden som samordningsprincip menar Gudmund Hernes att utbud och efterfrågan på marknaden styr befolkningens behov av välfärd. Utbud och efterfrågan skall således styra även serviceproduktionen för den språkliga minoritetens del. När marknadstänkandet, valfrihet, konkurrens, effektivitet och serviceinriktning tar över antas det direkta med-

borgar- och konsumentinflytandet att öka och de organiserade intressenas inflytande att minska. För att ett utbud på tjänster skall uppstå krävs det, å ena sidan att konsumenterna kan och vill kräva service på sitt modersmål och att dessa är medvetna om vilka rättigheter en språklig minoritet har, och å andra sidan krävs det att minoriteten bor relativt koncentrerat och har en viss betalningsförmåga. Vi kan således räkna med att erhålla svensk service där det finns ett tillräckligt stort kundunderlag eller där konsumenten upplevs som köpstark.

För Finlands del har turister från grannlandet Sverige utgjort ett välkommet tillskott på konsumenter vad beträffar upprätthållande av svensk service i kustregionen. Saknas denna kontaktlänk och extra tillskott av köpstarka konsumenter finns det uppenbara risker att maknadens intresse för att upprätthålla service för en liten språkgrupp saknas och affärlivet i Finland övergår till enbart finsk, finsk-engelsk eller kanske i framtiden till finsk-rysk service.

Marknadstänkandet kan även uppfattas som så att det inte är den offentliga sektorns uppgift att producera tjänster, utan endast att ansvara för att arrangemangen vidtas och att stå för en viss del av finansieringen. En lägre förvaltningsnivå, t.ex. en kommun, kan ingå avtal med privata serviceproducenter om att bidra med finansieringen och samtidigt utöva kontroll över vilka medborgare som får utnyttja tjänsterna. Bidragen kan också ges direkt till medborgarna som s.k. *vouchers*, *service-checkar* som berättigar till köp av hälsovård eller utbildningskuponger som berättigar till skolgång. Men också när verksamheten, i enlighet med public service-principen, fortsättningsvis är en del av statens eller kommunens verksamhet, betonas alltmör att det offentliga skall upprätthålla endast sådan verksamhet som efterfrågas.¹⁴

Tilläggsas kan att det som definieras som infrastruktur skall stat och kommun givetvis fortfarande producera. Ifall grundutbildning, grundforskning och biblioteksväsendet skall räknas som tillhörande infrastruktur tillika med vägar och broar är en omdiskuterad fråga.

Ifall man beaktar det finländska grundskole-systemet ur ett nyliberalt perspektiv förefaller hela grundskoletanken med en obligatorisk statligt ledd och styrd skolutbildning främmande. Enligt t.ex. Friedrich von Hayek eller Milton Friedman kan man genom generella normer bestämma vilka krav utbildningen bör fylla men inte hur dessa krav bör uppfyllas. Hayek och Friedman rekommenderar att den som inte vill placera sina barn i statlig skola istället bör få en betalningsförbindelse av statsmakten som berättigar till skolgång i separata skolor, som kunde upprätthållas av privata instanser, fonder eller kyrkan.

Konsekvenserna av ett dylikt system med vouchers, skolpeng har diskuterats offentligt men det är sällan man fokuserat intresse på vad ett dylikt marknadsorienterat system har för konsekvenser för en liten befolkningsgrupp. Ifall kundunderlaget är för litet finns det en uppenbar risk att offentliga medel inte räcker till för finansiering av små parallella enheter för mindre befolkningsgrupper utan en ansenlig privat tilläggsfinansiering i form av skolavgifter eller privata sponsormedel. För att kunna hålla en god kvalitet på kursutbud och undervisning kommer minoritetsskolorna att ta ut avgifter av barnens föräldrar utöver de kommunala checker som följer med barnet. Problem uppstår i glesbygder, där det svenska kundunderlaget är litet eller inom områden där efterfrågan kan vara osynlig.

Kanske man generellt utifrån tankar om social-ekonomisk och kulturell mobilitet i samhället borde ställa sig misstänksam och avvaktande till ett renodlat kupongsystem tillämpat på utbildningen? Kanske grundutbildning trots allt generellt är ett område där man inte borde tillämpa renodlade marknadsekonomiska styrmedel? Hur skall man överhuvudtaget synliggöra efterfrågan och skapa en marknad, ifall den finlandssvenska konsumenten inte ställer krav på svensk service? Kan man räkna med att konsumenterna/medborgarna börjar väcka åtal mot kommunen ifall serviceproduktionen inte uppfyller grundlagens språkkrav? Räcker det då med ett konstaterande att för vouchern/checken konsumenten erhöill från sin hemkommun har han/hon full val-

frihet att köpa svensk service t.ex. i Nykarleby i Österbotten eller i Mariehamn på Åland?

Andra anmärkningsvärda förvaltningsreformer med relevans för minoriteten är *förvaltningens decentralisering och avreglering*, en övergång till *resultatstyrning och överföring av uppgifter från statliga ämbetsverk till affärsverk och bolag*. Vissa funktioner bolagiseras så att det offentliga tillskjuter bara grundplåten och utgår ifrån att verksamheten skall upprätthållas med de intäkter som fås. Men ett bolag skiljer sig även från ett statligt ämbetsverk däri att medborgaren inte har besvärsmått över dess beslut. Bolagets handlingar är nämligen inte offentliga och de anställda i ett bolag handlar inte under tjänstemannaansvar. När en stor del av den offentliga verksamheten för några år sedan bolagiserades hamnade den svenska servicen i kläm, eftersom språklagen inte kunde tillämpas på affärsverk eller bolag. Man kan därför på goda grunder fråga sig hur en svenskspråkig skall överklaga, att t.ex. kvaliteten på svenskspråkig service i kommunen försämrats, ifall han/hon inte har tillgång till handlingarna i ärendet på sitt modersmål?

En översyn av språklagen blev nödvändig så att den kunde tillämpas även på statliga affärsverk, såsom Post och Tele och Statens järnvägar och andra tjänsteproducerande statliga eller kommunala bolag. Ifall inte denna reform hade ägt rum så skulle språklagen långt framstått som tomma paragrafer (L17.7. 1995/368). Det kan förefalla något paradoxalt att när den offentliga sektorn skall avregleras, blir man tvungen att samtidigt nyreglera.

3.6. En sammanfattande översikt

Den ovan genomförda beskrivningen av konstitutionella reformer, politiska och institutionella förändringar i Finland är i hög grad relevant för vilken befolkningsgrupp som helst i minoritets ställning. Utifrån Gudmund Hernes' samordningsprinciper om fördelning av makt och inflytande i samhället gav beskrivningen av finlandssvenskarnas situation som resultat att vissa hotbilder är mera troliga och sannolika än andra (Se framställningen i tab-

lån). En trygghetsfaktor och upphängningspunkt av ytterst central betydelse och som speciellt bör lyftas fram är grundlagens språkstadga (RF § 14) förutsatt att ...”behov enligt enahanda grunder” inte tolkas så snävt att det endast ankommer det offentliga att upprätthålla sådan verksamhet som uttryckligen efterfrågas.

Tvåspråkigheten i Finland har i praktiken i en viss utsträckning kollapsat i brist på språkkunniga tjänstemän, handläggare, domare, informationsanställda m.fl. Språklagstiftningen kräver generellt en kontinuerlig översyn och kompletterande åtgärder för att den även i praktiken skall ha någon reell betydelse. Reformer av regelverket har redan delvis vidtagits och andra är under beredning. Även om hotbilden de jure på nationell nivå ter sig mindre trolig är det knappast på sikt fiält utan betydelse i vilken utsträckning överstatliga normer och andra europeiska nationers rättsinstrument kommer att stöda den finländska modellen med en nation, två språk.

Vi har vidare konstaterat att trots att uppskovsförfarandet vad beträffar minoritetens möjligheter att lägga vanliga lagar vilande inte i sig är intressant, utifrån de erfarenheter man har från lagstiftningen, är minoritetsskyddet som sådant av stor indirekt betydelse för en språklig och kulturell minoritet. Detta gäller givetvis även den politiska oppositionen. Detta uppskovsförfarande, d.v.s. när en tredjedel av riksdagsledamöterna kunde lämna ett vanligt lagförslag vilande, avskaffades 1992. Förfarandet hade indirekt befrämjat en kompromiss- och samförståndsriktad politik på flera plan.

Även andra institutionella förändringar som på sätt eller annat hänger samman med minoritetsskyddets uppluckring i riksdagen togs upp under rubriken förhandling som samordningsprincip. Här kan man skissera upp troliga hotbilder som förändrade regeringssammansättningar i riktning mot smalare koalitioner och ökad blockpolitik, då utrymme för ett minoritetsparti i den politiska mitten förlorar sin förhandlingskapacitet. En kompromiss- och samförståndsriktad politisk kultur främjas inte av en långt driven normalparlamentarism.

Samordningsprincip	Nuvarande situation	Hotbild	Är hotbilden trolig?
1. Författningsreglering	Språkstadga RF § 14 Språklagstiftningen Minoritetsskydd	revision urvattnas majoritetsparlamentarismen	nej ja ja
	Rådgiv. folkomröstning	policyomröstning	kanske
2. Förhandlingar	Regeringskoalitioner över blockgränsen Neokorporativism, sammförstånds lösningar Parlamentariska kommitteer	blockpolitik, smalare koalitioner lobbying, konfliktlösning	kanske ja
	Remissförfarande	enmansutredningar mindre öppenhet o. insyn	ja ja
3. Kulturautonomi	Förvaltn. uppdelad på språklig grund, "byråer" Eget organisat.nät	mindre offentlig styrning o. finansiering, "checkar" individuella nätverk	ja kanske
4. Marknad	Styrd, reglerad	avreglerad, konkurrens, bolagisering	ja

Tablå 1. Konstitutionella reformer och politisk förändring i Finland som potentiella/reella hotbilder för minoriteten utifrån fyra samordningsprinciper.

Även folkomröstningsförfarandet skapar ett besvärligt konkurrensförhållande till den representativa demokratin och kan i vissa frågor utgöra ett hot mot minoritetens preferenser.

Vidare kan man se förändringar i den politiska förvaltningspolitiken som hotbilder, med avseende på ökad lobbyverksamhet av starka intresseorganisationer, krypande kommittéväsande och mindre öppenhet och insyn i förvaltningen. Dyliga förvaltningsförändringar, som är betingade delvis av den europeiska integrationen och delvis av den offentliga sektorns nedskärningsåtgärder, leder utan tvivel till ökad maktkoncentration hos ledande tjänstemän och centrala nyckelpersoner inom förvaltningen.

Dyliga förvaltningsförändringar kommer även att få konsekvenser för den s.k. finlands-svenska kulturautonomi till den del separata förvaltningsenheter, såsom skolor, universitet, garnisoner etc. helt är beroende av offent-

lig finansiering via statsbudgeten. Ett annat hot mot kulturautonoma lösningar är bristande sammanhållning inom befolkningsgruppen som är beroende av att det finns ett fungerande nätverk av frivilliga organisationer och sammanlutningar. Ifall inte public service-principen lyfts fram och försvaras vid sidan av ett renodlat marknadstänkande är en liten befolkningsgrupps behov av välfärd, på lika villkor som majoritetens, hotad. Vidare kan konstateras det paradoxala i att utan en skärpning av rättslig reglering som samordningsprincip, d.v.s. utan ökad internationell och nationell lagstiftning, så kan en förskjutning från offentligt styrd och arrangerad service till den privata marknaden och ökat bruk av marknadsmekanismer inom den offentliga sektorn och förvaltningen, d.v.s. avreglering och decentralisering, utgöra ett reellt hot mot minoritetens ställning.

I Finland har vi haft tre modeller med vilka vi tryggt olika befolkningsgruppers status. Vi har två officiellt likvärdiga språk, svenska vid sidan om majoritetsspråket finska. Vi har ett autonomt område, ett enspråkigt svenskt territorium, Åland och vi har speciallagstiftning som tryggar de små språkgruppernas, romernas och samernas, ställning. Dessa lösningar har företrädare för statsmakten inom ramen för det internationella samarbetet med stor iver velat exportera till andra länder. Samtidigt kan man på goda grunder hävda att man i Finland, inte minst bland statsvetare, försummat att dryfta dylika frågor mera ingående. Ifall vi inte mera systematiskt och djupopande än hittills bevakar minoritetsfrågan och placerar in den i det demokratiteoretiska sammanhang där den hör hemma finns det en uppenbar risk att man i den allmänna iveren att effektivisera, modernisera och "demokratisera" det politiska systemet i Finland slänger ut minoriteten när vi tar in medborgaren.

Viveca Ramstedt-Silén

Noter

1. Det förefaller som om förebilden för en effektivt fungerande demokrati för många nyliberaler och nymarxister är Westminster-modellen framom konsensusmodellen, för att använda Arend Lijpharts idealtypologi av demokratiska regimer (Se t.ex. Lane & Ersson 1994, 70ff.).

2. För en utförligare diskussion om demokratisens intensitetsproblem se t.ex. Kendall & Carey 1968, Anckar 1992 eller Lewin 1992.

3. Rubriken till denna artikel, Tag med medborgaren – Släng ut minoriteten? är inspirerad av kollegan Markku Suksis doktorsavhandling om folkömröstningsinstitutet som gick under titeln *Bringing in the People. A Comparison of Constitutional Forms and Practice of the Referendum* (Suksi 1993).

4. För en redogörelse över den s.k. deliberativa demokratisynen se t.ex. Anne Phillips diskussion om överläggningarnas, dialogens och närvarons betydelse i politiken (Phillips 1995).

5. Tilläggas kan att man infört s.k. positiv särbehandling i Finland, Danmark, och Norge, när man i s.k. jämställdhetslagar stipulerat om speciella könskvoter i avsikt att trygga en jämställd representation av såväl män som kvinnor i politiskt valda eller offentligt tillsatta kommunala och statliga organ. Man kan således konstatera att i detta avseende kan även biologiskt kön få minoritetsstatus för att förhindra att medborgare diskrimineras (Se L17.2.1995/206 § 4).

6. Närmare uppgifter om den finländska språklagstiftningen står att finna bl.a. i Svenska Finlands Folktings rapport *Språklagen i korsdrag*.

7. Den äldre formuleringen av RF § 14 var följande: "den finskspråkiga och svenskspråkiga befolkningens kulturella och ekonomiska behov skola av staten enligt enahanda grunder tillgodoseas".

8. De få återstående svenskspråkiga centralorganisationerna på dagens finländska arbetsmarknad är Svenska tekniker och arbetsledarnas förbund (STAF), Finlands svenska köpmannaförbund och Svenska lantbruksproducenternas centralförbund (SLC).

9. En närmare studie i vilka olika handlingsmönster som förekommer när politiska aktör skall fatta beslut eller rättare sagt undviker att fatta beslut presenteras i mitt avhandlingsprojekt, kallat *Bortbeslut som politisk handling*. En studie i partiledningens bemötande av kongressmotioner. Tillsvidare se bl.a. Ramstedt-Silén 1989, 97-129 och 1990, 127-137.

10. En utförligare framställning om riksdagen och regeringsprogrammet finns hos Jansson 1992, 221-224.

11. Kommittéernas betydelse som upprätthållare och skapare av samförstånd mellan olika intressen i det politiska beslutsfattandet har betonats bl.a. av Sartori 1987, 227-230.

12. Den svenskspråkiga befolkningen är spridd längs Finlands kuster i söder, sydväst och i Österbotten. De flesta kommuner inom detta område är tvåspråkiga så att de svenskspråkiga utgör majoriteten eller i minoriteten i kommunen. Undantaget utgör Åland som har ett eget territoriellt landskap med långtgående självstyrelse. I Finland tillämpas den individuella principen vid sidan om den territoriella när det gäller att bevaka den svenskspråkiga befolkningsgruppens intressen (Allardt & Starck 1981, 58-61). Se inledningsavsnittet 1.1. Fallet Finland.

13. Se närmare t.ex. Allardt & Starck, 1981, 43-46 och Enahanda Grunder 1993, 63-68.
14. Se diskussionen om behovsinventering som underlag för allokering av resurser ovan avsnitt 3.1.

Referenser

- Anckar, D, 1992. Intensitet och antecipation. Kring en frågeställning och dess implikationer. *Politikka* 34. 129-141.
- Anckar, D, 1989. Forms of Minority Protection under Majority Rule. Borg, O (ed.) *Democracy in the Modern World. Essays for Tatu Vanhanen*. Tampere.
- Allardt, E & Starck, C, 1981. *Språkgränser och samhällsstruktur*. Stockholm: Almqvist & Wiksell Förlags AB.
- Arrow, K, 1963. *Social Choice and Individual Values*. New York 2:a upplagan.
- Dahl, R, 1982. *Dilemmas of Pluralist Democracy. Autonomy vs. Control*. New Haven: Yale University Press.
- Dahrendorf, R, 1990. *Reflections of the Revolution in Europe*. London.
- Graziano, L, 1993. Pluralism in Comparative Perspective. *Politikka* 35, 108-115.
- Helander, V, 1990. Från minoritetsskydd till minoritetsvälde? Karvonen, L & Ståhlberg, K (red) *Festskrift till Dag Anckar*. Åbo: Åbo Akademis Förlag.
- Jansson, J-M, 1992. *Från splittring till samverkan. Parlamentarismen i Finland*. Borgå.
- Kendall, W & Carey, G. W, 1962. The "Intensity" Problem and Democratic Theory. *APSR* 1. 5-24.
- Lave, J-E & Ersson, S, 1994. *Comparative Politics. An Introduction and New Approach*. Cambridge: Polity Press.
- Lewin, L, 1992. *Samhället och de organiserade intressena*. Stockholm.
- Lijphart, A, 1984. *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven: Yale University Press.
- Petersson, O (red.) 1987. *Maktbegreppet*. Stockholm: Carlsson.
- Petersson, O. m.fl. 1989. *Medborgarnas makt*. Stockholm: Carlsson.
- Phillips, A, 1995. *The Politics of Presence*. Oxford: Clarendon Press.
- Ramstedt-Silén, V. 1989. Högt i tak och brett mellan väggarna! Studie i partikongressen i Finlands socialdemokratiska parti. Djupsund, G & Svåsand, L (red) *Partiorganisationer i Norden*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Ramstedt-Silén, V. 1990. Partiet som system. Karvonen, L & Ståhlberg, K (red) *Festskrift till Dag Anckar*. Åbo: Åbo Akademis Förlag.
- Sartori, G, 1987. *The Theory of Democracy Revisited. Part One: The Contemporary Debate*. New Jersey.
- Suksi, M, 1993a. *Bringing in the People. A Comparison of Constitutional Forms and Practices of the Referendum*. Dordrecht.
- Suksi, M, 1993b. Vad säger folket? Om minoriteter och frågeställningar i folkomröstningssammanhang. *Politikka* 35. 218-221.

Övriga källor:

- Enahanda grunder. 1993. Finlandsvenska framtidsstrategier. En rapport från SFP:s arbetsgrupp svensk framtid i Finland. Ekenäs.
- Språklagen i korsdrag. 1994. Finlandssvensk rapport nr.28. Finlands Svenska Folkting. Helsingfors.
- Lag om ändring av språklagen 1995/368.
- Lag om jämställdhet mellan man och kvinna 1986/609 och 1995/206.
- Lag om ändring av RF 1995/969.
- Lag om ändring av RO 1995/970.
- Hemst.motion nr.3/1934. Riksdagens protokoll 1934.

Befolkningsramar som styrmedel i ortspolitiken

1. Ortspolitikens mål och medel

1.1 Effekter av ortspolitiken på lång sikt
Att uppnå en jämnare befolkningsfördelning var ett av målen för regionalpolitiken i Sverige under 70-talet. Det hade skett en mycket snabb urbanisering under efterkrigstiden till följd av strukturrationaliseringarna inom näringslivet. Delar av glesbygden avfolkades när främst ungdomar sökte sig till städerna för att få utbildning och arbete. Med hjälp av regionalpolitiken skulle denna för glesbygden negativa befolkningsutveckling brytas. Detta skulle uppnås med en genomgripande statlig styrning genom regionalpolitiskt stöd, samt med detaljerade riktlinjer för hur kommunernas planering och ortspolitik skulle utformas.

Syftet med denna artikel är att diskutera eventuella effekter som ortspolitiken har fått för befolkningsfördelningen på lång sikt. Har den regionala befolkningsfördelningen – som avsikten var – påverkats i någon större utsträckning? Har ortspolitiken bidragit till att befolkningsströmmarna från glesbygd till tätorter har stannat upp, eller är det andra faktorer som påverkat ortsutvecklingen? Avsikten är att med några fallstudier som grund analysera om denna politik lett till några påvisbara resultat.

Material till undersökningen har samlats in genom litteraturstudier, sammanställning och bearbetning av befolkningsstatistik samt genom intervjuer med personer som varit aktiva i samband med utformningen av regionalpolitiken. En enkät har också skickats ut till ett urval tjänstemän verksamma vid länsstyrelser och som varit med om att försöka genomföra regionalpolitiken. Jämförelser med en tidigare utvärdering av ortspolitiken är en annan viktig utgångspunkt. I artikeln kommer avsikterna med den regionalpolitiska propositionen från 1972 att beskrivas, en teoribakgrund att disku-

teras, därefter presenteras befolkningsutvecklingen i de aktuella tätortsområdena och jämförs med de regionalpolitiska målen. Avslutningsvis behandlas hur möjligheter till regionalpolitiska insatser utnyttjades i samband med ortspolitikens genomförande och vilka effekter som uppnåddes.

1.2 Bakgrund

Riksdagen beslutade 1972 att anta propositionen "Regional utveckling och hushållning med mark och vatten" (1972:111). Propositionen innehöll bl a en precisering av de regionalpolitiska målen, befolkningsramar för tiden fram till 1980 samt en plan för utveckling av den regionala strukturen. Den innebar en genomgripande statlig styrning genom regionalpolitiskt stöd, men också detaljerade riktlinjer för hur kommunernas planering och ortspolitik skulle utformas.

Grunden för den regionalpolitik som vi känner från 1970-talet i Sverige lades dock långt tidigare. Redan på 40-talet hade idéer väckts om att stödja och utveckla vissa tätorter som motvikt till de växande storstadsregionerna. Begreppet "harmoniska regioner" myntades för att beskriva de förslag om riksplanering och lokaliseringspolitik som fördes fram (Clason 1982). Dessa ideal fick dock inget genomslag i den praktiska politiken. Tvärtom så kan den regionalpolitik som faktiskt genomfördes årtiondena efter kriget karakteriseras som i högsta grad lönsamhets- och tillväxtbestämd (Elander 1991).

Regionalpolitik i egentlig mening började att utvecklas först 1959 med en utredning om lokaliseringsstöd. Resurserna som sattes in var inte obetydliga. Från 1965 till 1971 fick 130 företag lokaliseringsstöd. "Ingen ansökan om lokaliseringsstöd har hittills avvisats på grund av brist på medel" (Prop. 1972:111 s 12). Andra former av regionalpolitiskt stöd infördes också under 60-talet, tex kommunala skatteutjämningsbidrag och flyttningsbidrag. Men det var först i och med den regionalpolitiska propositionen 1972 som ett större grepp togs för att utforma en samlad strategi för den regionala utvecklingen i landet.

Under 1960- och i början av 70-talet kom politiken att präglas av tilltro till centraliserad planering, inte bara i Sverige. Statliga verk inrättades för att medverka till samhällsordningen, bl a Planverket och Naturvårdsverket. Under den här perioden fick också länsstyrelserna utökade uppgifter när den skiljningsplaneringen startade.

1.3 Den regionalpolitiska propositionen

Den regionalpolitiska propositionen kom populärt att kallas för "Sverigeplanen" på grund av att den statliga planeringen här gavs betydande spelrum för att lösa viktiga samhällsfrågor på ett rationellt och övergripande sätt (Wittrock och Lindström 1984). Förutom regionalpolitiska ställningstaganden innehåller propositionen också förslag till fysisk riksplanering, med riktlinjer för markanvändningen i stort. Den fysiska riksplaneringen har utförligt behandlats av Håkan Forsberg (1989; 1992) och kommer därför inte att beskrivas vidare här. När jag fortsättningsvis talar om propositionen avser jag därför den del som omfattar regionalpolitiken i första hand.

Befolkningsflyttningarna från glesbygd till tätorter och från skogslän till storstadsområden ansågs leda till regional obalans vilket i sin tur kunde innebära välfärdsförluster för invånarna. Målet med regionalpolitiken var att utjämna de regionala skillnader som uppstått genom omflyttningarna. Ett av de medel som skulle användas var länsplaneringen. 1964 antogs en förordning om länsplanering i riksdagen. Meningen var att en fullständig länsplanering med planeringsunderlag och länsprogram skulle genomföras vart femte år. Därmed skulle årliga länsrapporter följa upp planeringsramarna (Magnusson 1980 s 44).

Den regionalpolitiska propositionen innebar att de regionalpolitiska målen preciserades jämfört med tidigare. Befolkningsramar infördes till och med 1980. Dessutom redovisades mål för utveckling av den regionala strukturen. För att underlätta åtgärder av regionalpolitisk karaktär klassificerades landets större tätorter i olika typer – storstadsområden, pri-

mära centra, regionala centra och huvudorter (kommuncentra). Ortsklassificeringen syftade till att aktivt styra befolkningsomflyttningar inom länen för att motverka flyttningar till storstadsregionerna. Det var en väsentlig förstärkning av samhällets inflytande som innebär att "... ekonomiska krafter motverkas som strävar mot en koncentration av näringsliv och befolkning" (Prop.1972:111 s 17)

Utgångspunkten var att människor i olika delar av landet skulle tillförsäkras likvärdiga levnadsbetingelser, så långt detta var möjligt. För länen inom det allmänna stödområdet inriktades planeringen på en i stort sett oförändrad befolkning år 1980. Utanför stödområdet skulle inga speciella tillväxtfrämjande åtgärder sättas in men i storstadsområdena skulle tillväxten dämpas.

Länsstyrelserna var ansvariga för genomförandet av regionalpolitiken. Länsprogrammen fyllde en viktig funktion i detta sammanhang. I programmen användes prognoser för befolknings- och näringslivsutveckling som utgångspunkt för att ange befolkningsramar. Dessa ramar, med en minimi- och en maximinivå, skulle vara en vägledning för samhällsplaneringen, men var ej att betrakta som orubbliga mål. Frågan är dock hur dessa befolkningsramar uppfattades av länsstyrelser och kommuner. Ortsklassificeringen skulle vara en hjälp vid fördelning av resurser och för att kunna tillfredsställa servicebehovet vid olika befolkningsunderlag, förklarades i propositions-texten. Tröskelvärden för olika typer av service var ett medel för att prioritera åtgärder mellan olika orter.

Systemet med ortsklassificeringen byggde på principen att orters omland kan relateras till serviceutbudet. Genom att rangordna orter i ett ortssystem i storleksordning kan man er hålla en grund för att bedöma var lokalisering av service uppnår störst befolkningsunderlag, och därmed är mest motiverad ur samhälls-ekonomisk synpunkt. Kulturgeografer anlitas ofta för att ta fram underlag för regionalpolitiska ställningstaganden, däribland ortspolitiken. De metoder som förespråkades hade sin grund i t ex rank-size-modeller och

centralortsteorin (Öhman 1991; Christaller 1933).

Ortsklassificeringen grundades på en teknisk och en politisk sida. Underlagsmaterialet i form av prognoser och inventeringar utgjorde ena halvan av förutsättningarna medan konsekvenserna för orter i olika ortstyper och de åtgärder som skulle knytas till dessa utgjorde den andra. Orter med spontan tillväxt och en differentierad arbetsmarknad skulle utgöra stödjepunkter för omgivande regioner och det var främst här, i primära och regionala centra, som de regionalpolitiska insatserna skulle ske.

I samband med en remiss av förslaget var de flesta remissinstanserna positiva till ortsklassificeringen. Däremot önskade dock ca 20% av kommunerna en högre klassificering än vad länsstyrelsen föreslog. En länsstyrelse ansåg dock att ortsklassificeringen utgjorde en alltför grov planeringsteknik. Klassificeringen kunde uppfattas negativt och allvarligt påverka den spontana utvecklingen (Prop. 1972:111 s 476). Liknande betänkligheter mot att sätta upp regionala befolkningsmål anförde en forskare – Ragnar Bentzel – i en rapport. Han ansåg att strukturomvandlingen, som *”utgör tillväxtens starkaste drivkraft”* skulle hämmas.

1.4 Erfarenheter från länsplaneringen

Vid utvärderingar av de första planeringsomgångarnas befolkningsramar visade det sig att dessa ofta var för högt satta. I samband med länsplanering -74 sänkte riksdagen befolkningsramarna jämfört med tidigare. Länsstyrelserna anpassade sig dock inte alltid till dessa sänkningar. Det fanns ett intresse hos kommunerna att erhålla *”tillfredsställande”* befolkningstal eftersom planeringen skulle gynna sådana orter som ansågs lämpliga för satsningar (Magnusson 1980 s 129). Vid remissen av länsprogrammen reagerade kommunerna vanligtvis på ett av två sätt om befolkningstalen inte stämde överens med de egna målsättningarna. Antingen ifrågasatte man de centrala målsättningarna eller prognoserna. Genom att påvisa brister i prognoserna kunde man erhålla ett argument att inte använda dessa som

underlag för planeringen. *”Vi har vår prognos och länsstyrelsen sin”* (Ibid. s 131). Det förekom ibland rena *”dragkampen”* om befolkningstalen med en i det närmaste absurd sifferexercis. En anpassning skedde ofta av befolkningstalen, men inte ända till den nivå som kommunen begärt. Man kan närmast tala om att kommuner *”förhandlade”* fram beslut som innebar höjningar i befolkningstalen (Ibid. s 135). Det blev i praktiken politiskt omöjligt att driva igenom befolkningsramar mot kommunernas vilja.

Efter regeringsskiftet vid valet 1976 ändrades ortspolitikens innehåll. De borgerliga partierna hade en mer decentralistisk inställning än sina socialdemokratiska föregångare. Utpekande av kommundelscentra sågs som ett led i detta strävande (Ibid. s 145). Kritik från bl a Kommunförbundet ledde också till att ortsklassificeringens betydelse minskade i sin helhet. Magnussons slutsats är att varken befolkningstalen eller ortsklassificeringen i praktiken kunde ligga till grund för resursfördelning och samhällsplanering i länen (Ibid. s 160). Enkät svar från kommuner och länsstyrelser på frågor om effekterna av länsplanering -74 understöder detta påstående. Drygt hälften av tillfrågade politiker och tjänstemän i kommunerna svarade att länsplanerna inte haft någon betydelse alls. Endast ca en tredjedel menade att planeringen hade haft positiv inverkan (Ibid. s 166). Positiva omdömen erhöles från små, retarderande kommuner och stora expanderande. I små expanderande kommuner var den negativa inställningen mest påtaglig.

När det gällde ortsklassificeringen var inställningen att de negativa effekterna översteg de positiva. Det var i allmänhet de gynnade orterna, dvs regionala och primära centra, som hade en positiv attityd. Inte heller på länsstyrelserna hade man särskilt uppskattande omdömen att komma med. Betydelsen av länsplaneringen i form av konkret genomförda åtgärder var liten, värdet låg i den ökade medvetenheten om övergripande frågor, ansåg man då (Ibid. s 172). Att notera är dock att ortsklassificeringen endast hade funnits i fem år vid

tidpunkten för utvärderingen. Vissa effekter kunde förväntas först på lång sikt.

Det är emellertid tydligt att länsplaneringen varit alltför översiktlig, och att bristen på konkreta åtgärder lett till en omfattande kritisk inställning till länsplaneringen från de inblandades sida. Här kan man konstatera att åtminstone synen på ortsklassificeringen förändrats i samband med att denna började tillämpas. I remissen som föregick antagandet av den regionalpolitiska propositionen var de flesta remissinstanser positiva. Orsakerna till denna omsvängning i attityder skall vi återkomma till längre fram.

Så här långt har jag beskrivit resultat från tidigare studier av ortspolitiken. Jag tänker nu fortsätta med att lägga fram en teoribakgrund och därefter tillfoga material från egna undersökningar innan analysen fortsätter.

2. En teoribakgrund

2.1 Planeringstraditioner

Regionalpolitiken, såsom den beskrivits här, präglas av en centralistisk värdesyn där staten kontrollerar de medel som behövs för att styra samhällsutvecklingen. För att mål som ekonomisk tillväxt, full sysselsättning och omfördelning av inkomster ska kunna genomföras engageras vetenskaplig expertis med förankring i olika ämnesområden. Det är en socialreformatorisk planeringstradition som haft en stark förankring i Sverige under efterkrigstiden (Elander 1991). John Friedmann betraktar denna tradition som central inom planeringsteorin (Friedmann 1987 s 87). Rötterna till planeringstraditionen kan sökas bl a i mellankrigstidens USA, där kritik mot finansmarknadens traditionellt starka ställning började växa fram. En möjlighet var att ge mer inflytande åt tekniker och att låta dem ta större ansvar för samhällets materiella välfärd. *"Here, then, was a call for national planning that would promote efficiency and welfare, even as it overcome the 'anarchy' of the market"* (Ibid. s 91).

Problem inom planering beskrevs huvudsakligen som tekniska, där det i princip gällde att finna lämpliga metoder för att påverka samhällsutvecklingen i önskvärd riktning. Tre funktioner ansågs väsentliga i planeringsprocessen: *koordinering, framskrivning* och *vetenskaplig analys*. Det system som förbereddes i USA under "New Deal" bar tydliga inslag av detta synsätt och av centrala direktiv med kontroll uppifrån i en hierarkisk modell (Ibid. s 94). Ett rationellt beslutsfattande på grundval av sakligt övervägda ställningstaganden lyftes fram som en motsats till den irrationalitet som det kapitalistiska systemet uppvisade.

Under 1960-talet utvecklades planeringsmetoderna mot något som John Friedmann kallar "policy analysis" (Friedmann 1987). Från den socialreformatoriska skolan bibehölls synsättet att samhällets funktioner bäst kunde beskrivas i hierarkisk form. Systemteorin tillfogades för att avbilda samhälleliga processer. Det var öppna system som avsågs, påverkbara av omgivningen. Med hjälp av kvantitativ analys skulle brister i systemet upptäckas och åtgärdas. *"... was a shared belief that, first, the objective methods of science could and, indeed, should be used to make policy decisions more rational and second, that more rational decisions would materially improve the problem-solving abilities of organizations"* (Friedmann 1987 s 139).

Med rationalitet avses i detta sammanhang beslutens lämplighet i förhållande till samhällets uttalade mål, exempelvis för välfärdens fördelning. Om vi antar att den totala välfärdens ökar med en jämnare befolkningsfördelning jämfört med en koncentrerad, kan ortspolitiken motiveras utifrån rationella föresatser. Resonemanget förutsätter dock att förloppet (flyttningar från omland till storstadsområden) kan isoleras och objektivt analyseras med avseende på orsak och verkan, om planeringsåtgärder ska kunna användas för att påverka en icke önskvärd förändring. Mot denna bakgrund blir tankarna bakom ortspolitiken klarare. Ortspolitiken genomfördes för att rätta till obalanser i ortssystemet och på så sätt uppnå jämvikt mellan storstadsområden och resten

av landet. Rationalitetstänkandet ger därvid uttryck för en önskan om samhällelig kontroll med antaganden om att hushåll och företag låter sig styras av vidtagna åtgärder.

Den svenska bostadspolitiken under efterkrigstiden kan ses som det mest tydliga exemplet på rationellt planeringstänkande som främst kommit till uttryck i miljonprogrammets förortsbyggande. Folke Kristensson vid Handelshögskolan i Stockholm var den person som kanske framför allt kom att materialisera ideologin bakom "policy analysis" i Sverige under 1960-talet (Kristensson 1967). Detta gav sig bl a uttryck i Stockholms regionplanering som vid den här tiden var starkt expansiv.

Den hierarkiska, tekniskt inriktade planeringsstrukturen var dock ganska okänslig för synpunkter underifrån, vilket inte minst exemplen från länsplaneringen visar. Genom att så få resultat av länsplaneringen kunde påvisas tappade modellen i tilltro och kom senare att ersättas av andra normer för planering.

Systemet med GPF (Gemensamma planeringsförutsättningar) i kommuner som introducerades av Planverket 1974 var avsett att fungera som underlag för länsplaneringen, men blev också ett hjälpmedel för kommunerna själva. GPF utarbetades av tjänstemän i kommunen och innehöll beskrivningar av resurser i kommundelar och orter, vilket kunde fungera som grund för beslut om kommunala investeringar, bl a i bostadsbyggande och i samband med utveckling av kommunal service. I GPF presenterades ofta kommunernas egna befolkningsprognoser som kunde jämföras med länsplaneringens befolkningsramar. Med hjälp av GPF kunde också planeringskompetensen höjas och starkare argument resas från kommunernas sida gentemot den statliga planeringens initiativ. GPF fick därför en betydligt starkare förankring i kommunerna än länsplaneringen i övrigt, men användes i första hand som ett instrument för den lokala kommunala planeringen.

2.2 Att påverka befolkningsutveckling
Att genom planering påverka befolkningsutveckling i en region förutsätter att det finns metoder som är tillämpbara och att samhället förfogar över medel som kan användas för detta ändamål. Regionalpolitiken bygger på en kombination av "piskan och moroten", dvs att uppmuntra hushållens flyttningar och företagsetableringar i en trakt medan åtgärder kan vidtas för att motverka spontan utveckling i en annan trakt. För att göra det mer intressant för hushållen att bosätta sig utanför storstadsområdena krävs också att hushållen själva värderar detta högt av andra skäl. Den sk "gröna vågen" som inträffade på 70-talet, med flyttningar till glesbygd som följd, var sannolikt både ett resultat av ökade sysselsättningsmöjligheter i glesbygd – alternativt pendlingsmöjligheter – och ändrad värderingar hos befolkningen som innebar att boende i naturnära läge prioriterades högt (Nyström 1990).

Att isolera enskilda faktorer som kan tänkas påverka befolkningsfördelningen kan dock vara mycket vanskligt. Enligt Borgegård, Håkansson och Malmberg (1995) finns det en rad olika teoretiska perspektiv som har tillämpats för att studera befolkningsförändringar i geografiskt perspektiv. Demografiska komponenter, ekonomiskt-geografiska förhållanden, socio-ekonomisk struktur, attityder och befolknings-policy är de viktigaste. Betydelsen av dessa faktorer beror delvis på det tidsperspektiv som studeras. Strukturella förändringar har i allmänhet betydelse främst på lång sikt, medan exempelvis regionala variationer av ekonomiska förhållanden samt attityder är viktigare på kort sikt.

Med befolknings-policy menas välfärdspolitik i form av t ex socialpolitik och regionalpolitik. Olika faktorer kan bidra till eller motverka beslut om flyttning, men vad som slutgiltigt avgör hushållens ställningstagande kan vara svårt att avgöra. I studier av lokala tätortssystem har jag valt att applicera ett aktörsperspektiv, där utgångspunkten för analysen är såväl områdesspecifika egenskaper som egenskaper hos hushåll och företag (Nyström 1994). Egenskaper som kan verka attraherande eller repellerande – enskilt eller tillsam-

mans – i samband med ett lokaliseringsbeslut. Hushållet och företaget är därvid två olika aktörer som fattar beslut om att stanna eller flytta oberoende av varandra, men där den enes beslut också påverkar den andre partens lokaliseringsförutsättningar.

Vad vi kan anta är emellertid att effekterna av t ex infrastrukturella satsningar står i proportion till förekomst och omfattning av positiva utvecklingsegenskaper i respektive område. Det torde också ha betydelse vilken omfattning insatserna har som sätts in för att påverka områdesstrukturen. Regionalpolitiska insatser som fördelas över ett stort antal mottagarorter torde ha mindre utsikt att lyckas än om satsningen sker mer koncentrerat, till ett fåtal orter.

Det är troligt att brister i strukturella avseenden i mycket begränsad utsträckning kan planeras bort. En medveten ortspolitik kan i första hand ha indirekta effekter på tätortssystemets attraktivitet, möjligen med undantag för investeringar i infrastruktur. Förväntningarna på vad som kan åstadkommas med en statligt styrd ortspolitik bör med andra ord vara ganska lågt ställda.

Slutsatser om ortspolitikens effekter (enligt ovan), som grundar sig på studier kring 1980, visar att det är mycket blygsamma resultat som uppnåtts. Är dessa slutsatser fortfarande giltiga, eller kan man idag påvisa andra effekter av ortspolitiken?

För att försöka besvara denna fråga kommer jag att göra jämförelser mellan länsplaneringens mål och den faktiska befolkningsutvecklingen i två län, Kopparbergs och Värmlands län, samt redovisa resultat från några intervjuer och en enkät till aktiva länsplanerare.

3. Plan och verklighet

3.1 Länsprogram 1974 och planeringstal 1980 – en jämförelse mellan Kopparbergs och Värmlands län

De planeringstal som angavs för län och kommuner i den regionalpolitiska propositionen

1972 kom att revideras vid länsplaneringen 1974. Även ortsklassificeringen som införts 1972 sågs över. En ytterligare nivå, kommun-delscentra lades till i ortssystemet. Därigenom hade ortssystemplaneringen genomlevt två omgångar och kunde förväntas ha fått en mer stabil karaktär än i samband med att modellen först introducerades. Det är därför rimligt att välja länsprogram 1974 som utgångspunkt för en jämförelse med den faktiska befolkningsutvecklingen för år 1980 och 1990. De planeringstal som angavs för län och kommuner 1980 får betraktas som en målsättningsfolk-mängd som – speciellt beträffande orter med en hittillsvarande negativ befolkningstrend – förutsatte ganska betydande regionalpolitiska insatser för att kunna uppnås. För primära centra med spontan tillväxt kom planeringstalen att bli mer anknutna till prognostal eftersom det inte fanns någon avsikt att hindra tillväxt utanför storstadsregionerna. Planeringstal mot år 1990 – som också angavs i länsplanering 1974 – var inte officiellt antagna som mål utan kan snarare betraktas som ungefärliga riktpunkter.

För jämförelserna har Kopparbergs och Värmlands län valts ut helt enkelt därför att de representerar olika utvecklingstendenser för befolkningen och har ett geografiskt läge i landet och en näringsstruktur som gör att strukturella problem kan förväntas påverka befolkningsutvecklingen.

3.2 Värmlands län

Den ortsklassificering som länsstyrelsen föreslog 1974 innebar att sex regionala centra pekades ut förutom det primära centret Karlstad. Två av dessa centra utgjordes av Torsby och Hagfors i norra Värmland, orter som fått vidkännas nedgångar i befolkningstalen under 1960-talet. I dessa orter var de regionala funktionerna begränsade och den regionalpolitiska planeringen borde inriktas mot att åstadkomma en stabilisering av befolkningsutvecklingen enligt länsstyrelsen. I korta drag bedömde man att östra och västra delarna av länet kunde förväntas få en i stort sett oförändrad befolkning, medan de norra länsdelarna troligen

Tabell 1. Planeringstal och faktisk befolkningsutveckling kommuner i Värmlands län.

Ort	Planeringstal 1980	Befolkning 1980	Planeringstal 1990	Befolkning 1990
Kristinehamn	28000-29100	26977	28100-29300	25865
Storfors	5500-5700	5508	5900-6100	5299
Filipstad	15200-15800	14606	15200-15800	13341
Karlstad	74600-77800	74068	76400-79600	76467
Hammarö	11300-11700	12129	11900-12500	13468
Kil	9800-10200	11171	10500-10900	12221
Forshaga	11100-11500	12019	11800-12200	11913
Grums	10800-11200	10805	11100-11500	10274
Säffle	19800-20500	18985	20100-20900	17979
Årjäng	9600-10000	9805	9800-10200	10235
Eda	9200-9600	9518	9400-9800	9555
Arvika	26800-28000	26891	26900-28100	26887
Sunné	13100-13700	13344	13100-13700	13564
Torsby	15200-15800	15601	15200-15800	15105
Hagfors	17500-18300	17511	17100-17900	16121
Munkfors	5500-5700	5132	5500-5700	4816
LÄNET	283000-294600	284070	288000-300000	283110

Källor: Länsplanering 1974 och SCB befolkningsstatistik.

skulle fortsätta att minska. Den centrala delen av länet – runt Karlstad – bedömdes få en relativt kraftig befolkningsökning (Länsplanering i Värmlands län 1974).

Målsättningstalet för länet 1980 var 288.800 personer. Det faktiska befolkningstalet kom att hamna på 284.000 invånare, alltså under angivna mål men fortfarande inom den nedre delen av det intervall som angavs. Av olika kommuner i länet uppvisar Filipstad, Kristinehamn, Munkfors, Säffle och Karlstad en befolkningsutveckling som ligger under det nedre intervallet i länsprogram 1974, medan Forshaga, Hammarö och Kil haft en befolkningsutveckling som ligger över planeringsintervallet. Övriga kommuner hamnar inom befolkningsintervallet, flera dock nära den undre gränsen (bl a Torsby).

År 1990 hade länets befolkningstal minskat med ytterligare nästan 1000 invånare och låg nu på 283.100 personer. Planeringsintervallet 1990 angavs till 288.000-300.000 invånare, en nivå som definitivt inte uppnåtts. Av kom-

munerna är det denna gång Storfors, Munkfors, Filipstad, Hagfors och Säffle som utvecklats sämre än planerat. Torsby ligger strax under angivet planeringsintervall – här har dock en stabilisering av befolkningen kunnat iaktas. Kommunerna Kil och Sunne är de enda som haft en mer positiv befolkningsutveckling än beräknat, övriga ligger inom angivet planeringsintervall, flertalet dock i underkant av intervallet (se tabell 1).

3.3 Kopparbergs län

Länsstyrelsen i Kopparbergs län föreslog inga ändringar på den av 1972 års riksdag fastställda ortsklassificeringen vid 1974 års planeringsomgång. I enlighet med nya anvisningar kompletterades dock Ortsstrukturen med kommundelscentra.

Målsättningstal för länet 1980 angavs till 286.300 och för år 1990 till 288.300. En beräknad nettoinflyttning på ca 6500 personer krävdes för att uppnå målsättningen 1980.

Tabell 2. Planeringstal och faktisk befolkningsutveckling kommuner i Kopparbergs län.

Ort	Planeringstal 1980	Befolkning 1980	Planeringstal 1990	Befolkning 1990
Avesta	28200-30000	26376	28500-30300	24832
Borlänge	47000-50000	46794	49000-52500	46671
Falun	47000-50000	50597	48200-51200	53748
Gagnef	8600-9200	9842	8600-9200	10453
Hedemora	16300-17300	17063	16000-17000	16855
Leksand	12200-13000	13572	11900-12700	14805
Ludvika	33200-35200	31695	33300-35300	29421
Malung	12200-13000	11971	12000-12800	11605
Mora	17500-18500	19376	17500-18500	20549
Orsa	6700-7100	7354	6500-6900	7351
Rättvik	10600-11200	11194	10300-10900	11345
Smedjebacken	13000-13800	13389	13000-13800	13282
Säter	9700-10300	10874	9700-10300	11896
Vansbro	8400-8900	8523	8200-8700	7901
Ålvdalen	8300-8800	8348	8100-8600	8353
LÄNET	278900-296300	286968	280800-298700	289067

Källor: Länsplanering 1974 och SCB befolkningsstatistik

De kommuner som yttrade sig över länsstyrelsens förslag till planeringstal var samtliga av den uppfattningen att länsstyrelsens förslag borde vara högre i den egna kommunen. Mora kommun ifrågasatte exempelvis länsstyrelsens metod att se planeringstalen som åter speglingar av förslagen beträffande arbete och service och därmed reducera målsättningarna för totalbefolkningen till en andrahandsfråga. Kommunernas förslag till höjning av planeringstalen som grundades på en annan uppfattning om den spontana näringslivsutvecklingen avvisades av länsstyrelsen som höll fast vid de angivna planeringsintervallen (Länsplanering i Kopparbergs län 1974).

Jämförelsen mellan planeringstalen och det faktiska utfallet 1980 visar att totalbefolkningen nära nog exakt överensstämmer med länsstyrelsens bedömning som gjordes i länsprogram 1974. Däremot föreligger avvikelser när det gäller individuella kommuner. Kommuner som Avesta, Borlänge och Ludvika – alla utpräglade industriorter – hamnar under planeringsintervallet. Övriga orter i länet ligger inom eller strax över planeringsinter-

vallen. Mora kommun har exempelvis fått en högre befolkningsökning än väntat. Befolkningstalet 1980 uppgår till 19.300 mot planeringstalet 18.000 och kommunens egen prognos 18.500 (se tabell 2).

Även 1990 har länsstyrelsen lyckats bra med att förutse den framtida befolkningen i länet totalt. 289.000 invånare ligger nästan i mitten av det planeringsintervall man angav i länsprogram 1974.

Däremot är planeringstalet för de enskilda kommunerna 1990 klart avvikande i flertalet fall jämfört med bedömningen i länsprogram 1974. Av kommunerna i länet har Avesta, Borlänge, Ludvika, Malung och Vansbro utvecklats sämre än som länsprogrammet förutsåg. Falun, Gagnef, Leksand, Mora, Orsa, Rättvik och Säter har haft en mer positiv befolkningsutveckling än vad som angavs i planeringsintervallet för respektive kommun. Kraftiga nedgångar i vissa kommuner har därvid tagits ut av uppgångar i andra och bara ett fåtal av länets kommuner har hållit sig inom planeringsintervallet på lång sikt.

3.4 Kommentarer till jämförelserna

Vad betyder det då att avvikelser uppstod i förhållande till angivna planeringstal? Eftersom planeringstalen får betraktas som en målsättningsfolk mängd kan *negativa* avvikelser huvudsakligen tolkas på två sätt: att planerade regionalpolitiska insatser inte fått avsedd effekt – alternativt inte genomförts – eller att förutsättningarna som planeringen grundades på hade ändrats – det klassiska vid allt prognosarbete. Detta naturligtvis förutsatt att avsikten var att uppnå planeringstalen/intervallen och inte bara markera behov av insatser. De förutsättningar som avses i första hand är effekter av enskilda hushålls beslut att flytta eller företags beslut om befintlig eller ny verksamhet. Omstrukturering inom basnäringarna jord- och skogsbruk samt järnhantering kunde mycket snabbt leda till minskning av sysselsättning, vilket i många fall också medförde kraftig befolkningsminskning i vissa orter.

Positiva avvikelser var – i enlighet med länsplaneringens intentioner – eftersträvävärt så länge inte tillväxten avsåg storstadsområden. Det gällde ju att tillskapa tillväxtcentra utanför storstadsregionerna. Därvid fanns alltså ingen motsättning enligt länsplaneringens uppläggning. Däremot kan det knappast ha varit önskvärt för vare sig länsstyrelser eller kommuner med en alltför stor befolkningskoncentration till primära och regionala centra.

När det gäller förväntade negativa utvecklingstendenser finns det således "bromsar" som kan leda till att planeringstalen läggs för högt i förhållande till ett troligt utfall. För orter med stark tillväxtkraft kan det vara mycket svårt att bedöma en trolig utveckling både i tiden och totalt sett. Tröskelinvesteringar i infrastruktur kan leda till spiraleffekter som accelererar utvecklingen. Här kan man anta att både kommuner och länsstyrelser medvetet gjort försiktiga bedömningar för att inte framstå som optimistiska i överkant. Effekten av "försiktighetsprincipen" kan alltså bli att antagna planeringstal dras åt mitten snarare än utgör realistiska antaganden i egentlig mening. Metoden med planeringsintervall ger å andra sidan en möjlighet att rymma in både

mer positiva och negativa utvecklingstendenser.

3.5 Slutsatser

För kommunernas del var det naturligtvis önskvärt att få en så stark tillväxt som möjligt. Att framstå med negativa siffror i länsplaneringen var samma sak som att framstå som förlorare. Vilket företag skulle investera i en kommun i utförsbacke? Önskemålet från kommunernas sida var att få del av de regionalpolitiska insatserna. Ju fler orter man fick med i ortsklassificeringen, desto större var chanserna att hävda sig vid ansökningar om regionalpolitiskt stöd. Därför var kommunernas bedömningar i allmänhet mer positiva än länsstyrelsernas när det gällde befolkningsutveckling. Länsstyrelserna, å sin sida, såg att summan av kommunernas planerade befolkningsutveckling ofta vida översteg vad som kunde anses realistiskt. Det återstod därför att stryka i kommunernas "önskelista" eller att acceptera vissa överbud. Konflikten mellan kommunernas önskemål och länsstyrelsernas bedömningar om vad resurserna kunde anses räcka till var ett problem som sannolikt bidrog till länsplaneringens sammanbrott.

4. Resultat från intervjuer och enkät

4.1 Genomförande av intervjuer

Jag har valt att genomföra intervjuer med två personer som båda varit delaktiga i arbetet med den regionalpolitiska propositionen från 1972, men som även har egna erfarenheter från genomförandet av ortspolitiken. Gösta Oscarsson var med i en grupp på fyra personer som skrev själva propositionen och diskuterade utformningen med dåvarande statsrådet Holmqvist. Oscarsson har också varit verksam vid länsstyrelsen i Värmland. Christer Stighäll var vid tiden för utarbetandet av propositionen knuten till ERU (Expertgruppen för regional utveckling). Senare kom Stighäll att ansvara för genomförande av ortspolitiken

i Norrtälje kommun. Att bara genomföra två intervjuer har naturligtvis nackdelar eftersom man riskerar att få en alltför snäv bild av den företeelse som studeras. Genom att jag kunnat jämföra informationen med skriftliga källor och med enkätmaterialet gör jag emellertid bedömningen att fler intervjuer endast i begränsad omfattning hade kunnat tillföra nya fakta.

4.2 Hur propositionen kom till

ERU, där Stighäll arbetade, ansvarade för forsknings- och utredningsarbetet i samband med regionalpolitiken medan Oscarssons grupp, under ledning av Bengt Thufvesson på inrikesdepartementet, stod för den faktiska utformningen av propositionen. Under 1971 släppte gruppen på departementet en "provballong", ett förslag som pekade ut 6-7 platser i landet som storstadsalternativ. Förslaget skickades ut på remiss, men väckte en våldsam opposition. Gruppen fick instruktioner att i stället utforma ett förslag med s k primära centra i alla 24 länen.

När propositionen skrevs 1971-72 var det primära målet att sätta stopp för storstadsregionernas till synes obändiga tillväxt. Redan då pekade befolkningstalen mot att en omsvängning var på gång, men det dröjde tre-fyra år innan departementsgruppen insåg vad som faktiskt skett. "*Den politiska drivkraften för hela ortssystemarbetet, hela länsplaneringsarbetet, var nettoflyttningarna i landet. När nettoflyttningarna 1970-71 behagade att i stort sett upphöra – av skäl som vi egentligen inte begrep – då försvann drivkraften*" (Gösta Oscarsson).

Modellen som man utgick ifrån innebar centralstyrning av planeringen. "*Hela den modellen har ju ett drag av 60-tal, den tilltron som förmodligen hade stöd av en majoritet på 60-talet. Men där man ju under 70-talet, markerat ännu starkare under 80-talet, har sagt att centralstyrning fungerar inte, vi måste acceptera en decentralisering av beslutsfattande i all mening*" (Christer Stighäll).

Regionalpolitiker har alltid anklagat makroekonomer för att analysera landet som "en

punkt". Regionalpolitikerna resonerade emellertid på samma sätt när det gällde regionerna. "*Om bara regionen har en god utveckling – då är det bra! Och vi tenderade att glömma (eller bortse ifrån) de faktiska variationerna inom regionen.*" (Gösta Oscarsson). Vad som hände utanför centralorten var en fråga för den kommunala planeringen, en uppgift som man sällan hade möjligheter att lösa. Problem kunde också uppstå i gränsområden mellan olika län. Kommuner på ömse sidor om gränsen kunde ha mer gemensamt med varandra än med länets övriga kommuner. Ortssystempolitiken utgick ifrån att länet var överordnat kommunala intressen.

4.3 Genomförandet

När länsplanering 1974 genomfördes sattes ortsplanningen på prov, nu skulle den genomföras i praktiken. Men eftersom befolkningsutvecklingen hade svängt var motivationen i län och kommuner inte särskilt stor. Den generation planerare som var aktiva på 70-talet var emellertid starkt präglade av den mycket snabba urbanisering som hade ägt rum tidigare, och hade svårt att acceptera att även glesbygden kunde ha utvecklingsförutsättningar. Genom transfereringar i ekonomin skapades förutsättningar för en expansion inom offentlig sysselsättning som ingen hade räknat med, och som särskilt gynnade glesbygden.

Den bristande tilltron till länsplaneringens prognoser och planeringstal var en av orsakerna till att kommunerna tappade intresset för genomförandet av ortspolitikerna. "*Åminstone här i länet (Stockholms län, J. N. anm.) förlorades tilltron till prognosmodellen när länsstyrelsen hade krav på sig från regeringen att länsramen – vi fördelar den. Det blev en lite för sovjetisk planekonomisk modell. Det är planen som gäller även om verkligheten ser annorlunda ut*" (Christer Stighäll).

En annan orsak till ortspolitikens sammanbrott var att de medverkande kommunerna inte upplevde att de hade tillräcklig nytta av systemet. "*Ett regionalt samarbete fungerar om alla parter känner att de har nytta av det, ett egenintresse. De svaga, tillbakagående,*

(kommunerna, J. N. anm.) såg det här som en räddningsplanka. De som hade tillräcklig växtkraft tyckte att det var en onödigt teoretisk konstruktion" (Christer Stighäll). Även bland dem som varit med om att utforma propositionen var missnöjet utbrett. "Vi som sysslade med de här planeringstalen var ju rent ut besvärade av dem. (...) Det hade varit rimligt att ha planeringstalen om det hade varit så att man hade medel som stod i någon rimlig relation till behoven. Eftersom man inte hade det så fick man ju bara den negativa psykologiska effekten" (Gösta Oscarsson).

Ett resultat som kunde påvisas var emellertid utlokaliseringen av statliga verk som skedde till vissa utvalda primära centra i landet. I de regioner som gynnades av detta var man förstås glada, men i andra delar av ländet ansåg man sig förbigångna. Det fanns inte resurser för att ens alla primära centra i landet skulle bli mottagare av regionalpolitiskt stöd. När kommunerna blivit medvetna om att de inte kunde räkna med att få del av några ytterligare insatser uteblev förstås inte kritiken. Allt fler frågade sig "...vad ska vi syssla med detta för?" Gösta Oscarsson). Frikopplingen mellan åtgärder och befolkningsmål var en uppenbar orsak till att ortssystempolitiken bröt samman.

Långsiktiga effekter av ortspolitiken kan påvisas, även om exemplen är få. Lokalisering av regionala högskolor, länsjukhus och vägplanering hör till det som kan nämnas. Klassningen av vägnätet har delvis grundats på ortsklassificeringen. Därigenom kan möjligen också effekter påvisas vad gäller trafiksystemet i övrigt.

4.4 Hade ortspolitiken kunnat få en annan utformning?

Om man leker med tanken att det ursprungliga förslaget hade antagits med 6-7 utpekade storstadsalternativ, hur hade det sett ut då? Oscarsson och Stighäll är överens om att ortspolitiken hade kunnat bli mer framgångsrik med en mer koncentrerad satsning på färre storstadsalternativ. Det fanns behov av att avlasta Stockholm som tillväxtregion, det fanns det

både politiskt stöd för och faktiska möjligheter att genomföra. Då hade ett antal – ur internationellt perspektiv sett – konkurrenskraftiga regioner kunnat skapas med egen växtkraft.

Det finns emellertid exempel på hur ortspolitiken skulle ha kunnat få en mer verksam utformning på den lokala nivån. Christer Stighäll tog med sig idéerna från ERU och försökte applicera ortspolitiken i Norrtälje kommun. "Den nya kommunen bildades i januari 1970. Den här (ortsklassificeringen, J. N. anm.) var strategisk för oss under tiden när man förankrade grundsynen att Norrtälje var centralorten, att de övriga orterna var kommundelcentra som skulle ha en del primär service – inte all service. (Christer Stighäll).

Ortsklassificeringen användes också för att motivera vissa kommunala investeringar. Genom att påvisa ekonomiska tröskeeffekter skulle investeringar styras till orter med lämpliga utvecklingsförutsättningar. Norrtäljes utvecklingsprogram blev en förebild för integrering av fysisk, ekonomisk och social planering. Ansatsen präglades av ett lokalt utnyttjande av teorbildningen kring ortsklassificeringen. Det var dock få kommuner som förmodade att följa i Norrtäljes fotspår.

4.5 Enkätundersökningen om ortspolitikens effekter

En enkät har under våren 1996 förmedlats till ett urval personer som varit verksamma vid länsstyrelser i landet i samband med genomförandet av ortspolitiken på 70-talet eller – i något fall – senare fått inblick i verksamheten. Sammanlagt 12 enkäter skickades ut. Av dessa besvarades 10. Någon bortfallsanalys har inte kunnat genomföras då enkäten var anonym. Jag avser här att redovisa frågor och svar och därefter diskutera eventuella slutsatser i jämförelse med intervjumaterialet och tidigare undersökningar.

Den första frågan gällde inställningen till syftet med ortspolitiken, dvs att skapa storstadsalternativ och att påverka befolkningsutvecklingen i de utpekade centralorterna.

Alla svarande säger sig vara positiva till det generella syftet med ortspolitiken. "Framsynt

modell att skapa regional balans på nivå under storstäderna", nämns i ett svar. *"Bra politik att klassificera orter efter deras relativa betydelse"*, skriver en annan person. En svarande anser syftet emellertid vara orealistiskt.

Nästan lika tydligt utslag ger nästa fråga som gäller inställningen till ortspolitikens metoder, men här är svaren utpräglat negativa till metoderna i stort. Nio av tio svarande är kritiska till användningen av planeringstal i ortspolitiken. Ortsklassificeringen är de flesta också kritiska till, men här är det tre som anser att ortsklassificeringen var befogad. *"Metoderna var för partiella och stela. Backades ej upp av den centrala nivån genom någon 'åtgärdsplan'. Bördan lades som vanligt på de lägre nivåerna, främst länsstyrelserna"*. I ett annat svar kan vi läsa: *"Verkningslösa, inget samband mellan mål och metoder, inga operativa insatser fanns kopplade till 'metoden'"*. En mer positiv inställning kan uttydas av detta svar: *"Ortsklassificeringen – ett viktigt regionalpolitiskt medel. Planeringstalen i något mindre grad"*.

Nästa fråga i enkäten handlar om de svarande försökt att aktivt påverka ortspolitiken i samband med genomförandet. Samtliga utom en svarar att så varit fallet. De svarande har i allmänhet haft chefspositioner vid länsstyrelserna, det är därför naturligt att de har haft möjlighet att påverka genomförandet. Sätten som de försökt påverka politiken på varierar. Arbetet med länsplaneringen innebar mycket kontakter med kommuner, landsting och statliga myndigheter. Förslagen från respektive län innehöll t ex ofta synpunkter på tillämpningen av ortspolitiken. Några har också aktivt medverkat vid utarbetandet av själva propositionen.

Sedan innehåller enkäten frågor om betydelsen av ortsklassificering och användning av planeringstal i det län där svaranden varit verksam. Här finns fasta svarsalternativ, men också möjligheter att specificera på vilket sätt den svarande anser att politiken haft eller inte haft betydelse.

När det gäller ortsklassificeringens betydelse svarar fyra av tio att den har haft stor eller ganska stor betydelse i det egna länet. Sex av

tio anser således att ortsklassificeringen haft liten eller ingen betydelse alls. Av dem som anger att ortsklassificeringen haft betydelse anger två att utlokaliseringen av statliga verk och regionala högskolor varit viktiga resultat. De två andra anför exempel på hur ortsklassificeringen använts vid prioritering av resurser inom länet. De som anger att ortspolitiken inte haft någon eller endast liten betydelse anger som orsak det faktum att utlokaliseringen av statliga verk gick dem förbi, att politiken inte ingick i någon bredare och sammanhållen regional utvecklingsstrategi eller att det inte fanns någon operativ politik kopplad till klassificeringen, vilket är i stort sett samma sak.

Att planeringstalen inte hade någon nämnvärd betydelse kunde vi uttolka av en tidigare fråga. Här kan vi också klargöra mer i detalj hur det förhåller sig. Nio av tio svarande anser att planeringstalen haft liten eller ingen betydelse alls. Avsaknad av styrinstrument är en viktig orsak till detta enligt flera svar på enkäten. En anser att planeringstalen haft ganska stor betydelse. Den som säger det anger som skäl att bedömningarna av befolkningsutvecklingen i kommunerna under 1970- och 80-talen trots allt påverkade planeringen.

I ett avslutande, helt öppet, svarsalternativ fanns möjlighet att själv lägga till information om ortspolitiken. En svarande påpekar att *"Ortsklassificering tillämpas fortfarande på kommunnivå, liksom transnationell nivå"*. *Ett ev. nytt ortssystem idag skulle troligen skilja sig från 70-talets. Kanske i form av samverkan i nätverk/regioner, i stället för konkurrens mellan enskilda orter"*. Samma tema tas upp i ett annat svar. Som en sammanfattning vill jag citera ett svar som på ett tydligt sätt uttrycker hur ortspolitiken från 70-talet kan beskrivas. Jag återger här svaret i sin helhet.

"Ortsklassificeringen och planeringstalen skall ses som företeelser för sin tid – 1960- och 70-talen. Det var en tid då den aktiva regionalpolitiken kom igång och då bostads- och samhällsbyggandet var mycket omfattande. Det fanns ett behov av underlag för prioriteringar och inriktningar inom politiken och samhällsbyggandet. Det fanns – med dagens erfarenheter och ögon – en

för stark tro på möjligheterna att planera och styra utvecklingen. Ortsklassificeringen och planeringstalen hade en betydelse i de avseenden jag pekat på men de fick inte den påverkan och det genomslag som vi som jobbade med dessa planeringsinstrument trodde de skulle få. Och den insikten växte fram under senare delen av 70-talet och början av 80-talet. Och det var heller ingen som försökte driva utvecklingen efter dessa planeringsinstrument när denna insikt vunnits”.

5. Slutsatser

5.1 Jämförelser mellan resultat från tidigare studier samt intervjuer och enkäter

Resultaten från de undersökningar om ortspolitiks effekter som jag genomfört stämmer relativt väl överens med de studier som beskrevs av Magnusson (1980). Ortpolitiken var – generellt sett – inget verksamt medel för att styra befolkningsutvecklingen från storstadsområdena till primära och regionala centra i landet. Andra former av transfereringar inom samhällsekonomin har påverkat befolkningsutvecklingen mer i decentraliserande riktning. Däremot har vi kunnat se vissa effekter av ortspolitiken, vilket gör att tidigare slutsatser behöver modifieras. Först en kortfattad jämförelse av resultaten.

De frågor som ställts i Magnussons studie och min egen enkät är inte helt överensstämmande. Jag har ställt mer specifika frågor om ortspolitiks innehåll beträffande ortsklassificering och planeringstal. Målgruppen för Magnussons studie var politiker, kommunplanerare och länsplanerare. Jag har begränsat mig till att kontakta länsplanerare. Antalet enkäter var i min undersökning dessutom mycket begränsat. Inriktningen har i stället varit mer kvalitativ.

Min undersökning visar att inställningen till syftet med ortspolitiken var positiv, men att länsplanerarna var kritiska till metoderna. Det fanns uppenbarligen en diskrepans mellan

mål och medel som kommer till uttryck både i intervjuer och enkät.

Drygt hälften av politiker och tjänstemän i kommunerna ansåg att länsplanerna inte haft någon betydelse alls i Magnussons studie. En tredjedel av de svarande ansåg att planeringen hade haft positiv inverkan (Magnusson 1980 s 166). Min enkät till länsplanerare visar en liknande inställning till ortsklassificeringen som var en del av länsplaneringen. Fyra av tio anser att ortsklassificeringen haft stor eller ganska stor betydelse. När det gäller de använda planeringstalen är kritiken hårdare. Där anser nio av tio svarande att planeringstalen haft liten eller ingen betydelse alls.

Magnussons slutsats att varken befolkningstalen eller ortsklassificeringen i praktiken kunde ligga till grund för resursfördelning och samhällsplanering i länen (Magnusson 1980 s 160) behöver enligt min uppfattning modifieras. När det gäller befolkningstalen (planeringstalen) så är slutsatsen korrekt, men inte med avseende på ortsklassificeringen. Intervjuer och enkäter har visat exempel på – om än i liten omfattning – att ortsklassificeringen använts i samband med utlokalisering av statliga verk men också som grund för lokalisering av regionala högskolor samt för lokalisering av länsjukhus. Även vägplaneringen nämns som exempel på att ortsklassificeringen använts i den statliga planeringen. Eventuella effekter för befolkningsutvecklingen i gynnade orter är dock sannolikt begränsade till en relativt kort tidsperiod i samband etableringen av verksamheten, möjligen med undantag av vägplaneringen.

Vi har också kunnat ge exempel på hur ortsklassificeringen kunnat användas i kommunal planering i Norrtälje för att fördela resurser mellan orter. Detta användningssätt har dock inte kunnat beläggas i andra kommuner. Totalt sett är ändå resultatet av ortspolitiken mycket begränsat med hänsyn till de förväntningar som fanns i samband med införandet av den samma.

5.2 Tolkning av resultat

Några av huvudaktörerna i "spelet" om ortspolitiken är staten, kommunerna, hushållen och företagen. Staten, med länsstyrelserna som sin förlängda arm, initierade ortspolitiken och avsåg att utnyttja denna för att uppnå välfärdspolitiska mål. Kommunerna bejakade denna politik endast i den mån den egna kommunen gynnades. Hushåll och företag var inte direkt delaktiga i genomförandet av ortspolitiken. När befolkningsutvecklingen vände i början av 70-talet, och inflyttningen till storstadsområdena stannade upp, svarade hushåll och företag på andra signaler, som inte hade med regionalpolitiken att göra. Omstruktureringen av näringslivet gav andra förutsättningar för sysselsättning än tidigare och expansionen av den offentliga sektorn i kommunerna och landstingen tog fart (Nyström 1994). Dessutom fick kvalitativa aspekter på boendet större betydelse. Kritiken mot ett ensidigt byggande av flerfamiljshus fick effekter på bostadspolitiken. Att dessa företeelser sammanföll i tiden med ortspolitikkens genomförande var nog snarast en tillfällighet.

Om de regionalpolitiska åtgärderna skulle få långsiktigt strukturella effekter hade det varit nödvändigt att koncentrera insatserna till ett fåtal regioner i landet. Att sprida ut resurserna till primära centra i alla län, på det sätt som den regionalpolitiska propositionen angav, var fel anser några av dem som varit aktiva vid framtagande av propositionen. Ser vi på möjligheterna att påverka attraktivitet i lokala ortssystem krävs dels koncentrerade insatser, dels att grundläggande strukturer i systemet kan påverkas. De tillgängliga resurser som stod till regionalpolitikens förfogande var inte tillräckliga för att uppnå dynamiska effekter i ortssystemen.

Till grund för ortspolitiken på 70-talet låg målsättningen att förhindra en ohämmad befolkningstillväxt i storstadsregionerna och att försöka bibehålla ett befintligt bosättningsmönster. På vilken nivå avsågs då bosättningsmönstret att bibehållas? Det fanns inte officiellt angivet men i praktiken var det länet som var bas i regionalpolitiken även om analyser av problem skedde på kommunnivå (Back,

Eriksson 1988 s 255). När sedan befolkningsökningen i storstadsområdena stannade upp – så att säga av sig självt – upphörde också befolkningsfördelningen att vara ett problem – med länsplaneringens synsätt – även om enskilda orter i kommunerna fortsatte att avfolkas.

En av de mest påtagliga effekterna av ortspolitiken var utflyttningen av statliga verk. Beslutet 1971 att 10.500 tjänster skulle flyttas till sekundära centra i landet blev en vitamininjektion för de orter som gynnades (Ibid. s 258).

Genom flera beslut (1975, 1979 och 1982) decentraliserades successivt ansvaret för regionalpolitiken till länsstyrelserna (Ibid. s 259). Därigenom hade också den statligt styrda ortspolitiken officiellt avvecklats. En ortspolitik som, enligt flera bedömare, var dödsdömd redan då propositionen lades på bordet. En orsak till misslyckandet var förhoppningar – inte minst från kommunernas sida – att åtminstone de högst rankade orterna skulle få del av de regionalpolitiska satsningarna. När dessa satsningar uteblev (förutom när det gäller utflyttningen av statliga verk) höjdes många kritiska röster. På länsstyrelser och i kommuner försvann på kort tid tilltron till ortspolitiken.

6. Sammanfattning

1972 antog riksdagen en regionalpolitisk proposition som bl a innehöll riktlinjer för ortspolitiken i Sverige. Syftet med denna artikel är att diskutera eventuella effekter som riktlinjerna för ortspolitiken har fått för befolkningsfördelningen. Har den regionala befolkningsfördelningen – som avsikten var – påverkats i någon större utsträckning? Har ortspolitiken bidragit till att befolkningsströmmarna från glesbygd till tätorter har stannat upp, eller är det andra faktorer som påverkat ortsutvecklingen?

Bakgrunden till regionalpolitiken beskrivs liksom hur den regionalpolitiska propositionen arbetades fram. Det var första gången ett samlat grepp togs för att samordna de regionalpolitiska åtgärderna. Det primära målet var

att motverka storstadstillväxt och verka för en mer balanserad befolkningsutveckling där länens centralorter kunde fånga upp den befolkning som lämnade glesbygden. Ortsklassificering och användande av planeringstal för befolkningen i län och kommuner var medel för att uppnå detta mål.

Det var en rationell beslutsmodell som utgick ifrån "policy analysis", ett tekniskt systemtänkande med en kvantitativ analys som grund, som användes för att utforma ortspolitiken. Genom att använda ett aktörsperspektiv vid analys av ortspolitiken kan man dra slutsatsen att de åtgärder som vidtogs för att påverka ortsstrukturer var helt otillräckliga för att uppnå långsiktiga effekter. Därigenom kom inte heller ortspolitiken att påverka befolkningsutvecklingen i nämnvärd omfattning.

Varför misslyckades ortspolitiken? För kommunernas del var det naturligtvis önskvärt att få en så stark tillväxt som möjligt. Att framstå med negativa siffror i länsplaneringen var samma sak som att framstå som förlorare. Konflikten mellan kommunernas önskemål och länsstyrelsernas bedömningar om vad resurserna kunde anses räcka till var ett problem som sannolikt bidrog till länsplaneringens sammanbrott.

De intervjuer och den enkät som jag genomfört visar att de negativa attityder till ortspolitiken som kunde konstateras vid tidigare studier fortfarande kvarstår.

Min undersökning visar dock att inställningen till syftet med ortspolitiken var positiv, men att länsplanerarna var starkt kritiska till metoderna. Det fanns uppenbarligen en diskrepans mellan mål och medel som kommer till uttryck både i intervjuer och enkät.

Magnussons slutsats att varken befolkningstalen eller ortsklassificeringen i praktiken kunde ligga till grund för resursfördelning och samhällsplanering i länen behöver enligt min uppfattning modifieras. När det gäller befolkningstalen (planeringstalen) så är slutsatsen korrekt, men inte med avseende på ortsklassificeringen. Intervjuer och enkäter har visat exempel på – om än i liten omfattning – att ortsklassificeringen använts i samband med

utlokalisering av statliga verk men också som grund för lokalisering av regionala högskolor samt för lokalisering av länsjukhus. Även vägplaneringen nämns som exempel på att ortsklassificeringen använts i den statliga planeringen. Eventuella effekter för befolkningsutvecklingen i gynnade orter är dock sannolikt begränsade till en relativt kort tidsperiod i samband med etableringen av verksamheten, möjligen med undantag av vägplaneringen.

Vi har också kunnat ge exempel på hur ortsklassificeringen kunnat användas i kommunal planering i Norrtälje för att fördela resurser mellan orter. Detta användningssätt har dock inte kunnat beläggas i andra kommuner. Totalt sett är ändå resultaten mycket begränsade med hänsyn till de förväntningar som fanns i samband med införandet av ortspolitiken.

Jan Nyström

Skriftliga referenser

- Back, P.-E., Eriksson, A. (1988) 'Svensk regionalpolitik 1965-1987. NordREFO. Om regionalpolitiken som politikområde, s 252-273. Helsingfors.
- Borgegård, L.-E., Håkansson, J., Malmberg, G. (1995) Population redistribution in Sweden – long term trends and contemporary tendencies. *Geografiska annaler 77 serie B 1995:1*, s 31-45.
- Clason, A. (1982) *Plantänkande och planering – en studie i 1940-talets samhällsplaneringsidéer och initiativ*. M 11:1982. Gävle: Statens institut för byggnadsforskning.
- Christaller, W. (1933) *Die zentralen orte in Süd-Deutschland*. Jena. Engelsk version 1966.
- Elander, I. (1991) Socialdemokratien och samhällsplaneringen. *Urban studies. Perspektiv på planering*, s 75-108. (Red. Hall). Uppsala.
- Forsberg, H. (1989) Ordning exploatering. Fysisk riksplanering växer fram. *Choros 1989:1*. Institutionen för kulturgeografi och ek. geografi. Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.
- Forsberg, H. (1992) En politisk nödvändighet. En studie av den fysiska riksplaneringens introduktion och tillämpning. *Linköping studies in arts and science*. Linköping.
- Friedmann, J. (1987) *Planning in the public domain: From knowledge to action*. Princeton, New Jersey.

Kristensson, F. (1967) *Människor, företag och regioner: en strukturell analys*. Ekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm. Almqvist & Wiksell.

Magnusson, H. (1980) *Kommunerna och den regionala planeringen – en analys av länsplaneringen och den fysiska riksplaneringen*. Lund: Studentlitteratur

Länsplanering 1974. Länsstyrelsen i Kopparbergs län. Länsplanering 1974. Länsstyrelsen i Värmlands län.

Nyström, J. (1990) Stockholms stadsland. Om förändringsprocesser i en storstads ytterområden. *Meddelanden serie B 72*. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.

Nyström, J. (1994) Tätortslandskapet i Sverige. En studie av tätorters befolkningsförändringar under 1980-

talet. *Kulturgeografiskt seminarium 1/94*. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.

Riksdagen (1972) *Proposition 111* med bilagor.

Wittrock, B., Lindström, S. (1984) *De stora programmens tid; forskning och energi i svensk politik*. Stockholm.

Öhman, J. (1991) Städerna och det hierarkiska ortssystemet. I Berger (red) *Samhällets geografi*. Nordisk samhällsgeografisk tidskrift s 29-44, Stockholm.

Muntliga referenser

Gösta Oscarsson, NUTEK, intervju 1996-05-03

Christer Stighäll, NIHAB, intervju 1996-05-22

The 1996 U.S. Presidential Election: Return of the "Comeback Kid"

The 1996 American presidential election was, to a considerable degree, a status quo event. Bill Clinton won a second consecutive term, something accomplished by only two other Democrats in this century (Woodrow Wilson in 1916 and Franklin D. Roosevelt in 1936). The Republicans retained their majorities in both houses of Congress, the first time that has happened since 1930. Incumbents of both political parties did very well; over 90 percent of the incumbent House members were duly re-elected. Third-party candidate Ross Perot did poorly, losing more than half of the votes he got in 1992. Voter turnout was down sharply, as were television coverage of the campaign and viewing of the presidential debates.¹ The hunger for change, so prevalent in 1992, and again in 1994, gave way to the mysterious calm of 1996.

What happened to the boiling American political discontent of the early-to-mid-1990s?² How did the United States end up with a divided government after a tumultuous period that threw out a Republican President in 1992, shattered a Democratic Congress in 1994 and upended sixty years of social welfare legislation in 1995?³

How could Clinton come back from the devastating defeat his party suffered in 1994 and easily win re-election two years later? These are questions that political scientists will be studying for years to come. The answers provided in this summary article are of necessity more preliminary, as we go about analyzing the presidential campaign, the election results, and the issue of what the 1996 election may portend for the future.

The Presidential Campaign

Perhaps the most remarkable thing about the 1996 election is not what happened during the course of the campaign, but the changing mood that occurred among the American voters between the 1994 midterm elections and the November 5 presidential contest two years later.⁴ In the spring of 1995, Bill Clinton's presidency looked as if it was on life support. Six months earlier the Republicans, for the first time in 40 years, had won a majority of the seats in both houses of Congress. The president's approval rating was in the 40s; polls had him trailing likely Republican nominee Bob Dole by some 15 percentage points. White House polling showed that voters associated Clinton with three main issues: gays in the military, the tax increase in the 1993 budget and the health care reform debacle. At a memorable prime-time press conference in

April, 1995, Clinton had to point out that according to the Constitution, the President was still "relevant."⁵

It was during this bleak period that Clinton and his consultants, believing that the election would be won or lost before the summer of 1996, began to assemble their "message team." The team, soon to be named the "November 5 Group," consisted of experienced pollsters and political consultants such as Bob Squier, Doug Schoen, Don Baer, and Mark Penn. Another member of the group was Dick Morris, a political consultant whom Clinton had worked with in Arkansas. Morris, who in the past had offered his services to candidates of both parties, soon launched a strategy that he claimed could win Clinton the election. He called it "triangulation," which meant positioning the president solidly in the center above and between both parties. This turned out to be a strategy close to the president's heart and one that he himself had been entertaining for some time.⁶

The first strategic move by the Clinton team was to produce a series of television ads on crime touting the president's support of the death penalty, community policing, and the recently enacted so-called Brady Bill. The ads, which were intended to disarm the crime issue and show that Clinton embodied traditional "middle class values," cost \$2.4 million and went on the air in June, 1995, seventeen months before the election.⁷ This was an inkling of what was to come. Traditionally, parties and candidates have spent their advertising dollars in the late summer or fall of an election year. The Clinton campaign was to change that pattern altogether.

Later that summer, a huge "benchmark" poll was done intended to get a deeper view of the American voter. In order to shape and sharpen the president's image, the pollsters wanted to know the voters' views and thoughts on a wide range of issues. Among other things they found two distinct groups of swing voters, one moderate group leaning toward the Democrats and another group of Republican-leaning independents. Both groups had similar views on crime, health care, and Medicare but differed on taxes, welfare, and fiscal matters, where the Republican-leaning voters took a more conserva-

tive position. Clinton, true to his pragmatic roots, was determined to fashion a message that appealed to both groups.

In his political memoirs, Dick Morris writes about his role in the campaign and how he helped to create what he calls the "first fully advertised presidency in U.S. history." According to Morris, who obviously likes to talk about himself, the Clinton White House provided him with a virtually unlimited budget for polling and market research during the campaign. Vast sums of money were spent on both national and state surveys. At critical times daily tracking polls were conducted at the national level, and there were also a significant number of focus groups. All of which helped Clinton and the Democrats to frame the issues and define their opponents at a very early stage in the race.⁸

The next advertising blitz was launched in August, 1995, and blasted the Republican plan in Congress to cut the growth of Medicare. The ads, which were broadcast in secondary markets outside the big cities to escape media scrutiny, stated that the GOP wanted to "cut Medicare by \$270 billion." Grainy, black-and-white pictures of Senator Bob Dole and Speaker Newt Gingrich conveyed an image of the Republicans as cold, heartless defenders of the wealthy. President Clinton, on the other hand, was cast in the role of noble protector of the elderly, the sick, and the disabled.⁹

The Medicare ads turned out to be a turning point for Clinton and the Democrats. The president's approval rating seemed to go up with every new ad, from 47 percent in August to the mid-50s by December, 1995. By that time the big budget battle was already raging between the Republican Congress and the White House. The budget negotiations soon broke down after both parties refused to compromise. Polls showed that Clinton had found a winning issue by standing up to the GOP on Medicare. The Republicans, with unpopular Speaker Gingrich as the leading player, pursued what became known in the media as a "train-wreck" scenario which eventually ended in a shutdown of the federal government. The impasse came to a dramatic halt when Majority Leader Bob Dole, never quite comfortable with the House Republican

agenda, single-handedly declared the shutdown ended on the Senate floor.¹⁰

Clinton handily won the public relations game. In the eyes of many voters, including independents and GOP sympathizers, the Republican Congress had gone too far in cutting – or proposing to cut – various social welfare programs. The government shutdowns (there were two) became a symbol for the Party's budget-cutting zeal, and the public generally blamed Republican lawmakers for the deadlock. In early June, 1996, polls showed that one in four of the voters who had supported Republicans in 1994 had switched to Clinton. Seventy-three percent of them said that they trusted Clinton on the issues, whereas only 11 percent trusted the GOP Congress.¹¹

What is more, the budget battle also provided Clinton with a message for the ensuing campaign. During the budget negotiations Clinton had accepted, in principle, the Republican idea of a balanced budget. But he insisted that the budget must be balanced in a way that protected "Democratic values" and defended "Medicare, Medicaid, education, and the environment." This was Clinton resuming the mantle of a "New Democrat," trying to bridge cleavages within his own party between those who wanted to protect entitlements and those who were more fiscally conservative.

By March, 1996, Clinton already had a sizeable lead in the polls over Bob Dole. The numbers were not to change much in the period leading up to the election on November 5. Dole was bruised during the many GOP primaries, where he had to fend off challenges both from supply-side economic conservatives (Steve Forbes), social conservatives (Phil Gramm), and right-wing isolationists (Pat Buchanan).¹² As it turned out, Dole never adjusted to the role of a presidential candidate. His two big campaign decisions, quitting the Senate in June and choosing Jack Kemp as his running mate in August, took nearly everyone by surprise when they were announced. Both decisions, however, turned out to be ill-advised. By resigning from the Senate and relinquishing his position as majority leader, Dole lost an important platform from which he could have continued to influence legislation and ar-

gue the Republican case. And by picking Jack Kemp he no doubt added a man of ideas to the ticket, but he also got a politician who once again, just like in 1988, proved himself to be a poor campaigner.¹³

Dole ran a largely inept campaign which lacked a substantive, consistent theme.¹⁴ His major campaign promise, a 15 percent across-the-board tax cut, never caught on with the electorate. Two months before the election, for example, polls showed that voters felt better than they had in years about the direction of the country generally and about the U.S. economy in particular. Nearly two-thirds of voters, including 52 percent of Republicans, did not think that Dole would cut taxes 15 percent if elected president. To the contrary, four in ten voters felt that he would *raise* their taxes, and fully two-thirds said that Dole could not cut taxes and reduce the budget deficit at the same time, as he claimed he would do. By a surprising 44 percent to 40 percent, voters in one survey trusted Clinton more than Dole to cut the federal budget deficit. Dole's economic plan thus had the unintended consequence of diminishing his credibility as a deficit hawk, one of the few issues where he had held a clear lead in previous opinion polls.¹⁵

Realizing the difficulty to persuade people to vote for him, Dole and his media team spent considerable time trying to persuade them to vote against Bill Clinton. Particularly towards the end of the campaign, Dole kept hammering away at the president's flawed "character" while insisting that the basic issue was "trust."¹⁶ It was not a successful strategy. Surveys indicated that the attacks did nothing to improve Dole's standing among voters.¹⁷ However, neither of the main candidates presented the voters with a compelling vision for the 21st century. True, Clinton did have a theme and a list of incremental reforms primarily in the areas of education, family and juvenile policies. For example, on the stump he repeatedly stressed his support for school uniforms and V-chips on television and warned against the hazards of breast cancer and tobacco smoking. But this platform, dubbed the "Small Deal" by one observer, was less an ideology than an assemblage of tactics geared towards addressing the anxieties of the suburban middle

class.¹⁸ It could hardly be called a governing vision for the next millennium.

What history will remember from the 1996 election, then, is not the strength of the candidates' ideas, but rather the size of the parties' campaign coffers. The two national party committees raised \$263.5 million in unlimited so-called "soft money" donations in the 1995-96 election cycle, nearly triple the amount they raised in 1992.¹⁹ Further, a record \$660 million was raised by all candidates for congressional races, up from \$611.5 million in 1994. In the congressional races, Republicans outpaced Democrats in fund raising, taking in \$349 million to the Democrats' \$306 million. The average cost of a congressional campaign in 1996 was around \$600,000, also a new record.²⁰

Estimates vary as to how much money was spent in the fight for the White House. One can confidently assume, however, that the total amount spent in the presidential election was at least as high (and probably much higher) as that spent in all the congressional races.²¹ What set this election apart from most others was that the Democrats made an all-out effort to raise as much money as early as possible in the campaign. The scope and intensity of the Democrats' fund-raising efforts made them accept donations from sometimes questionable and potentially illegal sources, something which became a controversial issue as the campaign drew to a close.²²

However, the length and magnitude of the Clinton advertising campaign enabled the Democrats to effectively frame the issues and define their opponent to the electorate. By the time Bob Dole and his team started to respond to the ads, Clinton, aided by a healthy economy and an overconfident GOP majority in Congress, had already defined the broad contours of the campaign. Dole's desperate four-day, round-the-clock marathon finish, taking him to 19 states in 96 hours, gave him a late boost, as did news stories about the Democrats' questionable fund-raising methods. But it was too little too late. The 1996 campaign thus reaffirmed one of the standard maxims of the political-consulting business, namely that he who defines first defines last.²³

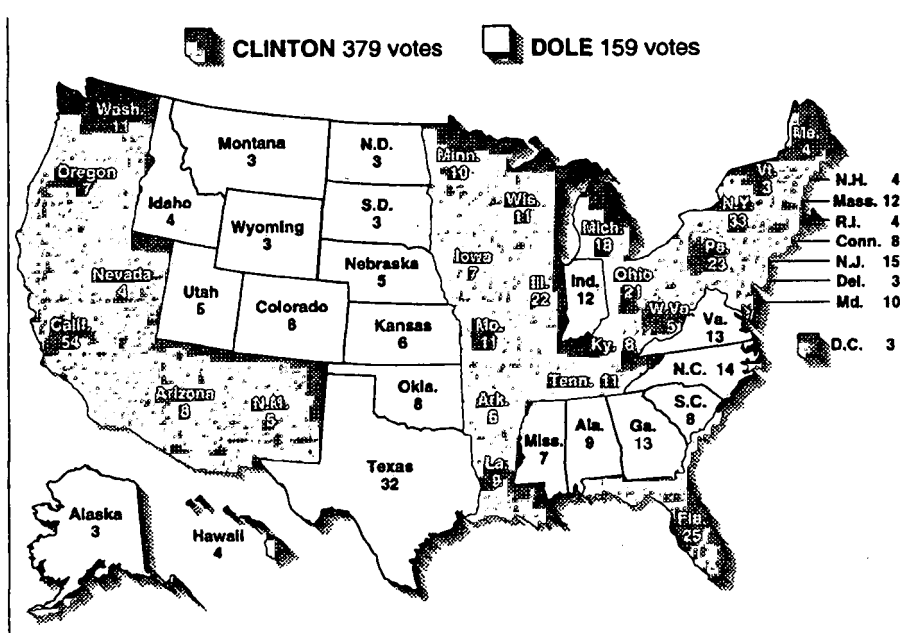
The November Elections

Bill Clinton increased his share of the popular vote, from 43 percent in 1992 to 49 percent in 1996. It was a clear, though hardly impressive, victory. Clinton won 31 states and the District of Columbia, which amounted to 379 electoral votes. (His 1992 result was 32 states and 370 electoral votes.) In other words, Clinton won reelection without getting a majority of the popular vote. That is not altogether uncommon. In seven of the 25 presidential elections from 1900 to 1996, candidates have emerged victorious with less than 50 percent of the popular vote.²⁴

A closer look at the electoral map reveals that Clinton carried states in all regions of the country (see map 1). He was strongest in the Northeast, where he won all of the eleven-states plus the District of Columbia. He also carried most Midwestern states and the entire Pacific coastal region, including vote-rich California, which he won for the second time in a row. Clinton lost three of the states that he carried in 1992, Montana, Colorado, and Georgia in his native South, still his weakest region. He more than made that up, however, by adding Arizona and Florida to his column. Florida, the fourth largest state in terms of electoral votes, has not gone Democratic in a presidential election since 1976.

By contrast, Bob Dole ended up with 41 percent of the popular vote, winning 19 states and 159 electoral votes. That was better than predicted by the final national polls published shortly before Election Day. The results of these polls, when averaged, showed Clinton with 49 percent and Dole with just 37 percent. Apparently, the pollsters were unable to trace a late swing of previously undecided voters toward Dole—possibly because of a drop in voter turnout or the perennial problem of distinguishing likely voters from unlikely voters.²⁵ Among voters who made their decision during the last week of the campaign, Dole beat Clinton by 47 percent to 35 percent. And among those who decided in the last three days, Dole again came out ahead with 39 percent to Clinton's 35 percent.²⁶

Dole also did better than the 37.7 percent George Bush got in 1992, although Bush won nine more electoral votes. As in 1992, the Re-

Map 1. The 1996 U.S. Presidential Election Results by State and Electoral College Vote. Source: *International Herald Tribune*, November 7, 1996, p. 2.

publican candidate carried the mountain states of the West, the Plains states and a majority of the Southern states, including Texas, the third largest state in terms of electoral votes (after California and New York). Ross Perot's Reform Party won 8 percent and no electoral votes, a considerable drop from the 19 percent he got in 1992. On the whole, the Perot campaign this time was essentially a sideshow, and Perot's influence on the 1996 race was marginal.²⁷ Among the other presidential candidates only two, Ralph Nader of the Green Party and Harry Browne of the Libertarians, got more than one percent of the popular vote.

Voter turnout was a meager 48.8 percent, substantially down from the 55.2 percent figure in 1992 and the lowest in any presidential election since 1924. In one respect, the low turnout came as something of a surprise. The enactment in 1993 of a "motor voter law," which allows people to register when they renew their driving licences, resulted in an increase in the number of registered voters by 9.2 million from 1992 to 1996. According to the Federal Election Com-

mission, almost 73 percent of eligible voters were registered in 1996, the highest number for any election since 1960.²⁸ But the problem is, as pointed out by David McKay, that large numbers of registered voters, especially the young and the poor, simply do not bother to vote. In 1996, moreover, no single candidate or issue galvanized the electorate as apparently happened in 1992.²⁹ "By every available measure," a well-known media critic observed three weeks before Election Day, "both the press and the public are tuning out the contest between President Clinton and Bob Dole."³⁰

The exit polls give a portrait of the 1996 electorate not unlike that of 1992 (see table 1).³¹ Bill Clinton held on to many of the demographic groups who helped him win in 1992 and, in some cases, managed to increase his share of their votes. A majority of women, blacks, young voters (including first time voters), Democrats, liberals, and moderates all gave the president a majority of their votes. He increased his support among union households from 55 to 59 percent, and did well among independents and suburban

Table 1. Distribution of the Vote by Social Groups in U.S. Presidential Elections 1976-1996.

Pct. of total vote	Total vote	1976		1980			1984		1988		1992		1996			
		Car-ter 50	Ford 48	Rea-gan 51	Car-ter 41	Ande-rson 7	Rea-gan 59	Mon-dale 40	Bush 53	Duka-kis 45	Clin-ton 43	Bush 38	Pe-rot 19	Clin-ton 49	Dole 41	Pe-rot 8
48	Men	50	48	55	36	7	62	37	57	41	41	38	21	43	44	10
52	Women	50	48	47	45	7	56	44	50	49	45	37	17	54	38	7
83	White	47	52	56	36	7	64	35	59	40	39	40	20	43	46	9
10	Black	83	16	11	85	3	9	90	12	86	83	10	7	84	12	4
5	Hispanic	76	24	33	59	6	37	62	30	69	61	25	14	72	21	6
1	Asian	-	-	-	-	-	-	-	-	-	31	55	15	43	48	8
17	18-29 years old	51	47	43	44	11	59	40	52	47	43	34	22	53	34	10
33	30-44 years old	49	49	55	36	8	57	42	54	45	41	38	21	48	41	9
26	45-59 years old	47	52	55	39	5	60	40	57	42	41	40	19	48	41	9
24	60 and older	47	52	54	41	4	60	39	50	49	50	38	12	48	44	7
35	Republicans	9	90	86	9	4	92	7	91	8	10	73	17	13	80	6
26	Independents	43	54	55	30	12	63	36	55	43	38	32	30	43	35	17
39	Democrats	77	22	26	67	6	25	74	17	82	77	10	13	84	10	5
20	Liberals	71	26	25	60	11	28	70	18	81	68	14	18	78	11	7
47	Moderates	51	48	49	42	8	53	47	49	50	47	31	21	57	33	9
33	Conservatives	29	70	73	23	4	82	17	80	19	18	64	18	20	71	8
23	From the East	51	47	47	42	9	53	47	50	49	47	35	18	55	34	9
26	From the Midwest	48	50	51	41	7	58	41	52	47	42	37	21	48	41	10
30	From the South	54	45	52	44	3	64	36	58	41	41	43	16	46	46	7
20	From the West	46	51	53	34	10	61	38	52	46	43	34	23	48	40	8
6	Not a high school graduate	-	-	46	51	2	50	50	43	56	54	28	18	59	28	11
24	High school graduate -	-	-	51	43	4	60	39	50	49	43	36	21	51	35	13
27	Some college education	-	-	55	35	8	61	38	57	42	41	37	21	48	40	10
43	College graduate or more	-	-	52	35	11	58	41	56	43	44	39	17	47	44	7
26	College graduate	-	-	-	-	-	-	-	62	37	39	41	20	44	46	8
17	Post graduate education	-	-	-	-	-	-	-	50	48	50	36	14	52	40	5
46	White Protestant	41	58	63	31	6	72	27	66	33	33	47	21	36	53	10
29	Catholic	54	44	50	42	7	54	45	52	47	44	35	20	53	37	9
3	Jewish	64	34	39	45	15	31	67	35	64	80	11	9	78	16	3
23	Union household	59	39	44	49	6	46	53	42	57	55	24	21	59	30	9
	Family income is															
11	Under \$ 15,000	58	40	43	49	7	45	55	37	62	58	23	19	59	28	11
23	\$15,000-\$ 29,999	55	43	53	39	7	57	42	49	50	45	35	20	53	36	9
27	\$30,000-\$ 49,999	48	50	59	32	8	59	40	56	43	41	38	21	48	40	10
39	Over \$ 50,000	36	63	64	26	10	69	30	62	37	39	44	17	44	48	7
18	Over \$ 75,000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	36	48	16	41	51	7
9	Over \$ 100,000	-	-	-	-	-	-	-	65	32	-	-	-	38	54	6
	Family financial situation is															
33	Better today	30	70	37	55	7	86	14	-	-	24	61	14	66	26	6
45	Same today	51	49	46	47	7	50	50	-	-	41	42	17	46	45	8
20	Worse today	77	23	66	25	8	15	85	-	-	60	14	25	27	57	13

Continued ...

Table 1. Continued.

Pct. of total vote	Total vote	1976 Car-ter 50	1976 Ford 48	1980 Rea- gan 51	1980 Car- ter 41	1980 And- er- son 7	1984 Rea- gan 59	1984 Mon- dale 40	1988 Bush 53	1988 Duka- kis 45	1992 Clin- ton 43	1992 Bush 38	1992 rot 19	1996 Clin- ton 49	1996 Dole 41	1996 rot 8
10	Size of place Population over 500,000	-	-	-	-	-	-	-	37	62	58	28	13	68	25	6
21	Population 50,000 to 500,000	-	-	-	-	-	-	-	47	52	50	33	16	50	39	8
39	Suburbs	-	-	55	35	9	61	38	57	42	41	39	21	47	42	8
9	Population 10,000 to 50,000	-	-	-	-	-	-	-	61	38	39	42	20	48	41	9
21	Rural areas	-	-	55	39	5	67	32	55	44	39	40	20	44	46	10
9	First time voters	-	-	-	-	-	61	38	51	47	46	32	22	54	34	11
49	Congressional vote For the Democratic candidate	75	23	22	69	7	23	76	27	72	74	11	15	84	8	7
49	For the Republican candidate	12	87	83	11	5	93	7	82	17	10	72	18	15	76	8
43	Previous Presidential vote For the Democratic candidate	26	73	29	63	6	18	82	7	92	83	5	12	85	9	4
35	For the Republican candidate	79	18	83	11	6	88	11	80	19	21	59	20	13	82	4
12	For Wallace/ Anderson/Perot	-	-	-	-	-	27	69	-	-	-	-	-	22	44	33
66	Married	-	-	-	-	-	62	38	57	42	40	41	20	44	46	9
34	Unmarried	-	-	-	-	-	52	47	46	53	51	30	19	57	31	9

Source: *The New York Times*, November 10, 1996, p. 16.

voters. Bob Dole got most of his support from conservatives, Republicans, and white Protestants. He also won the votes of more than half of those with a family income of over \$75,000 per year. Other income groups divided fairly evenly between the candidates or supported Mr. Clinton. The general rule was that the lower a group stood on the economic ladder, the higher the president's margin among its voters.

What explains Clinton's victory? A key factor was the way the voters felt about the country and the economy. In 1992, only 39 percent of voters said they thought the U.S. was headed in the right direction. Four years later that figure had grown to 53 percent. Voters also said that the economy and jobs mattered most, followed by Medicare and Social Security. Almost three out of five voters rated the national economy as good or excel-

lent in 1996, and among these voters Clinton beat Dole by two-to-one. The Republican candidate thus learned, like many before him, how difficult it is to oust an incumbent president in times of tranquility and prosperity.³²

But other factors were important too, for example the so-called "gender gap," i.e., the differences in male and female voting for the two main candidates. The gender gap started to get some attention during the Reagan era as analysts noted the emergence of a new trend: men, particularly white males in the South, became more Republican and less Democratic than women. According to Warren Miller and J. Merrill Shanks, the appearance of a gender gap during Reagan's two terms was not as much a function of a pro-Democratic growth in the partisan affiliation of liberal women, as a function of increasingly pro-Re-

publican sentiments among conservative men. At least up to the election of 1992, the authors contended, "the Republicans did not have a new problem with women so much as the Democrats have had a continuing problem among men."³³

The 1996 election signals that the Democrats may still have a problem among men. Clinton increased his share of the male vote only marginally, from 41 to 43 percent. He lost the white male vote by a clear 38 to 49 percent margin. But the more important thing is that he got no less than 54 percent of the female vote, leaving a 16-point gap to his Republican opponent. That represents the biggest gender gap since exit polls were introduced some twenty years ago. Working women voted for Clinton by 56 percent to 35 percent. The outcome was the result of a specific strategy. In contrast to 1992, Clinton deliberately set out to win the female vote by emphasizing his support of the so-called assault weapons ban, the Violence Against Women Act, and the Family and Medical Leave Act. These laws were all passed during Clinton's first term.³⁴ The Republicans, by openly opposing these issues, did themselves no favors among women voters in 1996. Nor do they seem to have benefitted from the tough anti-abortion stance in their election platform. All of which may well present today's Republicans with "a new problem with women."

Another interesting, and perhaps equally important, demographic change was the surge in the number of Hispanic voters. In a year when voter turnout sank to a level not seen since the mid-1920s, the Hispanic share of the national electorate more than doubled. Overall, Hispanic or Latino voters account for about five percent of the voting population of the U.S. But in states such as Arizona, Texas, and Florida they have grown to 10 percent or more of eligible voters, and in California to almost 15 percent. In 1996, it was Clinton and the Democrats who benefitted from heavy Hispanic participation. In 1984, Reagan won 37 percent of the Hispanic vote. Twelve years later that figure dropped to just 21 percent for Dole. Clinton, on the other hand, increased his share of the Hispanic vote from 61 percent in 1992 to 72 percent in 1996. He captured a whopping 75 percent of the Hispanic vote

in Texas, a jump from 58 percent four years earlier. In Florida, which has a large and predominantly conservative Cuban-American community, Hispanics split their vote almost equally between Clinton (42 percent) and Dole (46 percent). In 1992, Florida Hispanics voted almost two-to-one for George Bush.³⁵

Nowhere was the power of the Hispanic vote felt more keenly than in California. Not only did Hispanic voters help Democrats gain congressional seats and retake control of the California State Assembly. They were also instrumental in defeating Robert Dornan in Orange County, a widely publicized contest decided by just a couple of hundred votes. Dornan, one of the most vocal conservatives on Capitol Hill, lost to Loretta Sanchez, a liberal Democrat, who claimed victory in the name of a new movement in American politics.³⁶ These are results which may herald a steady growth of Hispanic political clout in the country. According to census predictions, the number of Hispanics in the U.S. is expected to rise dramatically from nine percent in 1990 to 21 percent in the year 2050.³⁷

The Congressional and State Elections

The 1994 midterm elections were an unmitigated disaster for the Democrats, leaving them with just 198 seats in the House and 47 in the Senate.³⁸ That was the worst result for the Party since 1946. By contrast, the Republicans scored their best congressional results since 1952 by getting 236 House seats and 53 U.S. senators.³⁹ Few analysts expected the Democrats to retake the Senate in 1996. Senate contests have become increasingly competitive and expensive in recent years, making it harder for opponents to oust incumbents. In addition, no less than 14 senators had decided not to run for re-election, eight Democrats and six Republicans.⁴⁰ In terms of pure electoral arithmetic, then, the cards were stacked against the Democrats in most Senate races.

In the spring of 1996, however, as public mood began to change, Democratic party activists became more hopeful that they could regain control of the House of Representatives. After all, they only needed a net pickup of 18 seats to elect

the House Minority Leader, Dick Gephardt of Missouri, as the next speaker. Historically, that has not been an impossible task. In 12 of the last 25 House elections, the winning party has gained at least 20 seats. In eight of those elections, the swing has been at least 30 seats, and in six of them, at least 40 seats (1994 being such a year).

Public opinion polls released in March, 1996, showed a swing against the Republicans. When voters were asked the generic question of which party they intended to support for Congress, the Democrats consistently had an advantage of around five percentage points. That represented a substantial shift from the 1994 congressional elections, when the Republicans outpolled their opponents by six points and gained 52 House seats.⁴¹

Early polls and predictions can be highly deceptive, though. In particular, generic and national polls have a tendency to blur the fact that U.S. congressional elections represent some 468 separate contests, 435 in the House and 33 in the Senate, all of which are influenced as much by local concerns as by national priorities. At least that has been the conventional wisdom up to recent times. Beginning in 1994 and continuing in 1996, however, both parties fought the congressional campaigns as a referendum on national policy. In 1994, the GOP managed to nationalize the elections by turning every race into a referendum on Bill Clinton. Democratic candidates who had been supportive of the president's agenda were characterized as Clinton clones and subjected to a barrage of negative television ads.⁴²

In 1996, Democrats took a leaf out of the GOP's strategy book by basing much of their campaign on public dissatisfaction with Speaker Gingrich. As was the case in the presidential campaign, Democratic candidates around the country portrayed the speaker and his allies as insensitive budget-cutters intent on making the rich richer and the poor poorer. Republican candidates responded by invoking the "L" word (for Liberal) against their opponents, depicting them in ads as either "ultraliberal" or "unbelievably liberal."⁴³

The Democrats' attack strategy worked in some races but not in others. In New Jersey, for

instance, Democrat William Pascrell defeated GOP freshman Bill Martini, in large part by linking him with the unpopular speaker. "People wanted change when they voted Republican in 1994," Pascrell argued, but "they didn't ask us to shut government down." And in Massachusetts, GOP candidate Peter Blute was under assault by Democrat Jim McGovern for having voted with Newt Gingrich 85 percent of the time. McGovern, who also emerged victorious, ran effective television ads asking voters the question, "You wouldn't vote for Newt; why would you ever vote for Blute?"⁴⁴

Yet in the end very little changed. Republicans kept control of both the House and the Senate, thus confirming that skeptical voters, while disinclined to vote for Bob Dole, wanted a check on the Democrat in the White House.⁴⁵ The House of Representatives ended up with a Republican edge in seats of 227-207 over Democrats, the smallest House majority since the 83rd Congress in 1953-54.⁴⁶ In the Senate, the GOP gained one seat, giving them a comfortable 10-seat advantage (55-45).⁴⁷

Overall, 1996 was an excellent year for incumbents. Only 12 of the 70 GOP freshmen elected in 1994 went down to defeat, despite a vigorous campaign from organized labor and the opposition.⁴⁸ Republicans managed to limit their House losses with a slew of advertising at the end of the campaign. The thrust of their message was a tacit admission that the presidential race was over, and a plea to the electorate to opt for divided government.⁴⁹ The ultimate goal was to persuade voters that returning to one-party government would be disastrous for the country. Senate Majority Leader Trent Lott and other prominent Republicans warned of the dangers that a Democratic-controlled Congress would bring and enumerated the many "liberal" and "far-left" lawmakers that would chair important committees. This argument proved to be quite effective in the final weeks of the campaign.⁵⁰

Republicans secured their majority by winning 10 House seats, 7 of them in the South, left open by retiring Democrats. Democratic gains came mainly in the East, whereas the parties broke even in the Midwest and in the West (for a breakdown of the House vote, see table 2). The

most spectacular Democratic victory – next to the one achieved by Loretta Sanchez in Orange County—occurred in New York, where Carolyn McCarthy defeated GOP freshman Daniel Frisa in a race dominated by the issue of gun control. Mrs. McCarthy, a registered Republican whose husband was killed in a 1993 railroad massacre, changed party affiliation and challenged Mr. Frisa after he had voted to repeal the ban on assault weapons.

There were even fewer changes in the Senate. Republican Larry Pressler of South Dakota was the only incumbent senator to lose his seat. He was beaten by Representative Tim Johnson, a Democrat. The results of the other races pointed in the direction of a more conservative Senate. Three moderate Democrats, David Pryor of Arkansas, Howell Heflin of Alabama, and J. James Exon of Nebraska, retired and were replaced by conservative Republicans – Tim Hutchinson, Jeff Sessions, and Chuck Nagel, respectively. These results further cemented the GOP's majority status in the South, a region where 15 of the 22 senators now are Republicans as well as 56 percent of the House members.⁵¹ Several moderate Republican retirees were also replaced by GOP candidates who ran as staunch conservatives.⁵²

Eleven states held gubernatorial elections. Seven incumbent governors were up for re-election, four Democrats and three Republicans, all of whom retained their seats. Democrats also captured three of the four open governorships. Three of these were won in the traditional GOP strongholds of Indiana, New Hampshire, and Washington State, where Gary Locke became the nation's first Chinese-American governor. In New Hampshire, Jeanne Shaheen, a longtime state legislator, became the state's first female governor.⁵³ However, the outcome did not produce any changes in the gubernatorial balance of power; the lineup remains 32 Republican governors, 17 Democrats, and one independent (Angus King of Maine).

During the first half of the 1990s, Republicans made great electoral gains in the state legislatures across the U.S. In 1994, for example, they doubled to 19 the number of states with both houses under their control. In 1996, however,

with 5,989 legislative seats at stake in 45 states, the GOP's momentum at the state level was halted, at least for the time being. The number of chambers controlled by the GOP fell from 50 to 44, whereas the Democratic Party increased the number of chambers under its control from 46 to 49. Apart from the California State Assembly, Democrats also won majorities in the Illinois and Michigan Houses of Representatives.

State and gubernatorial elections often receive scant attention from journalists and scholars in the field. Both groups tend to view presidential and congressional races as much more important. But the fact is that state legislatures in the U.S. today have a great and growing influence on people's daily lives, shaping the policies of crime, welfare, taxes, transportation, and education, to name but a few key areas. With the adoption of the controversial welfare bill in September, 1996, the role of state governments will expand even further as they have been given the responsibility of moving people off welfare and into work. How state officials succeed in implementing welfare reform, and particularly in dealing with difficult issues such as job training and medical coverage for the poor, will most certainly have a major impact on the entire national agenda.

Bipartisanship – for Now

Bill Clinton is the youngest person ever to be re-elected president of the United States.⁵⁴ He won re-election with a cleverly crafted platform that co-opted several Republican policy positions.⁵⁵ The healthy economy did wonders for Clinton's campaign, as did the weak candidacy of Bob Dole. All in all, it was Clinton's election to lose, and it is highly unlikely that any Republican candidate – whether we are talking about Colin Powell, Lamar Alexander, or any of the influential GOP governors in the Midwest – could have beaten him in 1996.

The most important aspect of Clinton's victory is that the "Republican revolution" of 1994 was halted and that the conservative majority in Congress was reduced. The outcome conforms with recent election trends in countries such as Italy, Great Britain, and France, where conservative

Table 2. How Social Groups Divided in the Vote for the U.S. House of Representatives in the 1994 and 1996 elections.

Pct. of total '94 '96		1994 Dem Rep.		1996 Dem Rep.		
Total vote for House		47	53	50	50	
49	48	Men	42	58	46	54
51	52	Women	53	47	55	45
86	83	White	42	58	45	55
9	10	Black	92	8	82	18
3	4	Hispanic	61	39	73	27
1	1	Asian	54	46	43	57
13	17	18-29 years old	49	51	55	45
32	33	30-44 years old	46	54	50	50
28	27	45-59 years old	47	53	50	50
27	23	60 and older	49	51	49	51
59	66	Married	42	58	46	54
41	34	Not married	55	45	60	40
6	6	Not a high school graduate	58	42	65	35
23	23	High school graduate	47	53	55	45
28	27	Some college	41	59	50	50
26	26	College graduate	45	55	43	57
17	18	Post graduate education	57	43	51	49
23	23	From the East	50	50	56	44
27	27	From the Midwest	45	55	51	49
27	30	From the South	47	53	45	55
23	20	From the West	47	53	51	49
42	47	White Protestant	34	66	38	62
6	6	Black Protestant	95	5	80	20
29	29	Catholic	47	53	54	46
4	3	Jewish	77	23	74	26
14	17	White religious right	37	63	27	73
Family income is						
10	11	Under \$ 15,000	62	38	63	37
20	22	\$15,000-\$ 29,999	51	49	56	44
28	27	\$30,000-\$ 49,999	45	55	50	50
21	21	\$ 50,000-\$ 74,999	45	55	47	53
8	9	\$ 75,000-\$ 100,000	40	60	43	57
7	9	Over \$100,000	36	64	37	63
14	23	Union household	60	40	63	37

Pct. of total '94 '96		1994 Dem Rep.		1996 Dem Rep.		
Family financial situation is						
24	33	Better	60	40	65	35
49	45	Same	46	54	47	53
22	20	Worse	36	64	33	67
36	36	Republicans	8	92	10	90
26	24	Independents	43	57	49	51
36	40	Democrats	89	11	86	14
17	20	Liberals	81	19	82	18
43	47	Moderates	57	43	57	43
36	34	Conservatives	19	81	21	79
43	50	Voted for Clinton	84	16	85	15
39	42	Voted for Bush or Dole	11	89	9	91
The national economy is						
2	4	Excellent	82	18	80	20
40	53	Good	61	39	59	41
47	35	Not so good	39	61	39	61
11	7	Poor	28	72	32	68
Size of hometown						
7	10	Population over 500,000	72	28	69	31
16	21	Population 50,000 to 500,000	58	42	49	51
47	39	Suburbs	43	57	48	52
7	9	Population 10,000 to 50,000	44	56	48	52
23	21	Rural areas	43	57	48	52
23	19	Suburban men	37	62	44	56
24	20	Suburban women	47	53	53	47

Data were collected by Voter News Service based on questionnaires completed by 14,887 voters leaving polling places throughout the country on Election Day. 1994 data were based on questionnaires completed by 10,245 voters. Family financial situation is compared to two years ago in 1994.

Source; *The New York Times*, November 7, 1996, p. B3.

governments have been soundly defeated by center or left-of-center parties.

If history is any guide, two things are likely to happen during Clinton's second term: i) his party

will lose seats in the 1998 midterm elections; and ii) the president, facing a hostile Republican Congress, will have to pay much more attention to foreign policy in order for him to get things

done and secure a place in history. The expansion of NATO and U.S. involvement in international peace-keeping missions are likely to be contentious issues in the next few years. That would be all the more ironic since foreign policy played virtually no role in the 1996 campaign.

Clinton's domestic agenda can be expected to continue to build on the "small government" approach that he first enunciated in his 1996 State of the Union Speech. Thus, there will be no big domestic initiatives similar to the 1993 health care proposal, but rather small-scale, incremental reforms geared toward the Republican policy agenda. A spirit of bipartisanship, symbolized by the balanced budget agreement reached in the summer of 1997, will rule the day.⁵⁶ That is, until the next presidential campaign starts.

Erik Åsard

Notes

1. For example, 46.1 million viewers watched the first presidential debate in 1996 between Clinton and his opponent Bob Dole. This was a viewer falloff of 26 percent compared with 1992, when 62.4 million viewers tuned in to the first Bush-Clinton-Perot debate. Jill Lawrence, "More tuned out than turned off," *USA Today*, October 14, 1996, p. 2A.

2. Cf. Kevin Phillips, *Boiling Point: Democrats, Republicans, and the Decline of Middle-Class Prosperity* (New York: Random House, 1993).

3. Robin Toner, "Coming Home From the Revolution," *The New York Times*, November 10, 1996, p. E1.

4. Unless otherwise stated, the following sections are built mainly on the election issues of *Newsweek* and *Time* dated November 18, 1996.

5. David Maraniss, "The Comeback Kid's Last Return," *The Washington Post National Weekly Edition*, September 2-8, 1996, p. 8.

6. It was also a strategy that distanced Clinton from his own party, and hence left him open to charges, particularly after the election, that he was only interested in pursuing his own agenda while neglecting to campaign for other Democratic candidates.

7. Another important event in the resurrection of Bill Clinton was the April 19, 1995, bombing of the Fed-

deral building in Oklahoma City. The tragedy caused a mourning nation to focus on the president, who rose to the occasion and got wide praise for the way he handled the aftermath of the crisis. Alison Mitchell, "Stung by Defeats in '94, Clinton Regrouped and Co-opted G.O.P. Strategies," *The New York Times*, November 7, 1996, pp. B1, 5.

8. Dick Morris, *Behind the Oval Office* (New York: Random House, 1997); David Winston, "Dick Morris: Political Genius Or Jerk? Part II," *PoliticsNow* Web Site, February 6, 1997, p. 1 (quote). During the Democratic convention in Chicago in late August, 1996, Morris had to resign from his position as presidential counselor after news stories appeared about him being involved with a prostitute.

9. Curiously, the Republicans never responded to the ads, something which they must have regretted after the election.

10. For an excellent inside report on the big budget battle, see the two articles by Michael Weisskopf and David Maraniss, "Endgame: The Revolution Stalls," *The Washington Post National Weekly Edition*, January 29-February 4, 1996, pp. 6-10; and "Behind the Stage: Common Problems," *ibid.*, February 5-11, 1996, pp. 9-13.

11. CNN Inside Politics, June 4, 1996.

12. Clinton, on the other hand, ran unopposed in the Democratic primaries and never had to face a challenger within his own party.

13. In 1988, Jack Kemp ran unsuccessfully for president as a Republican candidate.

14. Cf. Blaine Harden, "Bob Dole's Garbled Message," *The Washington Post National Weekly Edition*, November 11-17, 1996, pp. 8-9.

15. "Bad News for Dole: Polls Find Voters Satisfied," *International Herald Tribune*, September 7-8, 1996; Alan Ware, "The 1896 and 1996 US Elections: A Re-emerging 'Problem' of the South and West?," *Government and Opposition*, No. 1, Winter 1997, p. 46.

16. The reason for Dole's emphasis on the "character" issue was simple enough: polls indicated that this was Clinton's weakest spot. In one poll, published in early September, 1996, 56 percent of Americans said that Clinton did not have high personal moral or ethical standards, and rated Dole much better on that score. "Bad News for Dole," *International Herald Tribune*, September 7-8, 1996.

17. Edward Walsh, "Dole Assails Clinton for 'Ethical Failures'," *The Washington Post* on the Web, October 16, 1996; Richard L. Berke, "Dole Damages

Image With Attacks on President, Poll Finds," *The New York Times* on the Web, October 22, 1996.

18. *Newsweek*, November 18, 1996, pp. 126-27 (quote); Mitchell, "Stung by Defeats in '94, Clinton Regrouped and Co-opted G.O.P. Strategies," p. B5. Cf. Peter Baker, "Clinton Turns to Niche Economics: There's Something for Nearly Everybody in President's Array," *International Herald Tribune*, September 27, 1996, p. 3.

19. Under federal law, individuals can donate up to \$1,000 to a federal candidate, and up to \$20,000 a year to a party committee. Corporations and trade unions are prohibited from giving money to federal candidates directly, but they are allowed to give unlimited so-called "soft money" contributions to political parties for advertising and party-building efforts.

20. Charles R. Babcock, "Top 1995-96 'Soft Money' Contributors to the National Party Committees," *The Washington Post* on the Web, February 17, 1997; Leslie Wayne, "Gingrich Tops Spending In Campaigns For the House," *The New York Times* on the Web, January 3, 1997.

21. Cf. "Money Votes," *The Nation*, November 11, 1996, p. 5.

22. R.H. Melton and Ruth Marcus, "DNC Donor Controversy Widens," *The Washington Post* on the Web, October 18, 1996.

23. Cf. James Bennet, "The Ad Campaign: Liberal Use of 'Extremist' Is the Winning Strategy," *The New York Times*, November 7, 1996, pp. B1, 7.

24. The previous candidates who have won with less than 50 percent of the vote (excluding Clinton in 1996) are Woodrow Wilson (41.9% in 1912 and 49.4% in 1916), Harry Truman (49.5 % in 1948), John F. Kennedy (49.9% in 1960), Richard Nixon (43.4% in 1968), and Bill Clinton (43% in 1992). Marcus Cunliffe, *The Presidency* (Boston: Houghton Mifflin, 3rd ed., 1987), pp. 390-92; Gerald M. Pomper, *The Election of 1992: Reports and Interpretations* (Chatham, New Jersey: Chatham House, 1993), pp. 136-37.

25. Michael R. Kagay, "Experts See a Need for Refining Election Polls," *The New York Times* on the Web, December 15, 1996.

26. R. W. Apple Jr., "Peace and a Strong Economy Did It: Political Skills Helped," *International Herald Tribune*, November 7, 1996, pp. 1, 3; Thomas B. Edsall and Richard Morin, "A Historic Gender Gap Propels the Victory," *International Herald Tribune*, November 7, 1996, p. 2. In terms of popular votes

Clinton got well over 45 million votes, Dole close to 38 million, and Ross Perot almost 8 million.

27. When Perot aired his first so-called "infomercial" on television in 1992, about 11 million people had tuned in. When he repeated the performance in September 1996, only about a third as many watched. *Time*, November 18, 1996, p. 105.

28. Connie Cass, "Mixed Results For Motor Voter Law," CNN-Time AllPolitics Web Site, June 21, 1997; Peter Baker, "An All-Time High for Ballot Box No-Shows," *The Washington Post National Weekly Edition*, November 11-17, 1996, pp. 11-12.

29. David McKay, "Campaigning as Governing: The 1996 US Presidential Elections," *Government and Opposition*, No. 1, Winter 1997, pp. 27-28. Cf. Warren E. Miller and J. Merrill Shanks, *The New American Voter* (Cambridge, Mass. and London: Harvard University Press, 1996), pp. 39-69.

30. Howard Kurtz, "As Vote Nears, Americans Tuning Out Campaign '96," *The Washington Post* on the Web, October 10, 1996.

31. Data for 1996 were collected by Voter News Service based on questionnaires completed by 16,627 voters leaving 300 polling places around the U.S. on Election Day. Those who gave no answer are not shown. For more detailed information about the 1976-1996 surveys, see "Portrait of the Electorate," *The New York Times*, November 10, 1996, p. 16.

32. R. W. Apple Jr., "Peace and a Strong Economy Did It"; David S. Broder, "But Voters Hedge Bets," *International Herald Tribune*, November 7, 1996, pp. 1, 3.

33. Miller and Shanks, *The New American Voter*, pp. 143-44.

34. Edsall and Morin, "A Historic Gender Gap Propels the Victory." The importance of the female vote was visible in the popular phrase "soccer moms," which was coined during the campaign by the mainstream media. The "soccer mom" became a metaphor for busy mothers who spent much time on their kids, but who could also determine the outcome of the presidential election. Cf. Neil MacFarquhar, "What's a Soccer Mom Anyway?," *The New York Times* on the Web, October 20, 1996.

35. Among the reasons for the sharp increase in Hispanic voting were fears about tight new immigration strictures and cuts in federal welfare benefits for legal immigrants. B. Drummond Ayres Jr., "The Expanding Hispanic Vote Shakes Republican Strongholds," *The New York Times*, November 10, 1996, pp. 1, 18.

36. Bill Schneider, "Latino Voter Turnout More Than Doubles," CNN-Time AllPolitics Web Site, November 21, 1996; "2 weeks After Election, Dornan Loses Seat," *The New York Times* on the Web, November 23, 1996.
37. Predictions are that the total number of Asians, Hispanics, and Blacks in the U.S. will increase from 24 percent in 1990 to 48 percent in 2050. Dag Blanck, "Multiculturalism: Slaget om den amerikanska historien," *Multiethnica*, No. 12, 1993, p. 4.
38. Colorado Democrat Ben Nighthorse Campbell later switched to the Republicans, giving the GOP a comfortable eight-seat majority in the Senate.
39. Erik Åsard and Barbara L. Nicholson, "The 1994 U.S. Midterm Elections: Significant Shift or Temporary Turmoil?," *Statsvetenskaplig Tidskrift*, No. 3, 1995, pp. 324 ff.
40. This was the highest number of open Senate seats since the beginning of the century, when states began electing senators by popular vote and not via state legislatures.
41. David S. Broder, "For Some Political Fun, Watch the House Races," *International Herald Tribune*, April 24, 1996, p. 9.
42. Åsard and Nicholson, "The 1994 U.S. Midterm Elections," pp. 322 f.
43. This is exactly what George Bush did in his 1988 encounter with Michael Dukakis. Wilson Carey McWilliams, "The Meaning of the Election," in Gerald M. Pomper et al., *The Election of 1988: Reports and Interpretations* (Chatham, NJ: Chatham House, 1989), pp. 189 f. See also Bennet, "The Ad Campaign," pp. B1, 7.
44. *Time*, November 18, 1996, p. 54.
45. Results from the congressional and state elections have been assembled from the November 6-10, 1996 issues of *The New York Times* and the *International Herald Tribune*.
46. One independent member, Bernard Sanders of Vermont who usually sides with the Democrats, was also re-elected.
47. According to exit polls, three of five voters said they had an unfavorable view of Speaker Gingrich, but over half of those responding said they were more pleased with the actions of the GOP-controlled Congress. "House Republicans Pledge Cooperation," *International Herald Tribune*, November 7, 1996, p. 4.
48. The AFL-CIO was reported to have spent some \$35 million against GOP candidates in the campaign. Robin Toner, "G.O.P. Leaders Proclaim Victory Over Labor," *The New York Times*, November 7, 1996, p. B3.
49. Elizabeth Drew, in her new book *Whatever It Takes: The Real Struggle for Political Power in America* (New York: Viking Press, 1997), argues that the GOP decision to write off the presidency and concentrate on keeping control of the House was made in early 1995, before a Republican candidate had even emerged. CNN-Time AllPolitics Web Site, June 20, 1997.
50. Fifty percent of all voters said in a poll they feared that a Democratic Congress would be "too liberal." A somewhat smaller share, or 42 percent, said they feared a GOP-controlled Congress would be "too conservative." Adam Clymer, "In Early Results, Voters Give Meager Hints on the Outcome of the Battle for the House," *The New York Times*, November 6, 1996, p. B3.
51. The influence of southern Republicans is even greater among congressional leaders. Both the speaker and the majority leader in the House are southerners, and so is the current Senate majority leader. Ware, "The 1896 and 1996 US Elections," p. 41.
52. The latter included Pat Roberts and Sam Brownback of Kansas, Mike Enzi of Wyoming and Wayne Allard of Colorado.
53. Only one other woman is currently serving as a state's chief executive, Christine Todd Whitman of New Jersey, who was elected governor in 1993.
54. David M. Shribman, "Clinton: Still a Work in Progress," *International Herald Tribune*, January 20, 1997, p. 8.
55. Left-of-center critics within Clinton's own party still refer to this platform as reflecting the "[Dick] Morris strategy of Republicanism Lite." Todd Gitlin, "Blowing Out the Election Candles," *Dissent*, Winter 1997, p. 7.
56. Cf. David S. Broder, "Clinton's Second Term: A Scaled-Down Blueprint," *The Washington Post* on the Web, June 9, 1997.

Litteraturgranskningar

MIKAEL AXBERG: *Rättvisa och demokrati. Om prioriteringar i sjukvården*. Acta Universitatis Upsaliensis, Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 125, 1997.

Rättvisa och demokrati är alltså den uppförande huvudtiteln på Mikael Axbergs avhandling som försvarades i Uppsala i mars. Avhandlingen utgår från att den svenska sjukvården står inför ett allvarligt problem: det krävs idag mer än tidigare prioriteringar mellan patienter med olika behov av vård. De resurser som står till sjukvårdens förfogande är med nödvändighet otillräckliga för att tillfredsställa alla behov som finns och kommer att uppstå. En av flera förklaringar till detta är att medicinvetenskapens utveckling gör allt fler sjukdomar behandlingsbara, vilket ökar kraven från drabbade på att få behandling.

Vilka vårdområden bör då prioriteras, vilka patienter ges förtur? Utifrån detta spännande problem formuleras tre huvudfrågor för avhandlingen. Den första handlar om ifall *livsstil* är en giltig grund för prioritering av patienter, om t ex en rökare som med stor sannolikhet ådragit sig sin lungcancer genom sin livsföring ska få stå tillbaka för patienter som inte tagit denna typ av risk. Den andra frågan gäller ifall *ålder* är en tillbörlig prioriteringsgrund. Den tredje frågan handlar om *vem* som ska besluta om hur knappa vårdresurser ska fördelas, politikererna eller läkarna.

I denna recension ska jag i huvudsak utgå från de tre syften som kan relateras till dessa huvudfrågor och diskutera i vilken utsträckning de har uppfyllts.

1. Om prioriteringar i sjukvården utifrån livsstil

Avhandlingens syfte i relation till den första frågan sågs vara normativt i hypotetisk me-

ning. "Givet att man vill försvara ... livsstils-prioriteringar, hur kan man tänka utifrån olika teoretiska perspektiv?" (s 16) "Hur kan man med olika teoretiska utgångspunkter försvara att knappa vårdresurser fördelas med hänsyn till människors livsstil?" (s 16) Problemet beskrivs som ett rättviseproblem, vilket är lätt att gå med på: en av de vanligaste innebörderna hos "rättvisa" är ju distributiv sådan. Frågan om på vilka grunder knappa sjukvårdsresurser ska fördelas är då i högsta grad en rättvisefråga.

Men ett problem uppstår när detta syfte ska uppfyllas i bokens andra kapitel. De "teorier om rättvisa" som ska uppmärksammas är nämligen Rawls rättighetsbaserade teori utvecklad i *A Theory of Justice*, utilitarism och perfektionism (s 15). Att Rawls *A Theory of Justice* är en teori om rättvisa är knappast kontroversiellt. Men är utilitarism det? Utilitarismen säger ju bara att man bör välja den handling (eller, för regelutilitarister, typ av handling) som maximerar lusten eller nyttan i världen. Det finns ingen speciell utilitaristisk rättvisa, vare sig man med "rättvisa" menar distributiv eller proceduriell sådan. Vilka fördelningar respektive samhälleliga procedurer som maximerar nyttan är en empirisk fråga för utilitaristen. Det är också problematiskt att tala om en specifik perfektionistisk rättvisa. Perfektionism är ju etiska teorier som uppställer målet att människor ska utvecklas till en högre fullkomlighet på det personliga planet. Det är på inget sätt klart hur föreställningar om rättvisa kopplas till olika perfektionistiska ideal.

Nu skulle man kunna uppfatta termen "rättvisa" i en vidare betydelse än den vanliga inom modern politisk filosofi, dvs proceduriell eller distributiv. Rättvisa kunde helt enkelt sägas handla om vad som är rätt och orätt. Så blir alla moralteorier rättviseteorier. Men denna tolkning motsägs för det första av att denna defini-

tion inte görs i avhandlingen och för det andra av att en stor del av bokens andra kapitel ägnas åt att diskutera rättvisa som en fråga om vad som ska fördelas och hur enligt olika teorier, alltså grundfrågor för distributiv rättvisa.

Uppfattar man teorier om rättvisa som teorier om hur rättfärdiga fördelningar ser ut eller uppnås, uppfylls inte det första avhandlingssyftet alls. Den argumentation som kapitlet utmynnar i handlar inte om fördelningsprinciper föreskrivna av respektive teori. Uppfattar man rättviseteorier på det vidare sättet uppfylls syftet i någon mån, men det blir då svårt att förstå motivet till kapitlets uppläggning.

Kapitlet utmynnar i en diskussion om *vårdkontrakt*. Ett sådant går ut på att patienten skriver kontrakt med sjukvården om att förändra sin livsstil, som att sluta röka, om detta exempelvis väsentligt ökar chanserna för ett bra resultat av en kranskärloperation. En bestämd form av vårdkontrakt är den enda som enligt boken kan försvaras moraliskt: icke-bindande (s 83–84). Enligt ett sådant kontrakt kan den som skriver under på att sluta röka, men som sedan bryter kontraktet, inte vägras operation. De enda som kan bortprioriteras är de som vägrar att alls skriva kontrakt.

Om man väljer att tolka "rättvisa" i den vidare betydelsen har därmed det första syftet i avhandlingen kokat ner till att utifrån utilitarism, perfektionism och rawlsk rättighetsteori ge skäl för den prioritering som kan bli resultatet av detta slags vårdkontraktsförfarande. Detta görs också, fast ytterst summariskt (på mindre än en sida). I sammanhanget anges inte utifrån vilka teorier argumenten får stöd. I de flesta av fallen är detta lätt att gissa, men inte i samtliga.

Först anförs ett argument som handlar om samhällsekonomisk effektivitet: att exempelvis inte ge vård till rökare kan ses som effektivt resursutnyttjande, eftersom en kranskärloperation på en person som fortsätter röka är ineffektiv då patienten riskerar att snabbt bli i behov av vård igen (s 84). Detta tolkar jag som ett försvar utifrån utilitarismen. Jag håller med om att den bortprioritering som kan bli aktuell i princip skulle kunna motiveras så från ett utilitaristiskt perspektiv. Dock blir argumentationen svag. Eftersom den kontraktskrivande gruppen

torde komma att innehålla såväl personer som har en ärlig avsikt att försöka uppfylla avtalet (vare sig de sedan lyckas eller inte), som de som inte har en tanke på att ens försöka men är beredda till en nödlögn för att få vård ändå, bör den grupp som kan komma att prioriteras bort bestå av en mycket speciell sorts hårdnackade personer. Sjukhuskorridorerna kommer inte att vimla av sådana människor. Effektivitetsvinsten lär bli mycket liten. I en situation av knapphet skulle man utifrån en utilitaristisk position kunna argumentera för betydligt tuffare livsstilsprioriteringar än vad denna kontraktsidé tillåter.

Den individuella nyttan av ett kontrakt som hjälper en enskild person att underordna det omedelbara begäret det långsiktiga intresset, anförs också som ett argument som torde föras till utilitarismen (s 84). Till detta har jag inga invändningar.

Sedan anförs argumentet att kontraktet markerar att man bör ta ansvar för sin livsföring och inte tillåtas övervältra kostnaderna för sina önskemål på andra (s 84–85). Utifrån vilken teori detta är ett argument framgår inte av texten, men under diskussionen vid disputationen framkom att argumentet syftar på Dworkins kritik av att Rawls teori på vissa sätt lägger för lite ansvar på individer för deras livsföring. Här hade man naturligtvis velat se en argumentation utifrån centrala delar av Rawls teori bygge, eller åtminstone från någon annan Rawls-inspirerad rättighetsteoretikers centrala resonemang. Annars förefaller det poänglöst att hävda att man argumenterar utifrån Rawls teori, eller ens utifrån rättighetsteori.

Slutligen följer ett argument utifrån perfektionistiska föreställningar, nämligen att vårdkontraktet kan ses som ett sätt för samhället att värna och utveckla vissa mänskliga dygder som självkontroll och viljestyrka (s 85). Här skulle man kunna invända att viljestyrkan och självkontrollen uppövas dåligt av ett kontraktssystem enligt vilket inga sanktioner sker om man bryter mot kontraktet. Möjligen också att blotta vetenskapen om att fortsattrökning riskerar resultatet av operationen verkar nog så mycket i denna riktning som ett icke bindande kontrakt. I vilket fall som helst blir det svårt att uppfatta detta som ett argument för prioriteringar: resone-

manget handlar ju bara om den grupp som *inte* kan prioriteras bort, de som skriver under kontraktet.

2. Prioritering utifrån ålder

Avhandlingens andra syfte handlar, parallellt med det första, om att reda ut hur man kan försvara åldersprioriteringar utifrån de olika teroretiska perspektiven (s 16). Detta syfte uppfylls väsentligt bättre än det första, åtminstone om man fortsätter att tolka det som att det är utifrån de presenterade moralteorierna som helhet, inte från specifika distributiva rättvisespekter, som argumentationen ska föras.

Hälsoekonomi och en av dess skolor, *Quality Adjusted Life Years*, eller QALY, representerar i tredje kapitlet utilitarismliknande resonemang. I en QALY-analys tillskrivs hälso-tillstånd olika värden. Sämre tillstånd får lägre värden. Huvudidén med QALY är att maximera antalet kvalitetsjusterade år, dvs levnadsår med goda värden för hälsotillståndet. Här förordas åldersprioriteringar om detta maximerar antalet kvalitetsjusterade levnadsår (s 122–126). Mer än så sägs egentligen inte, vilket är synd eftersom resonemanget här skulle kunnat utvecklas på ett intressant sätt. Om QALY betraktas som besläktad med handlingsutilitarism, där varje handling värderas efter om den maximerar nyttan eller inte, skulle unga få gå före gamla i alla konkreta fall där detta kunde väntas leda till en maximering av kvalitetsjusterade levnadsår. Men annat än ålder kan mycket väl spela in i beslutet, vilket påpekas i avhandlingen. Om en yngre person lider av en kronisk sjukdom som tänks leda till en svårartad nedsättning av livskvalitén, kan en äldre person som förväntas leva ett friskare liv om hon får behandling, prioriteras. Från denna tolkning av QALY är det tveksamt att hävda att åldersprioriteringar *försvaras*: ålder *tillåts* vara en av de faktorer som vägs in vid beslutet. Men skulle man utifrån QALY kunna tänka sig förordandet av mer regelmässiga åldersprioriteringar, att yngre som tumregel fick gå före äldre? Då skulle man få något som mer liknade regelutilitarism, dvs att vissa handlingsregler anses böra följas därför att detta på det hela taget tros generera mer nytta än ställningstagande i varje enskilt fall. Man

skulle också ha mer av ett entydigt försvar av åldersprioriteringar.

För det Rawls-inspirerade försvaret av åldersprioriteringar väljs Norman Daniels, som utgår från Rawls idé om lika möjligheter och söker tillämpa denna på sjukvårdsområdet (s 133ff). Begreppet *normal opportunity range* avser det utrymme ett visst samhälle har för olika livsprojekt. Vårdens uppgift är, enligt Daniels, att säkerställa allas möjlighet att utnyttja detta utrymme, utifrån vars och ens personliga förmågor och talanger. Därför bör sjukvårdsresurser prioriteras så att gammal får stå tillbaka för ung eftersom detta ger båda grupper en rättmätig del av *the normal opportunity range*. Axberg diskuterar och kritiserar detta resonemang på ett intressant sätt.

Perfektionistisk moralteori representeras i detta kapitel av en bestämd författare inom den kommunitära traditionen, Daniel Callahan (s 140 ff). När man levt sitt liv och gjort det man ska under ett naturligt levnadslopp så har man upplevt det man rimligen kan begära, anser Callahan. I det läget kan man kräva av de gamla att de ska stå tillbaka för de unga vid fördelning av knappa vårdresurser.

3. Vem ska fatta beslutet?

Avhandlingens tredje huvudfråga handlar alltså om vem som ska besluta om hur knappa vårdresurser ska fördelas (s 16) och behandlas i det fjärde kapitlet. Min tolkning är att syftet helt enkelt varit att besvara denna fråga, alltså att i detta fall faktiskt ta ställning.

Svaret på frågan vem som ska fatta vad som benämns makrobeslut på klinisknivå, dvs t ex bestämma om riktlinjer för medicinsk behandling och köprinciper är, enligt Axberg, läkarna, men under demokratisk kontroll. Han ger vissa förslag till hur den demokratiska kontrollen ska institutionaliseras. Vidare föreslås olika institutioner för att läkarna ska träna sig i att göra moraliska ställningstaganden.

Avhandlingens argumentation uppställs för det första som en genomgång av argument för, respektive emot, tesen att politiken ska styra över läkarna i dessa prioriteringsfrågor. För det andra presenteras och diskuteras argument för

och emot att det istället är läkarna som ska fatta dessa beslut. I det följande har argumenten sammanförts under den tes som Axberg driver och argumenten har numrerats. Det finns alltid en fara med att omstrukturera andras resone-
 mang, men jag har ansett att man vinner så mycket i överskådlighet genom denna förenkling att detta motiverar risken. (Översikten byggs framför allt på argumentationen på sid 188–92.)

T: Läkarna, inte politikerna, ska uppställa regler för makrobeslut på kliniknivå

P1: Läkarna har den nödvändiga sakkunskapen, vilket de folkvalda saknar

P2: En topp- (dvs politiker-styrd) sjukvårdsorganisation göder byråkrati, vilket tränger undan den egentliga verksamheten

P3: Demokratins krav på insyn och kontroll leder annars till att läkarna fråntas det personliga ansvaret och blir enkelspåriga i sin yrkesroll

P4: Den traditionella individorienterade läkaretiken innehåller ett värdefullt värn av den enskilda, som majoritetsviljan kanske inte alltid respekterar

C1P4: Denna läkaretik är inte inriktad på att göra de nödvändiga prioriteringarna mellan människor

P5: Prioriteringsbesluten är nödvändigtvis komplex av både värderingar och fakta. (Premiss: de måste diskuteras i ett sammanhang och de enda som kan göra detta är läkarna eftersom de kan läras upp att ta ställning i värdefrågor (Axberg: föreslår alltså metoder hur) medan politikerna inte gärna kan förväntas lära medicin)

C1: Detta är en oacceptabel begränsning av demokratins räckvidd

P1C1: Om andra än de folkvalda ges politisk makt saknas kontrollmöjligheter

C1P1C1: Självständigheten är förenlig med att demokratin ändå har slutlig kontroll

P1C1P1C1: Axbergs förslag till hur demokratin ska kontrollera professionen

C1C1P1C1: Det kunskapsmässiga underlägget gör att politikerna inte kan syna läkarnas framställningar

P2C1: Även ansvarigheten blir oklar

C1P2C1: I praktisk yrkesutövning kan en läkares ansvar prövas av Hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd; i forskningen prövas verksamheten av det medicinska vetenskapssamhället

C1C1P2C1: På det hela taget arbetar läkarkåren utan inblandning utifrån

C2: En offentlig verksamhet som i huvudsak drivs med skattemedel bör också styras av dess huvudmän

Argumenten P1 – C1P4 diskuteras inte närmare. Argument som P2 och P3 kunde mycket väl ha underbyggts empiriskt – säkerligen skulle man kunna leta fram lämpliga studier av läkarna i deras yrkesroll respektive olika beslutsmodellens effektivitet – men detta görs inte i avhandlingen.

Argument P5 är det argument mot vilket jag använt mest konstruktivistiskt våld (samt tagit hjälp av diskussionen vid disputationstillfället). Vad som sägs inom parentes är den utsagda premiss som förefaller nödvändig för att argumentationen ska gå ihop. Detta är dock inget tungt argument för att läkarna måste fatta beslut om regler för prioriteringar: premissens hållbarhet är tveksam. Bokens andra och tredje kapitel är implicit argument mot ett sådant ställningstagande: här visar ju författaren att han, som inte är läkare, såväl som olika filosofer varav få, om någon, själv är medicinskt skolad, kan argumentera i de värdefrågor det gäller. Det är klart att det vid bedömningar i de enskilda patientfallen – det som kallas mikrobeslut på kliniknivå – krävs medicinsk kunskap. Men det visas inte i avhandlingen att detta krävs för makrobeslut.

Läser man vidare i argumentlistan inser man att C1 är det stora och besvärande argumentet mot läkarstyrningen och också det demokratiteoretiskt intressanta. Här hade man också velat se en fördjupad diskussion. Nu vilar bevisbördan tungt på vad som här kallats P1C1P1C1, dvs Axbergs förslag till hur demokratin ska

kunna upprätthålla kontrollen. Detta går ut på att lekmän ska ges insyn i verksamheten i speciella kommittéer och att sjukvården ska organiseras efter vad som kallas universitetsmodellen. Det senare innebär att någonting motsvarande institutionsstyrelser ska instiftas, i vilka företrädare för sjukvårdens olika yrkeskategorier, samt berörda patientgrupper, ska ingå. Men räcker detta verkligen som demokratisk kontroll? Säg att den dominerande uppfattningen i samhället är att åldersprioriteringar bör göras. Detta vet läkarna om. Men efter att noga ha studerat sin Bentham, fördjupat sig i Rawls och vänt och vridit på den politiska filosofins olika problem vad gäller rättigheter och rättvisa, kommer den stora majoriteten av dem fram till att åldersprioriteringar är moraliskt oacceptabla. Då har demokratin inget instrument för att driva igenom att åldersprioriteringar faktiskt görs. Argument C1 tas inte väl om hand i diskussionen.

4. En orättvis kritik?

Ovanstående genomgång av i vilken utsträckning avhandlingens syften uppfylls är både rättvis och orättvis. ("Rättvis" står då för att beröm och klander utdelas i enlighet med förtjänst – en aspekt av distributiv rättvisa, således.) Rättvis därför att de påtalade bristerna föreligger: det råder en oklarhet ifråga om avhandlingens första två syften – att argumentera för livsstils- respektive åldersprioriteringar utifrån olika rättviseteoretiska perspektiv – då det inte slås fast vad som menas med en rättviseteori. Hur man än tolkar syftet uppfylls det knappast alls vad gäller frågan om livsstilsprioriteringar. Det andra syftet, att argumentera utifrån teorierna för åldersprioriteringar, uppfylls relativt tillfredsställande, även om vissa resonemang borde utvecklats. Det tredje syftet, som inte heller utsågs tydligt, men som jag tolkat som att *besvara* frågan om vilka som ska fastställa reglerna för hur prioriteringar ska göras, fullföljs så till vida att ett svar avges, men argumentationen för detta är väl vag och outvecklad.

Dessa problem tror jag i hög grad beror på brister i avhandlingens struktur. En läsare har

helt enkelt svårt att följa den röda tråden. Som den ambitiösa huvudtiteln kan tolkas att antyda, gapar författaren över allt för stora sjöar av den politiska filosofin. Axberg visar prov på bred beläsenhet och har uppenbarligen hanterat ett stort antal delvis mycket svåra texter, vilket naturligtvis är positivt, men antalet diskussionsstrådar borde ha tuktats i slutprodukten och de kvarvarande istället följts ett längre stycke. Detta hade också givit möjlighet till mer självständig analys och mer av ett unikt bidrag till den (tillämpade) politiska filosofin. Boken innehåller nu en uppsjö, i och för sig ofta intressanta, diskussioner om centrala filosofiska problem och det är ofta svårt att se hur de olika resonemangen är relevanta för avhandlingens huvudsyften. Det är förmodligen därför dessa ibland tappas ur sikte.

På sätt och vis är det även därför ovanstående diskussion också är orättvis. Avhandlingen innehåller så väldigt mycket mer än vad som berörts som, även om resonemangen ibland har tveksam relevans i förhållande till den röda tråd man velat ha lättare att följa, har ett fristående intresse. Att göra goda kritiska referat av svåra texter tycks ha engagerat Axberg och värdet av goda kritiska referat bör inte underskattas. Bland bokens många resonemang finns det som är tveksamt och mot vilket jag skulle kunna rikta en mer detaljerad kritik, om jag trodde att någon läsare orkade ta sig igenom en betydligt längre recension än denna. Men där finns också det som är intressant, tänkvärt och skarpsinnigt. I fjärde kapitlet dras exempelvis en parallell mellan vetenskaplig, politisk och normativ diskussion som mynnar ut i ett ideal för såväl det demokratiska som det vetenskapliga samtalet. Detta är en normativ tes i sig, som skulle förtjäna att diskuteras separat. Kapitlet innehåller även bl a en diskussion om olika demokratiideal samt ett ambitiöst vetenskapsteoretiskt resonemang om relationen mellan fakta och värderingar, om kritisk rationalism, weberiansk vetenskapssyn och "den diskursiva utmaningen".

Kritiken kunde också sägas vara orättvis då annat som är skickligt genomfört tappas bort i denna strikta prövning av om syftena uppfylls. Bokens språk är t ex mycket bra. Det flyter lätt och är tydligt. De problem en läsare har med

texten ligger inte på den rent språkliga nivån. Tvärtom används en befriande chosofri svenska i beskrivningen av snåriga filosofiska problem. På en annan nivå är texten också utmärkt: den är resonerande på ett sätt som är föredömligt i samhällsvetenskap, inte minst vad gäller dessa teoretiskt komplicerande frågor.

Ett resonemang jag till sist vill referera delar av är det som förs i bokens femte och sista kapitel "Den politiska filosofins möjligheter och begränsningar". Här granskas och kritiserar olika sätt att försöka undfly ansvaret att ta ställning i etiska frågor, bland annat kommunitarist-inspirerade försök att undgå rationalitet. Kommunitärerna anser att man ska luta sig mot traditionen och det socialt föregivna. Den kommunitära kritiken riktas ytterst mot tron på människans reflekterande förmåga, hävdar Axberg. Men det finns ingen väg tillbaka till ett icke-rationellt förhållningssätt. Ett rationellt synsätt må ha brister, men dessa hanteras bäst inom rationalitetens egna ramar. Människor med förnuft vet att inte alltid begagna det. Argumentet att något ska vara som det är därför att det alltid varit så, befriar inte från ansvar. Att inta en sådan position är i sig ett beslut som kräver rättfärdigande. Förutom att jag finner denna ståndpunkt sympatisk, är avhandlingen i sig ett argument för att man faktiskt bör, och måste, ta itu även med svåra etiska problem utifrån en förnuftsstro.

Ytterligare något mycket sympatiskt med boken är den glädje inför filosoferandet och det allvar som dessa stora och svåra frågor möts med, som texten utstrålar. De flesta som själva skrivit en avhandling, eller känner någon som gjort det, skulle väl ta för givet att inte alla delar av arbetet varit helt igenom entusiastmerande, men Mikael Axberg har i alla fall lyckats skriva sin bok som om han ständigt och jämt tyckt det varit roligt att diskutera filosofi.

Kristina Boréus

KARL MAGNUS JOHANSSON: *Transnational Party Alliances. Analysing the Hard-Won Alliance Between Conservatives and Christian Democrats in the European Parliament*. Lund: Lund University Press 1997, 272 s.

Behovet att analytiskt överskrida gränsen mellan nationell och internationell politik har länge varit ett centralt tema i den statsvetenskapliga diskussionen. Att det inte existerar någon internationell politik, helt avskild från inrikespolitiska kraftfält, har accepterats av de flesta forskare inom internationella relationer. Samtidigt har det ökade internationella och transnationella inslaget på traditionellt inrikespolitiska fält uppmärksammat av forskare inom nationell eller jämförande politik.

Ser vi på forskningen som helhet är det dock betydligt vanligare att man noterar eller erkänner detta behov än att man faktiskt ger sig in på studier som konkret länkar samman den nationella och den transnationella nivån. Karl Magnus Johanssons avhandling "Transnational Party Alliances" vill emellertid göra just detta. Dess syfte är att ge svar på frågan (s. 25) "*What factors promote, respectively impede, the formation and evolution of a transnational party alliance ...?*". Detta forskningsproblem knyts från första början till en teoretisk ram där både klassiska integrationsteoretiska och inrikespolitiska och partiteoretiska element ingår.

Det konkreta föremålet för undersökningen utgörs av den allians mellan kristdemokratiska och konservativa partier i Europaparlamentet som ingicks 1992 och förnyades 1994. Alliansen var från början i allt väsentligt ett samarbete mellan å ena sidan de större kristdemokratiska partierna på kontinenten, å andra sidan de brittiska och danska konservativa partierna. Alliansen har sedermera utökats med bl. a. de konservativa partierna från Österrike, Sverige och Finland.

Genom att intensivstudera alliansens tillkomst och utveckling önskar Johansson bidra till en bredare teoretisk förståelse av betingelserna för transnationell partisamverkan. Den empiriska kartläggningen av processerna är förvisso ett centralt arbetsmoment i sig. Det

empiriska skall emellertid inte leva sitt eget liv; författarens ambition är uttryckligen att arbeta i riktning mot teoretiska generaliseringar.

Avhandlingen omfattar sju kapitel. I det första presenteras problemställningen, forskningsstrategin samt huvuddragen i avhandlingens metodval och empiriska underlag. Kapitel två presenterar de tre breda inriktningar som utgör avhandlingens teoretiska plattform och som utmynnar i en begreppsram för arbetet. Det tredje kapitlet är mer beskrivande och lämnar en bakgrund till den aktuella partialliansen samt beskriver alliansens tillkomstprocess och utveckling. De tre följande kapitlen är analytiska och penetrerar i tur och ordning möjligheterna, motiven samt begränsningarna för transnationella partiallianser. Det sjunde och sista kapitlet sammanfattar resultaten i teoretiska termer och söker specificera de generella mekanismer som styr tillkomsten och utvecklingen av transnationella partiallianser.

De tre teoretiska inriktningar som ger avhandlingen dess begreppsliga förankring är transnationalism, neofunktionalism samt teorier om partiets strategiska agerande. Från dessa härleds redskap för de tre delarna av den empiriska analysen. Vad gäller möjligheterna till transnationella allianser indelas faktorerna i interna och externa "katalysatorer". Motiven står att finna dels i de transnationella kontakt- och inflytandekanaler som alliansen erbjuder, dels i behovet att maximera parlamentariskt inflytande. Begränsningarna för allianser står slutligen att finna i ett dubbelt kongruensproblem. Det ideologiska kongruensproblemet består i att de berörda europeiska partierna på många viktiga ideologiska punkter står relativt långt från varandra. Det andra kongruensproblemet har att göra med svårigheten att sammanjämka ståndpunkter och agerande mellan två arenor, den europeiska och den inrikespolitiska.

I metod- och materialhänseende kan undersökningen betraktas som en fallstudie: det gäller att beskriva, dokumentera och analysera en handlingsprocess från slutet av åttiotalet till mitten av nittiotalet. Förutom sekundärmaterial har Johansson begagnat rikligt med dokument och partitryck. Särskilt centralt står sig det intervju-material Johansson själv (delvis till-

sammans med en kollega) under en femårsperiod (1992-97) samlade in. Närmare hundratalet intervjuer genomfördes under denna period med företrädare för de berörda partierna samt för några av de viktigaste institutionerna i EU-systemet. De krav och problem som ansluter sig till elitintervjuer är alltså relevanta här.

Johansson identifierar en rad mekanismer som fungerade som katalysatorer, motiv och begränsande element i de undersökta processerna. Margaret Thatchers avgång som premiärminister avlägsnade ett viktigt hinder för ett närmande mellan konservativa och kristdemokratiska partier. Europeiska enhetsakten ledde till ett ökat behov av absoluta majoriteter i beslutsfattandet och påverkade därigenom de strategiska konstellationerna mellan partierna. EU:s förestående utvidgning hade en liknande effekt: det gällde att konsolidera partifältet till höger så att utvidgningen inte enbart skulle lända det socialistiska lägret till gagn.

Partiernas motiv knyts också ytterst till den förändring som enhetsakten och Maastrichtavtalet innebar för EU-institutionerna. Genom alliansen kunde partierna framför allt slå vakt om sitt inflytande i EU-systemet samt om sin handlingskapacitet. De gjorde alltså en avvägning mellan sin *handlingsfrihet* och *handlingskapacitet*.

En avvägning mellan i princip oförenliga hänsyn finner Johansson också när han analyserar begränsningarna för alliansen. Partier stod inför ett kongruensproblem i ideologiskt avseende, i det att de såg olika på den socio-ekonomiska dimensionen i sin ideologi, hade olika anknytning till den religiösa sfären samt olika ståndpunkt vad gällde ambitionerna i den europeiska integrationspolitiken. Trovärdigheten på den inrikespolitiska arenan lägger begränsningar för samarbetet med de övriga europeiska partierna. Att det brittiska konservativa partiet på senare tid velat markera ett avstånd till EPP har sin bakgrund i just detta. Johansson (s. 219):

This indicates that the domestic arenas of party politics have primacy over the European arenas and that party leaders - having to satisfy domestic constituencies and thereby play *two-level*, or *multi-level*, games - are *sovereignty-restrained* when building

transnational party alliances (kursiv i originalet).

Trots den begränsande effekt som nationell politik således har på transnationella partiallianser, menar Johansson att det finns en dynamik som med tiden arbetar för ett fastare partisamarbete. Det sker en kontinuerlig elitsocialisering på europeisk nivå; den skapar ett allt större förtroende och samarbete mellan centralt placerade partirepresentanter. Författaren kan således konkludera att hans material stöder några av de centrala argumenten i den neofunktionalistiska synen på integration.

Karl Magnus Johanssons avhandling förtjänar beröm i flera viktiga avseenden. Trots sina uppenbara insikter i konkreta parti- och personrelationer i Bryssel, Stråsbourg och annorstädes i Västeuropa förlorar han aldrig siktet på de teoretiska frågorna. Han låter de teoretiska begreppen styra och sortera den empiriska redovisningen. Framför allt gör han dock ett grundligt och aktingsvärt försök att inte bara återkomma till teorin utan också *generalisera* teoretiskt i slutet av framställningen. Teorin blir inte bara en obligatorisk figuräkning; författaren vill även lämna ett eget teoretiskt bidrag.

För det andra är det klart att Johansson inte enbart gjort en stor empirisk arbetsinsats. Omfattningen av intervjuaterialet är sådan, att man kan tala om proportioner utöver de i avhandlingssammanhang normala. Det krävs både flit och en smula mod av en doktorand att konfrontera dessa skaror av slipade politiker i intervjusituationer.

Dessutom är avhandlingen språkligt och stilistiskt välskriven. Johansson skriver en flytande engelska som är tacknämligt fri från tung internationalpolitisk jargong. Han har dock tidvis en dragning åt det journalistiska.

På minussidan finner man för det första metoddiskussionen, som är alldeles för kort och oproblematiserad. Det skulle ha behövts betydligt mera analytisk information om hur intervjuobjekten valts ut och bearbetats. Vilka personer representerar vilka ståndpunkter och därigenom vilka potentiella tendenser och skevhet? Hur har den relativa betydelsen av olika in-

tervjuobjekt varierat? Finns här möjligen en skevhet sålunda att vissa åsiktsriktningar blir överrepresenterade på bekostnad av andra? Detta är helt centrala källkritiska frågor som Johansson egentligen förbigår med tystnad. Han talar mycket om partiernas och politikernas dubbla lojaliteter, men reflekterar inte över hur dessa problem eventuellt färgat av sig på deras intervjusvar. Det är svårt att komma från intrycket att många svarat så diplomatiskt och så till intet förpliktande som möjligt.

Delvis därför, delvis för att han aldrig specificerar begreppet kommer författaren gång på gång (t.ex. ss. 127, 128, 131, 137, 146, 214) fram till att "inflytande" var ett viktigt motiv för partiernas agerande. I vilken mån är detta ett resultat av att detta tämligen luddiga begrepp är *bekvämt* och *socialt acceptabelt* att använda utan att man för den skull behöver avslöja några eventuellt mera kontroversiella bevekelsegrunder?

En närliggande aspekt har att göra med vad som är deskriptivt återgivande av källmaterial och vad som är författarens analytiska konklusioner. På flera ställen (t.ex. ss. 116, 153) presenteras uttalanden där författaren källkritiskt sett drar väl höga växlar på materialet.

Inriktningen på teori är värd beröm, men det är synd att Johansson inte är beredd att låta teorierna tävla mera med varandra. Nu blir intrycket att alla teorier på sätt och vis har rätt och ingen fel. Det hade möjligen varit mera fruktbart att välja infallsvinklar som faktiskt delvis är oförenliga med varandra. Särskilt på grund av att de teoretiskt härledda analysredskapen är så allmänt förmlerade blir hans teoretiska bidrag inte särskilt väl specificerat.

Till följd av dessa omständigheter blir Johanssons slutsatser inte speciellt överraskande. Att personfrågor, EU:s institutionella utveckling och utvidgning samt balansgången mellan den nationella och europeiska arenan är viktiga faktorer som påverkat den undersökta europeiska partialliansen är troligen helt korrekt. Problemet är att knappast någon läsare torde bli förvånad över dessa slutsatser.

Särskilt när det gäller frågan om individuella ledares betydelse kunde Johansson f.ö. ha bortrat betydligt djupare både empiriskt och teore-

tiskt. Att Margaret Thatcher länge utgjorde ett hinder för samarbetet är givetvis sant. Författaren för emellertid ingen särskilt djuplodande diskussion om i vad mån det rörde sig om rena personfrågor eller klyftor beträffande politikens inriktning och innehåll.

Nu behöver inte dessa två aspekter på något vis utesluta varandra. Poängen är snarare attom Johansson hade gett sig in på en sådan diskussion hade han emellertid kommit en mera allmän mekanism in på livet. Såsom hans material klart visar är det det engelska konservativa partiet som är "problembarnet" för samarbetet mellan Europas högerpartier. Detta är inte enbart en reflektion av folkliga attityder till Europa i Storbritannien eller ens av de ideologiska skiljaktigheter Johansson grundligt beskriver. Det brittiska tvåpartisystemet är *konfrontationistiskt*, det driver politiska ledare gång på gång till tydliga ideologiska och ståndpunktsmässiga utfästelser. Bara på det viset kan de egna partiet profilera sig i val mot det rivaliserande partiet; och bara på detta sätt kan en ledarkandidat profilera sig mot konkurrenter i de egna partiet. Det är klart att representanter för ett sådant system blir besvärligare samarbetspartners än politiska ledare i flerpartisystem. Oavsett om en europakritisk eller europavänlig partiledare styr Storbritannien är det brittiska deltagandet behäftat med potentiell *instabilitet*.

Trots dess anmärkningar står det klart att Karl Magnus Johanssons avhandling "Transnational Party Alliances" med marginal fyller de krav som bör ställas på en avhandling i statsvetenskap. Han har gjort ett respektingivande dagsverk med det empiriska primärmaterial, han har kunnigt knutit detta till teoretiska resonemang, och han har presenterat arbetet på ett klart, logiskt och förvånansvärt lättläst sätt.

Lauri Karvonen

VICKI JOHANSSON: *Vem gör vad, när och var? Omsorgens organiseringsformer i kommunerna och kvinnors och mäns omsorgsarbetsdelning*. Göteborg. Publica. Norstedts Juridik AB.

Vicki Johanssons afhandling med titlen: *Vem gör vad, när och var? Omsorgens organiseringsformer i kommunerna och kvinnors och mäns omsorgsarbetsdelning* handlar om sammenhængen mellem den strukturelle organisering af den kommunale omsorg og fordelingen af omsorgsarbejdet i familierne, specielt med vægt på hvordan kvinder og mænd deler opgaverne i hjemmet. Det er børneomsorg for de 1-6 årige og ældreomsorg, der bliver undersøgt. Afhandlingen indgår i delprojektet: *Vælfærdens lokale produktion og fordeling inden for rammerne af Demokrati i forandring*.

Jeg betænkte mig ikke længe før jeg sagde ja til at opponere på afhandlingen, eftersom den hører til i den sjældne kategori, der både arbejder inden for feministisk teori og forvaltningsforskning, som jeg også selv gør — omend med andet empirisk og teoretisk fundament end afhandlingens. I det følgende gengiver jeg mit resumé af afhandlingen ved at opridse hovedspørgsmålene, redegøre for den anvendte fremgangsmåde og resultaterne. Dernæst følger de diskussionstemaer jeg tog op under selve oppositionen. Artiklen afsluttes med min samlede vurdering af afhandlingen, som blev fremført efter diskussionen.

Resumé

Afhandlingens to centrale spørgsmål er om der findes en sammenhæng mellem samfundets omsorgsstruktur og kvinder og mænds valg i forhold til at udføre familierelateret omsorgsarbejde? Og om omsorgsstrukturen præger kvinder og mænds holdninger (åsikter) til samfundets organisering af omsorgen?

Der bliver også spurgt til, hvilke organiseringsformer på kommunalt niveau der fremmer eller hæmmer en ligelig fordeling af det familierelaterede omsorgsarbejde. Spørgsmålet bliver formuleret som en hypotese, der skal testes. Endelig spørges til hvilke lokale, poli-

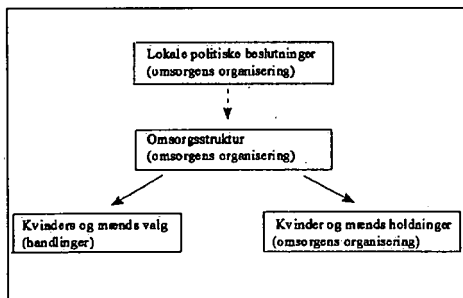
tiske beslutninger der påvirker omsorgsstrukturen og kønsarbejdsdelingen og på hvilken måde?

Afhandlingen er bygget op, så der først er en teoretisk diskussion med afsæt i feministiske teorier, dernæst en begrebslig diskussion af offentlig/privat dikotomien med afsæt inden for kommuneforskning men også med inddragelse af en bredere kreds af forskere, der arbejder med forholdet mellem stat, marked og civilsamfund. Jeg vil kort komme ind på de feministiske teorier og ellers vende tilbage til teorier og begreber i diskussionen.

I afhandlingen er udgangspunktet, at der er uligheder mellem kvinder og mænd. Forklaringen herpå hentes i 1970'ernes feministiske teorier, to-system-teorier, hvor afsættet er, at der eksisterer en kønsmagtsordning, fastholdt og reproduceret via patriarkatet og kapitalismen. Mænd exploaterer kvinders arbejds- og kærlighedskraft i lønarbejdet og ægteskabet. Dette er en teoretisk forklaring på, hvorfor kvinder udfører hovedparten af samfundets betalte og ubetalte omsorgsarbejde.

Et væsentligt udgangspunkt i afhandlingen er en antagelse om, at omsorgsstrukturen i en kommune, er – om ikke determinerende – så afgørende for kvinder og mænds valg og handlinger samt holdninger (åsikter). Desuden bliver politikens betydning betonet. Afhandlingens undersøgelsesmodel ser derfor ud som anført i figur 1. De lokale, politiske beslutninger er afgørende for, hvordan omsorgsstruktureres i en given kommune, hvilket igen påvirker kvinder og mænds valg og holdninger. Det er primært sammenhængen mellem omsorgsstrukturen samt kvinder og mænds handlinger og holdninger, der bliver undersøgt ved hjælp af data (jf. de fuldt optrukne pile i figur 1).

De centrale analytiske dimensioner, der indgår i afhandlingen er, en sontring mellem om det kommunale omsorgsarbejde er betalt eller ubetalt og/ eller udføres som kollektivt eller individuelt arbejde. Dimensionerne er begrundet i de feministiske teorier. De to sontringer bliver brugt til at klassificere de fem undersøgte kommuners omsorgsstruktur. De fem kommuner er hver især repræsentant

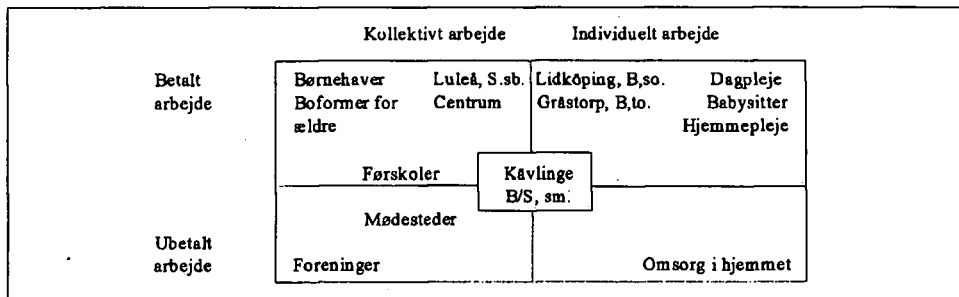

Figur 1 Afhandlingens undersøgelsesmodel (Johansson 1996: 76).

for én ud seks mulige kommunetyper, der er udviklet i projektet *Demokrati i forandring*. Ud fra officiel statistik, en spørgeskemaundersøgelse (postenkät) til omsorgsgiverne og interview med ansatte i kommunerne bliver de fem udvalgte kommuner indplaceret på følgende måde i forhold til de to sontringer:

Luleå og Gøteborg Centrum bliver karakteriseret som kollektive kommuner, da en stor del af omsorgsarbejdet udføres mod betaling og kollektivt, dvs. der er flere personer der arbejder sammen, som tilfældet er i fx børnehaver (daghem). Lidköping og Grästorps bliver betegnet som individuelle kommuner, eftersom en stor del af omsorgen udføres som ubetalt og individuelt arbejde i hjemmet, eller som individuelt, betalt arbejde, sidstnævnte kunne fx være som dagplejemor (dagamma). Endelig er der Kävlinge, der tidligere har haft en individuel omsorgsstruktur og nu bevæger sig i retning af kollektiv organisering af omsorgen. I figur 2 har jeg indplaceret kommunerne efter dimensionerne og angivet eksempler på omsorgsformerne. Desuden er angivet hvilken kommunetype, der er tale om ud fra inddelingerne fra *Demokrati i forandringsprojektet* samt den dominerende politiske observans i kommunestyret.

En væsentlig pointe er, at det er børneomsorgen, der danner grundlag for at kommunerne karakteriseres som individuelle eller kollektive, mens ældreomsorgen i alle kommuner er individuel. Det er ikke muligt for forfatteren at undersøge sammenhængen mellem kollektive eller individuelle kommunale omsorgsstrukturer og forskellig fordeling af omsorgen

Figur 2. Kategorisering af omsorgsformer og de fem undersøgte kommuner ud fra afhandlingens to centrale sondringer (betalt/ubetalt, kollektivt/individuelt arbejde).

Signaturforklaring: S= Socialdemokratisk, B= Borgerlig, sb= større stad, so= stad med omland, to= tætorter med omland, og sm= småstad.

i ældrehjemmene. Afsnittet om ældreomsorgen er derfor kort. Jeg koncentrerer mig som følge deraf om børneomsorgen.

Der er udsendt spørgeskemaer til 600 mødre og fædre til børn mellem 1 og 6 år i de undersøgte kommuner. Fordelingen af omsorgsarbejdet i familien bliver operationaliseret ved at spørge til hvem, der gør hvad og hvor ofte, når det gælder omsorgsarbejde, der er knyttet til omsorgsformer uden for hjemmet. Konkret er det følgende fem spørgsmål, der indgår i spørgeskemaet:

1. Hvem afleverer barnet?
2. Hvem henter barnet?
3. Hvem bliver hjemme, når barnet er sygt?
4. Hvem tager extra tøj med til omsorgsformen?
5. Hvem deltager i forældremøder?

Derudover er besvaret spørgsmål om uddannelse, arbejde, familiesammensætning samt om holdning til familierpolitiske reformer. For at kunne være sikker på, at det er omsorgsstrukturen der er af afgørende betydning for kønsarbejdsdelingen i familierne konstrueres et arbejdsdelingsindex ud fra de fire første spørgsmål (spørgsmål 1-4) således, at der efterfølgende skelnes mellem familier, hvor (a) kvinden gør mest, (b) kvinden og manden gør lige meget og (c) manden gør mest. Det undersøges derefter hvordan de tre familietyper ser ud i relation til forskellige variable så som uddannelsesniveaue, kommunetype, arbejdets sektortilknytning og arbejdsomfang.

En sammenfatning af resultaterne angående børneomsorgen viser, at kvinder udfører hovedparten af de målte omsorgsopgaver. Den mest ujævne kønsfordeling finder man i individuelle kommuner, hvor en stor del af omsorgsarbejdet er individuelt og ubetalt. I modsætning til kollektive kommuner, hvor omsorgen er organiseret kollektivt og betalt. Derudover er det i de kollektive kommuner, man finder den mest positive indstilling til kvoteret forældreledighed og mindst positive indstilling til vårdnadsbidrag ("pengene følger barnet"), de to familierpolitiske reformer, der er spurgt til.

Det bliver konkluderet, at omsorgens organisering har reel betydning for menneskers handlinger, her fordeling af det familierelaterede omsorgsarbejde. Og jo mere omsorgsarbejde, der er organiseret uden for ægteskabsinstitutionen, desto mere ligeligt fordeles arbejdet i familien. Underforstået, der er relativt mest ligelige arbejdsfordeling i familier i kommuner, hvor omsorgsstrukturen er karakteriseret som kollektiv.

Endelig undersøges, hvilke politiske beslutninger, der er truffet om ændringer i omsorgsstrukturen i perioden 1990-93. Her er konklusionen, at beslutningerne fører til, at kommunerne bevæger sig fra kollektiv-til individuel organisering hvad angår børneomsorgen. Omend det også bliver fremhævet, at der bliver født flere børn og oprettet flere børnehavesteder, men ikke så mange, som fødselstallet stiger. I ældreomsorgen trækker de

politiske beslutninger i retning af at mindske efterspørgslen efter offentlig omsorg i en situation, hvor der bliver flere ældre, bl.a. ved at skære ned på service, så som rengøring og indkøb. Vicki Johansson konkluderer, at kollektivt organiseret omsorgsarbejde øger ligestillingen mellem kønnene, men de undersøgte politiske beslutninger trækker i modsat retning, dvs. mod individuel organisering.

Diskussionstemaer

Afhandlingens styrke ligger i at kombinere et fokus på omsorg, politiske beslutninger og ligestilling, hvilket er originalt. Derudover er det væsentligt, at det er omsorgsgiverne der bliver sat spotlys på, i modsætning til megen kommuneforskning, hvor man tager afsæt i modtagerne. Det er også en bedrift at kaste sig ud i at operationalisere og sætte kønsmagsordningen på tal. Endelig vil jeg fremhæve at afhandlingen er stringent, da forfatteren er tro mod undersøgelsesmodellen og den teoretiske forankring i de feministiske teorier. Resultaterne i afhandlingen giver således anledning til mange overvejelser. Som læser får man indblik i en problemstilling fra en ny vinkel og nye data. Samtidig rejser afhandlingen en række spørgsmål og problemer. Jeg har valgt at trække en række temaer frem til diskussion med afsæt i hvilke konsekvenser valgene og brugen af teorier, begrebsdefinitioner og undersøgelsesmetoder har haft.

Temaerne, som jeg har valgt at diskutere ud fra vedrører det teoretiske fundament og forståelsen af køn, operationaliseringen af ligestilling, strukturernes betydning samt politiske beslutninger og muligheder for forandring. Endelig er der en række spørgsmål, der vedrører metoden og fokus på omsorgsgivere. Jeg formulerer mine diskussionspunkter som oplæg til en faglig debat.

Teoretisk eklektisme eller syntese?

Allerførst er det nødvendigt at få klargjort hvilken status de forskellige teoretiske, feministiske bidrag har. Er der tale om at bidragene anvendes eklektisk – eller udformes implicit en syntese om kønsmagsordningen?

Afhandlingens væsentligste teoretiske fundament er afsættet i feministisk teori, der hviler på et historisk materialistisk grundlag. 1970'ernes teoretikere er valgt, fordi de tillægger kvinders arbejde større betydning end nutidens feminister. Der introduceres tre hovedforklaringer på opkomsten og fastholdelsen af kønsmagsordningen. Det er en omfattende diskussion i bogen. I afhandlingen er det to-systemteoriene, dvs. de materialistiske feminister, der anvender marxismen som metode til at undersøge kvinders undertrykkelse, der bruges. To retninger diskuteres, arbejds-kontrolteoretikerne, bl.a. repræsenteret af Heidi Hartmann, hvor det antages, at arbejdsdelingen mellem kvinder og mænd fører til ulighed. Og exploateringsteoretikerne bl.a. repræsenteret af Sylvia Walby, Christiñe Delphy og Anna Jónasdóttir.

Der argumenteres for, at eftersom omsorg, defineret som det arbejde der er nødvendigt for at individer og samfund kan overleve, er et relationelt fænomen, så er exploateringsteoriene bedst egnede som teoretisk fundament for afhandlingen. Hos nogle exploateringsteoretikere (Delphy og Jónasdóttir) er ægteskabet den institution, der muliggør mænds udnyttelse af kvinder. Mænd kan via ægteskabet tilegne sig kvinders arbejds- og kærlighedskraft, en tilegnelse der giver mænd øget autonomi, mere magt og større økonomisk råderum i samfundet i øvrigt. Fokus er på relationer mellem individer. Forfatteren er kritisk over for Walby, bl.a. kritiseres hun for at forankre kvinders underordning i kapitalismens funktionsmåde fremfor i patriarkatets. Alligevel refereres tilbage til Walby, der fremhæver patriarkatets deling mellem betalt og ubetalt arbejde som en væsentlig sondring i opbygningen af den analytiske ramme til kategorisering af kommunernes omsorgsstruktur.

Spørgsmålet er, om der er tilstræbt en syntese mellem Walby's fokus på udbytning af kvinders arbejde på systemniveau og Delphy's og Jónasdóttir's fokus på ægteskabet på individniveau? Og i givet fald hvordan de to tilgange supplerer hinanden og om de problemer med at koble mellem dem og operationalisere dem er løst?

Biologisk og socialt køn

Hvad er det for et syn på køn afhandlingen re-præsenterer? Udgangspunktet er som nævnt feministisk teori, der udgår fra at alle historiske samfund er patriarkalske, dvs. bygger på kvinders underordning. Tendentielt bliver synet på køn dermed biologisk, da der fokuseres på kvinder og mænd, jf. variablene i afhandlingens tabeller. Dvs. køn er noget vi har. Dermed bliver det vanskeligt, at kunne indfange *forskelle* mellem kvinder og *forskelle* mellem mænd. Det er i modsætning til det sociale køn, hvorved jeg forstår, hvordan det biologiske køn bliver tolket socialt på forskellig måde afhængig af den historiske kontekst. Vi er også et køn, køn er en social proces med varierende relationer mellem kvinder og mænd, og mellem kvinder til forskellige tider og kontekster (Nexø Jensen 1995: 28). Fx mener jeg at forskellige sociale, kulturelle, ideologiske og seksuelle kombinationer omkring kvinder og mænd kan komme til udtryk i forskelle i handlinger og holdninger omkring børneomsorg. En parallel til dette er forfatterens kritik af dikotomien offentlig-privat. En lang række definitioner på offentlig-privat diskuteres, men alle afvises med henvisning til, at de ikke indfanger flerdimensionaliteten. Dvs. de indfanger ikke, at der er flere privatheder, der er afgørende for, hvordan ændringer i den kommunale omsorg påvirker kvinder og mænd. Jeg mener heller ikke, at afhandlingen indfanger flerdimensionaliteten af køn, at kvinder ikke er ens, såvel som mænd ikke er ens, når der alene sondres mellem kvinder og mænd.

Det sociale køn anes nogle få steder i afhandlingen. I forbindelse med analysen af empirien, hvor det bliver testet hvad variabelen køn betyder for holdningen til kvoteret forældreledighed og vårdnadsbidrag, står at køn ikke har betydning – og er her biologisk funderet, underforstået – variabelen køn har ingen forankring i kvinder og mænds anknnytning til omsorgsstrukturen (Johansson 1996: 134). Det anføres, at det sociale køn senere vil blive behandlet. Men hvor bliver det sociale køn af – og dermed muligheden for at indfange forskelle mellem kvinder og mænd – i afhandlingen?

Operationalisering af ligestilling

I afhandlingen er et skisma mellem definitionen på ligestilling og operationaliseringen af samme. Ligestilling defineres som et spørgsmål om at kvinder og mænd er fælles ansvarlige for – og udfører nødvendigt arbejde, har lige megen magt og materielle ressourcer (Johansson 1996: 18). Der påpeges interessante ting om ligestilling, f.eks. at mænds deltagelse generelt i omsorgsarbejdet er en central og nødvendig, men ikke tilstrækkelig forudsætning for ligestilling (Johansson 1996: 69). Det nævnes også, at de fem spørgsmål om arbejdsdelingen blandt kvinder og mænd i forbindelse med børneomsorgen ikke er et tilstrækkeligt mål for ligestilling – såvel som en spørgeskemaundersøgelse ikke er det mest velegnede instrument til at måle ligestilling med (Johansson 1996: 107). Tilsvarende påpeges, at kvinder og mænd har forskellig virkelighedssopfattelse i deres svar på de fem spørgsmål, eftersom mænd angiver at de laver mere end kvinderne anfører (Johansson 1996: 109ff). Men for det første er det ikke kvinder og mænd fra de samme familier, der har svaret på skemaerne. Der kunne f.eks. være tale om, at forskellige livsformer er repræsenteret, hvilket kan være en medvirkende forklaring på forskelle i kvinder og mænds svar.

For det andet er de fem – eller fire aktiviteter i arbejdsdelingsindexet ikke en dækkende beskrivelse af arbejdet og dermed af ligestilling mellem kvinder og mænd i familierne. Andre forhold kan spille ind på kønsarbejdsdelingen i hjemmet, fx hvem der laver mad, køber ind, vasker tøj og vasker bil, foretager reparationer og ordner have. Danske undersøgelser, der også inddrager tal for Sverige, viser at godt nok udfører kvinder fortsat mere arbejde i hjemmene end mændene, men afstanden er minimeret gennem årene, og er mindst i de yngre generationer. Skævheden minimeres ved stigende uddannelse og erhvervsfrekvens (Bonke 1995). Sidstnævnte betyder også, at jeg savner et livscyklusperspektiv, dvs. betydningen af alder. Og gerne suppleret med fx Ann-Dorte Christensens undersøgelse af værdiopfattelser i forskellige generationer, hvor det viser sig, at yngre mænds værdigrundlag er markedet og yngre

kvinders værdigrundlag er omsorg og det offentlige. Sidstnævnte kan give anledning til en forskellig opfattelse af arbejdsdelingen i hjemmet (Christensen 1996).

Definitionen af ligestilling set i forhold til operationalisering af samme stemmer for mig at se ikke overens. Og konsekvenserne heraf burde inddrages i afhandlingens konklusioner og afsluttende perspektivering.

Strukturernes betydning

I afhandlingen opfattes strukturer som den væsentligste forklaringsfaktor, når det handler om den eksisterende arbejdsdeling mellem kvinder og mænd i hjemmene. Det gælder den kommunale omsorgsstruktur og det gælder exploateringsteoretikernes forklaring på oprettholdelse af kønsmagtsordningen. Det fremhæves flere gange, at strukturerne ikke er determinerende (i sidste instans), de udgør rammerne for hvilke handlerum og handlemuligheder kvinder og mænd har og benytter, hvilket er rimeligt nok. Men aktørernes handlemuligheder forsvinder tendentielt i afhandlingen.

Der er forskellige måder at synliggøre aktørernes handlemuligheder på. Jeg vil nævne tre eksempler på, hvordan aktører kan siges at træffe valg:

- Velfærdsøkonomiske begrundelser for en decentraliseret kommunestruktur er bundet til muligheden for den bedst mulige overensstemmelse mellem befolkningens præferencer og den offentlige politik, dvs. mellem udbud og efterspørgsel (Bogason 1992: 74ff). Af begrundelser kan nævnes: (a) Den enkelte borger vil afsløre sine sande præferencer, fordi der ved decentralisering er mindre "free rider" mentalitet, dvs. man ønsker ikke bare flere børnehavpladser til egne børn for samme betaling, når man kan se at flere pladser vil få skatten til at stige. (b) Udbuddet og udformningen af fx en omsorgsstruktur kan af kommunerne tilpasses borgernes præferencer, eftersom behovene varierer alt efter befolkningens økonomiske og sociale situation. (c) Endelig kan borgerne vælge at bo i den kommune der passer dem bedst (Tiebout-effekten), dvs. udbuddet varierer fra kommune til kommune og

befolkningen flytter derhen, hvor de kan få deres ønsker opfyldt. Velfærdsøkonomerne vil sige, at borgerne foretager aktive valg ud fra egne ønsker.

- Livsform kan også have betydning for, hvilken kommune man foretrækker eller hvilken behov man har for offentlig omsorg. I afhandlingen hævdes, at i de individuelle kommuner er den offentlige omsorgsstruktur utilstrækkelig til at dække de faktiske behov der er for børnepasning, det er grunden til at familien træder til. Men man kunne ligeså vel argumentere for, at man qua livsform fx vælger at bo tæt på sin egen familie, hvilket er nemmest i en lille kommune. Man foretrækker måske også at familien hjælper med børneomsorgen og har af den grund mindre behov for kollektiv, offentlig børnepasning. I større kommuner, hvor afstanden til familien kan være større, uddannelses- og erhvervsfrekvensen højere er behovet for og ønsker om offentlig, kollektiv børnepasning større. I en nyere dansk undersøgelse af forældreskab i 90'erne af Anne-Dorthe Hestbæk, baseret på 32 kvalitative interview med småbarnsfamilier viser det sig, at familierne foretrækker forskellige løsninger på det at have og passe børn, der kan kædes sammen med deres livsform (Hestbæk 1995).
- Arbejdslivs-familielivsrelationen er blevet sat på dagsordenen i nordisk regi i de senere år. Nogle arbejdspladser er åbenbart mere imødekommende end andre i forhold til at få arbejdsliv og familieliv til at passe sammen. I afhandlingen nævnes, at akademikere bedre kan flexe med arbejdstiden end andre kan. De muligheder arbejdspladsen giver den enkelte kan være en anden måde kvinder og mænds valg af arbejdsdeling i hjemmet bliver påvirket på.

I afhandlingen fremstår strukturerne som den væsentlige og afgørende faktor for kvinder og mænds fordeling af arbejdet i småbarnsfamilierne. Dermed fortøner aktørernes egne handlinger sig, og andre forklaringer på fakta udgår.

Politiske beslutninger og forandringspotentialer

I afhandlingen sondres mellem seks typer af politiske beslutninger, der *kan* træffes i kommunerne. Sondringen er interessant, men det fremgår ikke, hvor typologierne stammer fra. Jeg savner desuden refleksioner over udfordringen for samfundet, jf. afhandlingens indledende betragtninger om at man i lokalsamfundet både skal sørge for flere børn, flere ældre og flere arbejdsløse og forholde sig til en nedgang i de økonomiske ressourcer. Er det tilstrækkeligt at fortælle politikerne, at kollektiv omsorgsstruktur fremmer ligestilling, hvis der ikke er nok midler? Og skal man ikke differentiere tilbuddene afhængig af modtagerne?

Angående forandringspotentialer fremgår det af noten side 18, at der forskel på formel og reel ligestilling. Hvis nu politikerne valgte at øge mængden af kollektivt, betalt omsorgsarbejde vil vi så se et samfund med fuld ligestilling? Er der ikke andre forhold end den kommunale omsorgsstruktur, der påvirker ligestilling mellem kvinder og mænd? Kan kvinder og mænd fx intet gøre selv? Andre steder står der, at kvinder ikke er magtesløse, men hvilke forandringspotentialer har de i denne sammenhæng?

Metodespørgsmål

Jeg savner kommentarer til en række metode-relaterede problemer: Hvad betyder bortfaldet i spørgeskemaundersøgelsen for resultaterne? Hvilke begrænsninger er der ved brug af en spørgeskemaundersøgelse i forhold til de spørgsmål der ønskes besvaret? Hvad betyder fx antal børn i en familie for besvarelsene? Hvor forsvinder Centrum, Göteborg hen i gennemgangen?

I afhandlingen vælger forfatteren at fokusere på omsorgsgiverne og på ægteskabet som institution og ligestillingen her, men hvilke konsekvenser kan det have for ligestilling, at kvinder udfører hovedparten af det betalte omsorgsarbejde? Giver den type af lønarbejde frihed og autonomi til at kvinder kan få mere magt og indflydelse i samfundet som sådan?

I indledningen anføres, at man ikke kan generalisere ud fra fem kommuner, men i afslut-

ningen står at ræsonnementet indikerer at resultaterne fra undersøgelsen er generaliserbare. Begge udsagn kan ikke passe samtidig? Der er udvalgt fem *forskellige* kommunetyper (og muligvis fem meget forskellige kommunale, politiske kulturer). Kan det valg ikke være en medvirkende forklaring på forskelle i organisering af omsorgsstrukturen, repræsentation af forskellige livsformer og dermed forskellige opfattelser af kønsarbejdsdeling? Ville fundene ikke have haft mere vægt, hvis der inden for fem kommuner af samme type var variationer?

Vurdering

I den afsluttende, samlede vurdering vil jeg fremhæve, at afhandlingen er et vigtigt bidrag i relation til at operationalisere feministiske teorier og kønsmagtsordningen. Der er også tale om resultater der viser, at kommuneforskning vil kunne få et mere dækkende billede af den kommunale virkelighed ved at inddrage køn. Bl.a. ved at fokusere på omsorgsgivere og undersøge konsekvenser af politiske beslutninger for omsorgsstrukturen, og undersøge konsekvenser af forskellige former for privatisering af de kommunale opgaver for køn og fordelingen af omsorgsarbejdet i familierne. Det er samtidig interessant at få synliggjort mulige sammenhænge mellem politiske beslutninger og ligestilling i familierne. Endelig er der tale om en stringent opbygget afhandling, hvor forfatteren fastholder undersøgelsesmodellen og funderingen i feministiske teorier hele vejen igennem.

“Medaljen” har imidlertid også en bagside, hvor jeg finder, at der er nogle begrænsninger knyttet til afhandlingens undersøgelsesmodel og fremgangsmåde i øvrigt. Strukturerne bliver tendentielt determinerende, dvs. det er den kommunale omsorgsstruktur der bliver afgørende for fordelingen af omsorgsarbejdet i familierne. Dermed udelukkes andre måder at forklare fænomenet på, fx betydningen af livsform, uddannelse, den politiske kultur i kommunen og endelig bliver det vanskeligt at pege på, hvordan aktørerne kunne handle og forandre deres situation. Operationaliseringen af ligestilling kunne også være mere nuance-

ret, da det er et begrænset mål på ligestilling at undersøge arbejdsdelingen ud fra fire (fem) aktiviteter knyttet til at aflevere og hente barn, passe sygt barn og huske ekstratøj til omsorgsformen. Endelig ville det være ønskværdigt med flere refleksioner over de begrænsninger strukturen og operationaliseringen af ligestilling giver i forhold til resultaterne. Ikke mindst i en situation, hvor forfatteren anbefaler bestemte politiske beslutninger, er det vigtigt at pege på mulige konsekvenser af beslutningerne for forskellige grupper af mennesker.

Hanne Nexø Jensen

Referencer

- Bogason, P, 1992. *Forvaltning og stat*. Hemning. System.
- Bonke, J, 1995. Arbejde, tid og køn – i udvalgte lande. København. Socialforskningsinstituttet, rapport nr. 4.
- Christensen, A, 1996. *Kønnetts politisk-kulturelle betydninger*. Paper, Nordiska Statsvetarkongressen, arbejdsgruppe Køn og politik, Helsingfors.
- Hestbæk, A, 1995. *Forældreskab i 90'erne*. København. Socialforskningsinstituttet, rapport nr. 5.
- Johansson, V, 1996. *Vem gör vad, när och var? Omsorgens organiseringsformer i kommunerna och kvinnors och mäns omsorgsarbetsdelning*. Göteborg. Publica.
- Nexø Jensen, H, 1995. Forvaltning i et kønsperspektiv, GRUS 47, 25-40.

PAUL RAMSDEN: *Learning to Teach in Higher-Education*. London 1992. Routledge.

Min erfarenhet av att undervisa i statsvetenskap består av ett par hundra timmar tämligen traditionellt upplagda föreläsningar huvudsakligen inom området politisk teori. Mina specialområden har varit Hobbes, Locke, J. S. Mill, Rawls, Nozick samt något litet om Jeremy Bentham. Varje år har jag omarbetat föreläsningsmanuset för att ta hänsyn till nya forskningsrön och egna lärdomar, och ge presentationen en mer logisk struktur. Själva föreläsningen har gått till på det viset att studenterna (ett nittiototal) har bänkat sig med anteckningsblock och penna för att lyssna,

och förhoppningsvis också lära. Själva har jag intagit platsen längst fram, vid tavlan, och levererat min mer eller mindre logiska presentation av dagens ämne (t.ex. John Stuart Mills syn på yttrandefrihet). Efter ca en timma och femtio minuter (med avbrott för rast) lämnas ett utrymme för frågor från auditoriet. Vanligen är det en eller två studenter som undrar över något, kanske för att de verkligen är intresserade av att veta, eller kanske för att de tycker att tystnaden blir pinsam. Ibland undrar ingen över någonting alls.

Som lärare brukar jag känna mig rätt så nöjd efter föreläsningen. Puh! Tiden gick rätt snabbt och jag fick med alla viktiga punkter och nu är det bara tentan kvar. Mycket bättre än så kan man inte gå igenom Mill på två timmar inför nittio studenter. Man får vara nöjd. Fast då minns jag hur det var att vara student, och sitta av ett oändligt antal långa, tråkiga föreläsningar. Som student upplevde jag alltid två timmar som fyra timmar, och det spelade föga roll hur beläst, rolig eller tränad i overhead-hantering föreläsaren än var. Efter någon halvtimme var jag alltid borta. Så är det förresten även nu, jag har oerhört svårt att hålla intresset uppe under föreläsningar som jag ibland får för mig att bevista.

En central tes i pedagogikforskaren Paul Ramsdens bok *Learning to Teach in Higher Education* är att vi bara kan lära oss att undervisa bättre genom att betrakta undervisningen från de studerandes synvinkel. Hur de studerande bär sig åt för att lära sig något borde tjäna som utgångspunkt för all undervisning. I en experimentbetonad studie uppvisade studenter olika strategier vid inläring. Några koncentrerade sig på att memorera fakta och detaljer. Dessa studenter uppgav att de sällan hade tid att tänka igenom betydelsen av det lästa, att de hade svårt att se sammanhangen i det de läste och att de kom ihåg saker och ting bäst om de koncentrerade sig på den ordning i vilken de presenterats på föreläsningen. Men några studenter gick till väga på ett annat sätt. De försökte hela tiden relatera det de just läste med annat de läst och med vardagsnära situationer. De ansträngde sig för att förstå det de läste, snarare än memorera det, och ställde frågor till sig själva under tiden de läste. Föga överraskande klarade sig den se-

nare gruppen betydligt bättre vid examination än den förra. Dessa studenter upplevde också sin studiesituation mer positivt än de som uppvisade en s.k. ytstrategi vid inläring. Och Ramsden har ju rätt: lärande ska vara lustfyllt – "there is no rule against hard work being fun"!

Jag antar att merparten av alla lärare i högre undervisning önskar att deras studenter ska inta en djupstrategi vid inläring, att de ska förstå sammanhang och kunna tillämpa sina kunskaper på verkliga problem snarare än memorera fakta som de sedan reproducerar på tentan, i värsta fall med exakt samma ordalydelse som på föreläsningarna! Men hur många har egentligen satt sig ned och funderat på hur de ska åstadkomma detta hos sina studenter? Ramsden tecknar i sin bok tre idealtyper av undervisningsperspektiv. Enligt det första innebär undervisning att överföra information eller kunskap från lärare till studenter, i något slags enkel kommunikationsmodell. Enligt det andra innebär undervisning att organisera aktivitet hos studenterna, sätta dem i arbete, ordna seminarier och diskussioner. Ju aktivare studenter, desto bättre inläring, är tanken. Enligt det tredje, som är det perspektiv som Ramsden menar borde prägla undervisning som syftar till kvalitativ inläring, innebär undervisning att på olika sätt *möjliggöra* inläring för de studerande. Själv har jag nog, i likhet med de flesta, haft det första synsättet på undervisning. Bollen ligger helt hos studenten; föreläsaren presenterar exempelvis Thomas Hobbes politiska teori, och det är helt och hållet upp till den enskilde studenten vilken inlärningsstrategi han/hon väljer (förmår välja). Möjligen kan man hoppas att studenterna förändras (mot djupinläring) ju längre fram i sina studier de kommer. Lyckas studenterna dåligt på tentan är det nog tyvärr ovanligt att läraren frågar sig vad som kan ha gått snett i kommunikationen mellan lärare och student, eller hur man skulle kunna förändra kursen så att studenterna lyckas bättre. Det vanliga är istället att beklaga studenternas låga nivå och oförmåga att lära sig något. Här handlar utläring och inläring om två skilda saker. Enligt detta synsätt ska studenterna inte ha alltför mycket hjälp i sina studier; de ska klara sig på egen hand och inte matas med silversked.

Det tredje perspektivet på undervisning ter sig mer sympatiskt. Här handlar undervisning om att förändra de studerandes uppfattningar i något för ämnet centralt avseende. Man kan börja med att fundera över vilken ny tanke man vill förmedla till sina studenter under kursens gång. Hur vill jag förändra deras förutfattade begrepp om politik, demokrati, normativa politiska idéer etc.? Har jag ingen sådan ambition, utan begränsar undervisningen till att gälla sådant som förvaltningens organisering på statlig, regional, respektive lokal nivå, kanske jag bör fundera ett tag till. Nästa steg är att tänka ut hur jag kan förmedla denna tanke till studenterna. Här kommer kursens mål in. Ramsden menar att det är ytterst viktigt att på ett klart sätt förklara för studenterna vad de förväntas lära sig på kursen, och då inte i form av intetsägande rubriker som "grundläggande kunskaper om politiska ideologier" eller liknande. Vill jag att studenterna ska använda sig av en djupstrategi vid inläringen, och utveckla kritisk förmåga och annat fint, måste jag redan i kursplanen klargöra för studenterna att ytstrategier inte kommer att ge resultat. På den här kursen är det inte meningen att man ska plugga in en rad viktiga fakta/forskningsresultat om det svenska politiska systemet, utan att meningen är att förstå hur olika centrala begrepp och företeelser hänger samman.

Som lärare måste man inse betydelsen av att en viss inlärningsattityd inte är något den studerande *har*, utan att inlärningsattityden representerar vad ett inlärningspensum *är* för den studerande. Uppfattas kursen i sin helhet på ett visst sätt får det konsekvenser för vilken attityd till inläringen (djup- eller yt-) den studerande kommer att inta. Konkret: om arbetsbördan är stor, med en omfångsrik litteraturlista och täta undervisningstillfällen, om kursplan och kurs-examination ser ut att premiera faktakunskaper (som olika jävsregler i kommunstyrelsen eller vad en lång rad tänkare i den politiska idéhistorien har tänkt om olika saker) kommer en helt normal, rationell student att anlägga en ytstrategi som beskrivits ovan.

Först när man har gjort klart för sig själv vad det är man vill lära ut till sina studenter är det någon idé att fundera på metoder. Hur kan man

föreläsa bättre? Ramsdens svar är enkelt: föreläs mindre!! Föreläsningar anses i allmänhet vara det mest ekonomiska sättet att undervisa stora grupper av studenter på. Ekonomiskt för vad? Studenterna sitter i de flesta fall helt passiva under föreläsningen, och somnar efter trettio minuter; "an excellent basis for surface approaches", menar Ramsden. Genom en rad konkreta exempel visar han att seminariediskussioner, handledningar, presentationer och övningar inte alls behöver vara mer resurskrävande än traditionella föreläsningar. Och om det nu var ekonomiskt att undervisa i föreläsningar: "are we really defending a teaching method that leads to poor learning?"

God undervisning, som syftar till att underlätta och uppmuntra djupstrategier vid inläring, implicerar också en annorlunda syn på examination, eller utvärdering av studenternas framsteg i kursen. Ramsden menar att "assessment is fundamentally about helping students to learn and teachers to learn about how best to teach them". Hur åstadkommer man det, då? Knappast genom en traditionell "skrivsalstenta", där syftet är att kontrollera de studerandes kunskaper efter genomgången kurs för att kunna sätta ett betyg. Sällan eller aldrig får studenten någon respons på sina svar – utöver en enkel siffra. Det säger sig självt att dessa studenter inte lär sig något genom examinationen. De kontrolleras, och kan känna sig relativt nöjda om de får godkänt eller högre betyg, förmodligen ganska vilnså om de får underkänt. Många bryr sig inte om att ta reda på vad som inte var bra, och varför. Eller hur det hade kunnat göras bättre. Vän av ordning invänder nu att det vore en omänsklig uppgift att skriva kommentarer på ett hundratal tentor – det skulle ta veckor. Det är en tänkvärd invändning. Ramsden har några förslag. Om man frångår det traditionella tentaskrivandet, kan man låta studenterna kritisera/utvärdera varandras arbeten eller uppgifter. Säkert lär sig den studerande en hel del på det. Man kan också låta den studerande lämna in en uppgift, och ge den ett ytterst kort omdöme, och därefter låta honom eller henne ge självkritik och bedöma kvaliteten på självinsikten.

Ramsden förespråkar också s.k. modellsvar: läraren borde veta hur ett bra svar på frågan ska

se ut, åtminstone på ett ungefär. Studenterna kan då själva jämföra sina svar med modellsvaret, och lära sig något på det sättet. Modellsvar är en knepig metod för feedback, och jag är inte helt och hållet beredd att köpa Ramsdens argument här. På en viss typ av frågor kan man nog säkert ange svar, och då inte bara på rena faktafrågor, utan också på frågor som syftar till att undersöka graden av förståelse. Men det finns också en typ av frågor till vilka det kan finnas flera olika sätt att förstå ett fenomen, som alla är "rätt". I själva modellsvaret ligger ett slags inbyggd signal till studenterna: det finns ett svar på frågan som är rätt. I en viss mening finns det kanske det, men om det som ska examineras inte är faktakunskaper (i vilket land var Marx född?) utan förståelse av sammanhang (jämför Marx och Mills syn på frihet) blir "modellsvar" mer tveksamt ur pedagogisk synpunkt.

Många och mycket hos Ramsden påminner om tankar som statsvetare finner på närmare håll. Lennart Lundquist har betonat vikten av att låta de studerande redan från första terminen lära sig att tänka själva, granska befintliga fakta och resultat och kunna ta fram ny kunskap (se *Det vetenskapliga studiet av politik*, Studentlitteratur 1993). Både i sin syn på mål för den statsvetenskapliga utbildningen, metoder för undervisning och syn på examination syftar Lundquist på det som Ramsden kallar djupstrategier vid inläring. Lundquists syn på utbildningen i statsvetenskap (och andra ämnen också, förmodar jag) kopplad med Ramsdens syn på undervisning och inläring bildar en fruktbar syntes för alla som strävar efter att göra sina kurser mer intressanta för sig själva och för de studerande. Visst, det är ingen lättköpt väg som pekas ut. Att inta Ramsdens tredje perspektiv på undervisning kräver oerhört mycket mer av lärare. Men vore det inte mycket mer stimulerande att försöka? Kanske vore det en väg att komma bort ifrån undervisning som en nödtvungen plikt, och en väg till att se undervisning som den professionella verksamhet den borde vara?

Anna-Maria Blomgren

Till redaktionen insända skrifter

- Horst Albach, 1997. *Global Competition Among the Few*. Helsingfors: Svenska Handelshögskolan.
- Dag Anckar—Lauri Karvonen, 1997. *Politics Across and Within Boundaries and Regions. A Research Programme*. Occasional paper series. Åbo: Department of Political Science, Åbo Akademi.
- Dag Anckar—Lars Nilsson, eds, 1997. *Politics and Geography. Contributions to an Interface*. (förlagsort saknas): mid-sweden university press.
- Svein S Andersen, 1997. *Case-studier og generalisering. Forskningsstrategi og design*. Bergen: Fagbøgforlaget.
- Ingalill Aspholm, 1997. *Idkande av företagsverksamhet i Estland*. Helsingfors: Svenska Handelshögskolan.
- Tor Bjørklund, 1997. *Om folkeavstemninger. Norge og Norden 1905-1994*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Stuart Broady, 1997. *Sex at Risk*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Helene Carlbäck-Isotalo, 1997. *Att byta erkännande mot handel. Svensk-ryska förhandlingar 1921-1924*. Uppsala 1997: Historiska institutionen.
- Benny Carlson—Bengt Höglund, red, 1997. *Johan Åkerman i blickfältet. Åtta perspektiv på en hundraårsring*. Lund: Institutet för ekonomisk forskning.
- Verner Denvall—Cecilia Henning—Mats Lieberg—Tapio Salonen—Eva Öresjö, 1997. *Välfärdens operatörer. Social planering i brytningstid*. Umeå: Boréa.
- Stig Ekman—Nils Edling, eds, 1997. *War Experience, Self Image and National Identity. The Second World War as Myth and History*. Stockholm: Bank of Sweden Tercentenary Foundation & Gidlunds Förlag.
- Je en Elklit—Roger Buch Jensen, red, 1997. *Kommunalvalg*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Björn Eriksson, 1997. *Praktiker, värden, vägval*. Stockholm: Carlssons.
- GRUS nr 52 (18 årgång 1997).
- Kimmo Grönlund, 1997. *A framework for a contextual study of voting*. Occasional paper series. Åbo: Department of political science, Åbo Akademi.
- Gunnel Gustafsson (red)—Maud Eduards—Malin Rönnblom, 1997. *Towards a New Democratic Order? Women's Organizing in Sweden in the 1990s*. Stockholm: Publica.
- Inga Hellberg, 1997. *Det fackliga förtroendet. En studie av ombudsmän och experter 1950-1991*. (förlagsort saknas): Atlas.
- Bertel Heurlin—Hans Mouritzen, eds, 1997. *Danish Foreign Policy Yearbook 1997*. Köpenhamn: Danish Institute of International Affairs.
- Roine Johansson, 1997. *Organisationer emellan. Om förhandlingar, makt och handlingsutrymme*. Lund: Studentlitteratur.
- Knut-Inge Klepp—Leif E Aarø, red, 1997. *Ungdom, livsstil og helsefremmende arbeid*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Björn Kumm, 1997. *Krig och fred i Guatemala. Världspolitikens Dagsfrågor 7 1997*.
- Steinar Kvale, 1997. *InterView. En introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Marju Lauristin—Peter Vihalemm, eds, 1997. *Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. Tartu: Tartu University Press.
- Assar Lindbeck, 1997. *The Swedish Experiment*. Stockholm: SNS.
- Lisbeth Lundahl, 1997. *Efter svensk modell. LO, SAF och utbildningspolitiken 1944-90*. Umeå: Boréa.
- Klaus Misgeld, 1997. *Den fackliga europavägen. LO, det internationella samarbetet och Europas enande 1945-1991*. (förlagsort saknas): Atlas.
- Hans Mouritzen, 1997. *External Danger and Democracy. Old Nordic Lessons and New European Challenges*. Aldershot: Dartmouth.
- Ulla Nordlöf-Lagrerkrantz, 1997. *Hongkong från kronkoloni till särskild administrativ region. Världspolitikens Dagsfrågor 6 1997*.
- Per Sevastik, 1997. *The Binding Force of Treaties Under International Law*. Uppsala: Iustus.
- Örjan Sturesjö—Sebastian Scheiman, 1997. *Den albanska frågan. Världspolitikens Dagsfrågor 8-9 1997*.
- Bengt Sundelius—Erik Stern med Fredrik Bynander, 1997. *Krishantering på svenska—teori och praktik*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Mika Vaihekoski, 1997. *Essays on Conditional Asset pricing Models and Predictability of Finnish Stock Returns*. Helsingfors: Svenska Handelshögskolan.
- Matti Wiberg, ed, 1997. *Trying to Make Democracy Work. The Nordic Parliaments and the European Union*. Stockholm: Bank of Sweden Tercentenary Foundation & Gidlunds Förlag.
- Mats Winnerstig, 1997. *Alliansfrihet eller NATO-medlemskap? Sveriges och Europas säkerhet efter NATOs utvidgning. Världspolitikens Dagsfrågor 10 1997*.
- Johan Åkerman, 1997. *En samhällsforskarens minnesbilder*. Lund: Institutet för ekonomisk forskning.

Abstracts

HENNING OLSEN: "Hvornår gik De sidst til et politisk møde?" – Sprogforståelse og måleproblemer i danske politologiske og sociologiske surveyundersøgelser ("WHEN DID YOU LAST TIME ATTEND A MEETING?" – COMPREHENSION OF LANGUAGE AND PROBLEMS OF MEASUREMENT IN DANISH POLITOLOGICAL AND SOCIOLOGICAL SURVEY INVESTIGATIONS).

The subject of the article is language comprehension as a cause for measurement problems in Danish political and sociological survey investigations. The understanding of questions on the part of Danish respondents are important generators of measuring problems. Many single words are not understood identically by different respondents. The semantic hierarchization of words frequently used in Danish survey questions demonstrates that words with voluminous semantic fields give rise to more defective measurements than words with diminutive semantic fields. Isolated words have a width of meaning, but that is also the case for the interrogative complexes these words are parts of. Danish respondents usually understand questions differently. Questions have larger or smaller cores of invariable meaning, but at the same time they have different meanings for different respondents. The outcome of the reception of questions is, that the responses given by Danish respondents seldom reflect only really existing facts or attitudes, but they reflect also the differences in the understanding of the questions.

The article is based upon analytic results from a Danish project in basic research about language and memory as causes for measurement problems in social survey investigations. The project is in three phases. The first phase consists of text analyses of questionnaires from approximately 50 Danish surveys. Prerequisite to the text analyses are theoretical concepts from linguistics and cognition theory. The second

phase consists of semantic-cognitive interviews with 32 informants resident in seven Danish regions including analyses of the interviews. The qualitative analyses are followed in the third phase by a split sample analysis, based on mailed questionnaires, of the linguistic sensitivity of approximately 2.000 adult Danes as a generator of measurement problems in survey investigations.

PATRIK HALL: *Jacob Wilde – den glömda svenske statsteoretikern.* (JACOB WILDE – THE FORGOTTEN SWEDISH STATE THEORIST).

This article aims at reconstructing the theory of the Swedish 18th century 'State Historian' Jacob Wilde. The author argues that Wilde has an important position in the Swedish intellectual discourse on the state, since he tried to reconcile philosophical state theories with Swedish history, thus constructing what Wilde himself called a 'pragmatic history'. This philosophical position towards history makes Wilde an important precursor to the historicist discourses of both political science and history in Sweden. Wilde also introduced the theory of impersonal state sovereignty into the Swedish context. This theory was important in the political context of the Swedish 'Age of Liberty'.

Furthermore, Wilde applied contractual theory upon the Swedish context, holding that the constitution of the Swedish state, even in its earliest historical origins, is conceivable in normative and rationalist terms, which made him reject the 'realist' theories of his own age. This rational orientation led him to stipulate that Swedish history could be systematically divided into several periodical orders. Most interesting of these orders is a construction of seven 'revolutionary transformations' in the Swedish constitution. The author concludes by putting forward Wilde's pragmatic orientation as an example worthy of following even by today's historians and political scientists.

LENNART LUNDQUIST: *Om att introducera statsvetenskap* (ON INTRODUCING POLITICAL SCIENCE).

There are three main models in the introduction of political science to the students: 1) handing over western (liberal-social-democratic) political ideology, 2) present data (material and results) and methodology separately and from one scientific tradition, and 3) learn the scientific study of politics by studying the connection between methodology, material and results.

In Swedish political science-education the first two alternatives dominate. However, as the material and the results are the effect of the choice and application of the used methodology the third alternative is the only defensible one. I will call it *methodology at work*.

Some predictable objections to the use of methodology at work as a educational model are then discussed.

PATRIK HALL - KRISTIAN SJÖVIK: *Statsvetenskaplig metodologi i arbete: en "utvärdering"* (POLITICAL SCIENCE METHODOLOGY IN PRACTICE: AN 'EVALUATING' STUDY).

This article evaluates the fundamental changes concerning teaching as well as examination which commenced during the Spring of 1996 at the Department of Political Science at Lund University. The basic consideration behind these changes is that all education in political science must strive towards a scientific study of politics, rather than towards an elementary orientation in empirical political 'facts'. The authors discuss the relation between this epistemological agenda, and teaching and examination at the department. This is done both in a general way and by providing practical examples upon new forms of teaching and examination from the different courses. Finally, an 'evaluation' in the form of in-depth interviews with a number of the students who took the elementary course at the department in the Autumn of 1996 is offered. The general impression from these interviews is that the changes have been successful.

VIVECA RAMSTEDT-SILÉN: *Tag med medborgaren – släng ut minoriteten! Konstitutionella reformer och politisk förändring i Finland*

(BRINGING IN THE PEOPLE – THROWING OUT THE MINORITY! – CONSTITUTIONAL REFORMS AND POLITICAL CHANGE IN FINLAND).

In Finland we have had three models for securing the status of different minorities. The representatives of the state authorities have then eagerly tried to export these solutions to other European countries within the framework of international cooperation. One could, however, for good reasons argue that the consocial or consensus oriented democracy model—which traditionally has characterized Finland—has been neglected in the meantime. If the minority issue isn't guarded more systematically than has been the case until now, and if the minority issue isn't related to the democracy theoretical context in which it belongs, there is a risk that the common eagerness to rationalize, modernize and 'democratize' the political system eventually will result in 'throwing out' the minority.

The purpose of this article is to analyse the current constitutional and institutional changes, and to analyse their consequences for the minority groups in Finland. The current changes and shifts in power structures and decision making processes have given cause to outline some more or less realistic threatening pictures of the political system. The method of the article is to describe the threatening pictures of the process of change based on the four coordinative and regulative principles of Gudmund Hernes, i.e. constitutional regulation, negotiation, cultural autonomy, and the market.

JAN NYSTRÖM: *Befolkningsramar som styrmedel i ortspolitiken* (CONSEQUENCES OF SWEDISH POPULATION POLICY IN THE 1970'IES).

The fast urbanization since Second world war was a result of rationalizations in the Swedish economy. Young people in the sparsely populated areas moved into cities to get opportunities for a job and education. Something had to be done to make regions outside the national growth centers more attractive.

National physical planning and municipal guidelines for landuse was introduced in Sweden 1972 when legislation was amended. General outlines for localization of industry and the

transport system were put forward. The planning of counties and municipalities should be made with the most suitable land use in mind from societal viewpoint. An active policy was introduced that would lead to a robust system with cities and localities given their functionally 'best' use.

What implications had the policy for population growth in urban settlement regions in the country? What could be results of policy and/or other influencing location factors? The intention of this paper is to analyze planned population change in some Swedish regions compared with actual development.

ERIK ÅSARD: *The 1996 U.S. Presidential Election: Return of the "Comeback Kid"*.

The 1996 U.S. presidential election was a status quo event. Bill Clinton was re-elected president for a second term, and the Republicans retained their majorities in both houses of Congress. Incumbents of both parties did very well; less than

10 percent of them were defeated. Voter turnout was a paltry 49 percent, the lowest since 1924.

How could Clinton come back from the massive defeat his party suffered in 1994 and easily win re-election two years later? A key factor was the way the voters felt about the country and the economy. In 1992, only 39 percent of the voters said they thought the U.S. was headed in the right direction. In 1996, that figure had grown to 53 percent. Also, almost three out of five voters rated the national economy as good or excellent in 1996, and among those voters Clinton beat Republican Bob Dole by two-to-one.

Another important factor was the "gender gap", i.e., the differences in male and female voting for the two candidates. Clinton won no less than 54 percent of the female vote, leaving a 16-point gap to Dole. That represents the biggest gender gap since exit polling began some 20 years ago.

Medarbetare i Statsvetenskaplig Tidskrift

Henning Olsen är verksam vid Socialforskningsinstitutet i Köpenhamn.

Fil lic *Patrik Hall* är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Lund.

Lennart Lundquist är professor i statsvetenskap, särskilt förvaltning, i Lund.

Kristian Sjövik är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Lund.

Pol lic *Viveka Ramstedt-Silén* är verksam vid Svenska social- och kommunalhögskolan i Helsingfors.

Docent *Erik Åsard* är föreståndare för SINAS, Swedish Institute for North American Studies, i Uppsala.

Jan Sellberg är verksam vid Kulturgeografiska institutionen i Stockholm.

Fil dr *Kristina Boréus* är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Stockholm.

Lauri Karvonen är professor i statskunskap vid Åbo Akademi.

Ph.D. *Hanne Nexø Jensen* är lektor vid Institut for Statskundskab i Köpenhamn.

Fil dr *Anna Maria Blomgren* är verksam vid Högskolan i Uddevalla.

Anvisningar till författare

Manuskript insändes till Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund i två exemplar. Efter redaktionell granskning och beslut om publicering insändes slutgiltigt manuskript i två exemplar jämte, om ordbehandlare använts, manus på *diskett*, i IBM- eller Mac-miljö. Vid tveksamhet om den tekniska utformningen, kontakta Bengt Lundell, Statsvetenskapliga institutionen, Box 52, 221 00 Lund, tfn 046-222 89 46.

Statsvetenskaplig Tidskrift publicerar uppsatser, översikter och meddelanden, litteraturgranskningar samt notiser, på svenska, danska, norska och engelska. Författare får granska korrektur.

Manuskript bör utformas enligt följande anvisningar.

- 1 Arbetets titel på separat titelsida, med uppgift om författare, institutionsanknytning, fullständig adress och telefon.
- 2 För *uppsatser* och *översikter* bifogas på separat sida *abstract* på engelska, högst 150 ord.
- 3 Huvudtexten skall innehålla högst två rubriknivåer (förutom arbetets titelrubrik).
- 4 Tabeller och figurer skall vara numrerade och försedda med beskrivande rubrik. Figurer och större tabeller bifogas på separata ark. I huvudtexten anges var tabeller och figurer skall inplaceras.
- 5 För referenser används parentessystemet. Ex: (Olsen 1985: 5, Lipset – Rokkan 1967: 35). Kommenterande fotnoter numreras löpande och bifogas på särskilt blad. De placeras efter texten.
- 6 Refererad litteratur redovisas i särskild litteraturliste, placerad efter huvudtexten. Listebildningen utformas i enlighet med följande exempel.

Anckar, D, 1990. Finland: Dualism och konsensus, s 131–175 i Damgaard, E (red) 1990, *Parlamentarisk förändring i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.

Karvonen, L, 1991. "Fragmentation, Instability and Breakdown: Party Systems and the Interwar Crisis in Europe". Paper, Statsvetenskapliga Förbundet, arbetsgrupp Komparativ politik, Linköping.

Lane, J-E – Ersson, S, 1990. Politico-Economic Regimes: An Evaluation, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 93, 61–76.

Strom, K, 1990. *Minority Government and Majority Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.

- 7 Vid *litteraturgranskningar* redovisas på titelsidan det granskade arbetet enligt följande exempel.

Torbjörn Aronson: *Konservatism och demokrati. En rekonstruktion av fem svenska högerledares styrelsedoktriner*. Lund Political Studies 64. Stockholm 1990: Norstedts.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

**Box 52, SE-221 00 Lund
Sverige**